International Scientific-Practical Conference
FORUM-23

EVALUATION OF THE PHENOMENON OF RESISTANCE AND DEPORTATION IN TODAY'S LITHUANIAN CULTURE OF MEMORY

IN CONJUNCTION WITH
THE EXHIBITION OF THE INTERNATIONAL COMPETITION OF EX-LIBRIS WORKS DEDICATED TO THE 35TH ANNIVERSARY OF THE FOUNDING OF THE LITHUANIAN UNION OF POLITICAL PRISONERS AND DEPORTEES
AND
EUROPEAN GULAG, EXHIBITION BY THE PLATFORM OF EUROPEAN MEMORY AND CONSCIENCE

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

SEIMAS OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA
Constitution Hall, Building 1 of the Seimas, Vilnius
17 November 2023
Vilnius

Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija
„FORUMAS-23“

„REZISTENCIJOS IR TREMČIŲ FENOMENO VERTINIMAS ŠIANDIENOS LIETUVOS ATMINTIES KULTŪROJE“

KARTU SU TARPTAUTINIO EKSLIBRISŲ KONKURSO DARBŲ,
SKIRTŲ LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGOS
ĮKŪRIMO 35 METŲ SUKAKČIAI
IR
EUROPOS ATMINTIES IR SĄŽINĖS PLATFORMOS
„EUROPOS GULAGAS“ EKSPOZICIJOMIS

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIME

LIETUVOS RESPUBLIKOS
SEIMAS

Seimo 1-ieji rūmai, Konstitucijos salė
2023 m. lapkričio 17 d.
Vilnius

Sudarė prof. dr. Jonas Jakaitis

Leidėjas

LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGA

Leidinio rėmėjai:

LIETUVOS RESPUBLIKOS KRAŠTO APSAUGOS MINISTERIJA

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija

LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖS KANCELIARIJA

LIETUVIŲ FONDAS · LITHUANIAN FOUNDATION, INC.

Nuoširdi padėka „Forumas-23“ organizatoriams ir dalyviams:
Europos Parlamento narei Rasai Juknevičienei,
Vilniaus Gedimino technikos universitetui, LR Teisingumo ministerijai,
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centrui (LGGRTC)

© J. Jakaitis, sudarytojas, 2024
© Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2024
© Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyrius, 2024
© Jolanta Pupštienė anglų kalbos redaktorė (UAB „Vertimų partneris“)

ISBN 978-9986-577-85-0

Prof. Dr Jonas Jakaitis
Chairman of the Vilnius Division, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees; Professor at Vilnius Gediminas Technical University

(Simonas Bernota's photo)

PREFACE

In commemoration of the post-war deportations and resistance of the Lithuanian population, the losses, pain and bereavements they endured, and in appreciation of the great love of the deportees and political prisoners for their homeland, the year 2023 has been declared in Lithuania as the Year of the Deportees and Political Prisoners. This year also marks the 70th anniversary of the last mass imprisonment and deportation of the Lithuanian population to the East in 1953. It is also an important year for the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees, which marks its 35th anniversary.

In order to bring scientifically the theoretical and practical discourse on the problem of the victims of communist aggression up-to-date and to reassess not only the experiences related to the post-war resistance and deportation of the Lithuanian people, but also the shifting attitudes of the Western world towards the contemporary Soviet ideology as a threat to the democratic world in the face of the war in Ukraine, the Vilnius Division of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees, in cooperation with the Seimas Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory, have initiated a scientific-practical conference titled Evaluation of the phenomenon of resistance and deportation in today's Lithuanian culture of memory.

The main objective of the Conference is to reveal how the evaluation of the Soviet repression has been changing both among professionals and the general public. In the future perspective, it could serve as a basis for the analysis of crisis themes of historical memory and for the projection of the trends and concepts of the evolution of de-Sovietization in the interpretations of the internal meanings of the Lithuanian freedom struggle. The Conference proposes, among other things, that the discourse be developed at the level of both national and international expertise, with the participation of representatives of Inter-Asso, International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism, and the European Platform of Memory and Conscience, and that a resolution be adopted on the basis of this discussion, as an introductory document of the Congress of Inter-Asso to be held in Lithuania in 2024.

PRATARMĖ

Prof. dr. Jonas Jakaitis
LPKTS Vilniaus skyriaus pirmininkas,
LPKTS Tarybos narys,
VILNIUS TECH profesorius

Prisimenant Lietuvos gyventojų pokario trėmimus ir rezistenciją, patirtas netektis, skausmą, praradimus bei vertinant didžią tremtinių ir politinių kalinių meilę Tėvynei, 2023-ieji Lietuvoje paskelbti Tremtinių ir politinių kalinių metais, jie taip pat žymi 70-ąsias metines nuo paskutinių, vykdytų 1953 metais, masinių Lietuvos gyventojų kalinimų ir trėmimų į Rytus faktą. Šie metai svarbūs ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungai (LPKTS), kuri pažymi savo veiklos 35-metį.

Siekdami moksliškai aktualizuoti nukentėjusiųjų nuo komunistinės agresijos problemos teorinį bei praktinį diskursą ir naujai įvertinti ne tik ano meto (pokario) lietuvių tautos rezistencijos ir tremčių išgyvenimus, bet ir karo Ukrainoje akivaizdoje besikeičiantį Vakarų pasaulio požiūrį į nūdienos sovietinės ideologijos kaip grėsmės demokratiniam pasauliui aspektą, LPKTS Vilniaus skyrius kartu su Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisija inicijuoja mokslinę-praktinę konferenciją „Rezistencijos ir tremčių fenomeno vertinimas šiandienos Lietuvos atminties kultūroje“.

Pagrindinis konferencijos uždavinys – atskleisti šiandien besikeičiantį sovietinių represijų vertinimą (profesionalų ir plačiosios visuomenės), kuris, žvelgiant į ateitį, galėtų tapti pagrindu nagrinėjant krizines istorinės atminties temas ir numatant desovietizacijos raidos kryptis bei sąvokas Lietuvos laisvės kovų vidinių prasmių interpretacijose.

Konferencijoje, be kita ko, siūloma diskursą plėtoti tiek nacionalinės, tiek tarptautinės patirtinės žinovystės lygmeniu, dalyvaujant Tarptautinei buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacijos „Inter-Asso“, Europos atminties ir sąžinės platformos atstovams, ir šios diskusijos pagrindu priimti rezoliuciją, kaip įžanginį 2024 metais Lietuvoje organizuojamo „Inter-Asso“ kongreso dokumentą.

ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE FORUM

The Forum is held under the auspices of:

Paulė Kuzmickienė, Member of the Seimas, Chair of the Seimas Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory

The Forum has been initiated by:

Prof. dr. Jonas Jakaitis, Vilnius Division of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees

The Forum is co-organised by:

Seimas Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory;

Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees;

Vilnius Division of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees;

Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania

Scientific Committee/ Steering Group of the Forum:

Dr Arūnas Bubnys, Member, Scientific Committee
(Director of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania)

Christian Dietrich (Berlin, Germany), Member of the Steering Group
(President of Inter-Asso, International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism)

Dr Wolfgang-Christian Fuchs (Berlin, Germany), Member of the Scientific Committee
(Honorary President of Inter-Asso, International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism)

Prof. Dr Jonas Jakaitis, Chair and Coordinator of the Scientific Committee
(Chairman of the Vilnius Division, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees; professor at VILNIUS TECH, Vilnius Gediminas Technical University)

Dr Raimundas Kaminskas, Member of the Scientific Committee
(Adviser at the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania)

Tomas Kašėta, historian, doctoral student at Vytautas Magnus University; Member of the Scientific Committee
(Adviser to Paulė Kuzmickienė, Member of the Seimas)
Paulė Kuzmickienė, Member of the Seimas
(Chair of the Seimas Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory)
Dr Gvidas Rutkauskas, Member of the Scientific Committee
(Chairman of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees)
Edvardas Strončikas, Member of the Steering Group
(Member of the Board of the Vilnius Division, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees)
Vladas Sungaila, Chair and Coordinator of the Steering Group
(Chairman of the Board, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees)
Pranas Ulozas, Member of the Steering Group
(Chairman, Lithuanian Association of Political Prisoners and Deportees)

Sponsors of the Forum:

- Rasa Juknevičienė, Vice-Chair of the Group of the European People's Party, European Parliament;
- Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory, Seimas of the Republic of Lithuania;
- Inter-Asso, International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism;
- Platform of European Memory and Conscience;
- Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees;
- Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania (GRRCL);
- Society of 27 Book Lovers;
- Department of Design at VILNIUS TECH, Vilnius Gediminas Technical University

You are invited to contribute to the smooth organisation of the continuation of FORUM-23 – the 25th Inter-Asso Congress in Vilnius by financial donations:

Vilnius5 Section of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees,
Acc. No.
LT397044060001082110, SEB, with indication of the purpose of payment "Congress-2024"

Coordinator of the Forum:

Prof. Dr Jonas Jakaitis, *Chairman of the Vilnius Division, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees; professor at Vilnius Gediminas Technical University*
e-mail: jakaitis.jonas@gmail.com. Tel. +370 698 77781

FORUMO ORGANIZACINĖ STRUKTŪRA

Forumo globėja

Paulė Kuzmickienė – Seimo narė, Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė

Forumo sumanytojas

Prof. dr. Jonas Jakaitis – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyriaus pirmininkas, LPKTS Tarybos narys; Vilniaus Gedimino technikos universiteto profesorius

Forumo organizatoriai:

Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisija
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyrius
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

Forumo mokslo komitetas / organizacinė grupė:

Dr. Bubnys, A. – mokslo komiteto narys
(Lietuvos Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius)
Dietrich, Ch. (Berlynas, Vokietija) – organizacinės grupės narys
(Tarptautinės buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacijos „Inter-Asso“ prezidentas)
Dr. Fuchs, W.Ch. (Berlynas, Vokietija) – mokslo komiteto narys
(Tarptautinės buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacijos „Inter-Asso“ garbės prezidentas)
Prof. dr. Jakaitis, J. – mokslo komiteto koordinatorius-pirmininkas
(Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyriaus pirmininkas, VILNIUS TECH profesorius)
Dr. Kaminskas, R. – mokslo komiteto narys
(Lietuvos Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro vyr. patarėjas)

Dokt. Kašėta, T. – mokslo komiteto narys-istorikas
(Seimo narės Paulės Kuzmickienės patarėjas)
Kuzmickienė, P. – Seimo narė
(Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė)
Dr. Rutkauskas, G. – mokslo komiteto narys
(Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos pirmininkas)
Strončikas, E. – organizacinės grupės narys
(Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyriaus Tarybos narys)
Sungaila, V. – organizacinės grupės koordinatorius-pirmininkas
(Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Valdybos pirmininkas)
Ulozas, P. – organizacinės grupės narys
(Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių bendrijos pirmininkas)

Forumo rėmėjai:

- Frakcijos Europos Parlamente vicepirmininkė Rasa Juknevičienė
- LR Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisija
- LR teisingumo ministerija
- Tarptautinė buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacija („Inter-Asso“)
- Europos atminties ir sąžinės platforma (EASP)
- Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga (LPKTS)
- Lietuvos gyventojų, genocido ir rezistencijos tyrimų centras (LGGRTC)
- XXVII knygos mėgėjų draugija
- Vilniaus Gedimino technikos universiteto Dizaino katedra

Prie sklandaus „FORUMAS-23“ tęsinio – XXV „Inter-Asso“ kongreso organizavimo Vilniuje, kviečiame prisidėti piniginėmis aukomis:
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus sk., sąsk. Nr. LT397044060001082110, „SEB“, nurodant paskirtį „Kongresas-2024“.

Konferencijos koordinatorius:

Prof. dr. Jonas Jakaitis. *Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyriaus pirmininkas, LPKTS Tarybos narys, Vilniaus Gedimino technikos universiteto profesorius*
e-paštas: jakaitis.jonas@gmail.com; vilnius.lpkts@gmail.com.
tel. +370 698 77781

PROGRAMME

Constitution Hall, Building 1 of the Seimas of the Republic of Lithuania, Vilnius
Friday, 17 November 2023

9:00–10:00	**REGISTRATION OF PARTICIPANTS**
10.00–10:15	**OPENING OF THE CONFERENCE** **Dr Jonas JAKAITIS** *Chairman of the Vilnius Division, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees; Professor at VILNIUS TECH, Vilnius Gediminas Technical University* **INTRODUCTORY PRESENTATION** **Ms Paulė KUZMICKIENĖ** *Member of the Seimas, Chair of the Seimas Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory* **Welcome address:** **Dr Marek MUTOR** *President of the Platform of European Memory and Conscience* (Wroclaw, Poland) **Dr Gvidas RUTKAUSKAS** *Chairman of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees* **Mr Christian DIETRICH** *President of Inter-Asso, International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism* (Berlin, Germany) **Dr Arūnas BUBNYS** *Director General of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania*
Session I **10:15–11:30**	**Historical, moral, social and legal evaluation of post-war resistance and deportations in contemporary European culture** *Moderated by **Dr Kristina Burinskaitė**, Director of the Genocide and Resistance Research Department, Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania* **1. Dr Gabija Daugirdė-Grigaitė** Vice-Minister of Justice of the Republic of Lithuania. *Importance of criminal liability for international crimes for the past, present and future* **2. Dr Monika Rogers**, representative from the Lithuanian Institute of History; Platform of European Memory and Conscience *Concept of deportees and the notion of deportation during the Soviet occupation of Lithuania: legal, ideological and social aspects*

	3. **Dr Darius Juodis** Senior research fellow at the General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania; Senior historian at the Historical Research Programmes Unit of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania *Ukrainian and Lithuanian anti-Soviet resistance: comparative aspects* **Discussion** by keynote speakers and the audience present in the Hall: **Angelė Jakavonytė**, Member of the Seimas, Member of the Seimas Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory *Can deportees and political prisoners expect empathy in independent Lithuania?*
Session II **11:30–13:00**	**History of the deportations of the Lithuanian population and the characteristics of the Soviet genocide in Lithuania against the background of the war in Ukraine and the international context** *Moderated by **Dr Darius Juodis**, Senior research fellow at the General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania and Senior historian at the Historical Research Programmes Unit of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania* 1. **Ms Rasa Juknevičienė**, Member of the European Parliament, vice-president of EPP group in European Parliament *Importance of historical remembrance for the future of Europe* 2. **Ms Lena Ens**, Representative of the Federal Foundation for the Study of the Communist Dictatorship in Germany and International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism "Inter-Asso" *Memory as a mission (German: Erinnerung als auftrag): the "Inter-asso" approach* 3. **Dr Arūnas Bubnys**, Director General of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania *Dissemination of historical experience in the international area* 4. **Dr Kristina Burinskaitė**, Director of the Genocide and Resistance Research Department, Genocide and Resistance Research Centre *When propaganda is not just about words: the Soviet regime against former political prisoners and deportees* 5. **Mr Ronaldas Račinskas**, Head of the Secretariat, International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania *National and international aspects of de-Sovietization* **Discussion** by keynote speakers and the audience present in the Hall

Break of the Conference and Opening of the exhibitions 13:00–14:00	**Exhibition of the international competition of ex-libris works dedicated to the 35th anniversary of the founding of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees** *To be opened by **Ms Dalia Poškienė**, Chairperson of the Society of 27 Book Lovers, and Prof. Dr Jonas Jakaitis, Chairman of the Vilnius Division, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees; Professor at VILNIUS TECH, Vilnius Gediminas Technical University)* ***European Gulag*, Exhibition by the Platform of European Memory and Conscience** *To be opened by **Dr Marek Mutor**, President of the Platform of European Memory and Conscience; **Ms Rasa Juknevičienė**, Vice-Chair of the Group of the European People's Party (Christian Democrats) at the European Parliament; **Ms Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė**, Deputy Speaker of the Seimas* *Opening to be moderated by **Dr Monika Rogers**, representative from the Lithuanian Institute of History; Platform of European Memory and Conscience, and **Mr Wojciech Bednarski**, Programme manager at the Platform of the European Memory and Conscience*
Session III 14:00–15:15	**Challenges of generational consolidation as a guarantor of historical memory** *Moderated by **Mr Tomas Kašėta**, doctoral student at Vytautas Magnus University and Adviser to Paulė Kuzmickienė, Member of the Seimas* **1. Prof. Dr Valdas Rakutis** Member of the Seimas *Passing civic-patriotic attitudes on to the younger generation: problems and methods* **2. Prof. Dr Jonas Jakaitis** Chairman of the Vilnius Division, Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees; Professor at Vilnius Gediminas Technical University *Specifics of the consolidation of generations in the culture of modernity: participatory issues in communities of lithuanian political prisoners and deportees* **3. Ms Ramunė Driaučiūnaitė** Director of the Museum of Occupations and Freedom Fights of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania *Case of the civic and national education programme 'Open History' at the Museum of Occupations and Freedom Fights* **4. Mr Alkas Paltarokas** Head of the Centre for Strategic Initiatives, NGO *"Vanago Lietuva" – historical memory integration projects* **Discussion by keynote speakers and the audience present in the Hall**

KONFERENCIJOS PROGRAMA

Lietuvos Respublikos Seimo 1-ieji rūmai, Konstitucijos salė
Penktadienis, 2023 lapkričio 17 d.

9:00–10:00	**DALYVIŲ REGISTRACIJA**
10.00–10:15	**KONFERENCIJOS ATIDARYMAS** **Prof. dr. Jonas JAKAITIS** *Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyriaus pirmininkas, VILNIUS TECH profesorius)* **Sveikinimo žodis:** **Paulė KUZMICKIENĖ** *Seimo narė, Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė* **Dr. Marek MUTOR** (Wrocław, Lenkija) *Europos atminties ir sąžinės platformos prezidentas* **Dr. Gvidas RUTKAUSKAS** *Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos pirmininkas* **Christian DIETRICH** (Berlynas, Vokietija) *Tarptautinės buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacijos „Inter-Asso“ prezidentas* **Dr. Arūnas BUBNYS** *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius*
I sesija **10:15–11:30**	**Istorinis, moralinis, socialinis, teisinis pokario rezistencijos ir tremčių vertinimas nūdienos Europos kultūroje** *Moderuoja **dr. Kristina Burinskaitė** (LGGRTC, Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorė)* **1. Dr. Gabija Daugirdė-Grigaitė** (Lietuvos Respublikos teisingumo viceministrė, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dėstytoja). *„Baudžiamosios atsakomybės už tarptautinius nusikaltimus svarba praeičiai, dabarčiai ir ateičiai“* **2. Dr. Monika Rogers (**Lietuvos istorijos institutas; Europos atminties sąžinės platforma) *„Tremtinio sąvoka ir trėmimų samprata Lietuvos sovietinės okupacijos metais: teisiniai, ideologiniai, administraciniai ir socialiniai aspektai“* **3. Dr. Darius Juodis** (Generolo Jono Žemaičio karo akademijos vyresnysis mokslo darbuotojas ir LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus vyr. istorikas) *„Ukrainos ir Lietuvos antisovietinė rezistencija: lyginamasis aspektas“*

	Diskusija: Diskutuoja pranešėjai ir dalyviai iš salės **Angelė Jakavonytė** (Seimo narė) **Vladas Sungaila** (LPKTS valdybos pirmininkas
II sesija 11:30–13:00	**Lietuvos gyventojų trėmimų istorija ir sovietinio genocido Lietuvoje ypatumai karo Ukrainoje ir tarptautiniame kontekste** *Moderuoja **dr. Darius Juodis** (Generolo Jono Žemaičio karo akademijos vyresnysis mokslo darbuotojas ir LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus vyr. istorikas)* **1. Rasa Juknevičienė** (Europos Parlamento narė) *„Istorinės atminties svarba Europos ateičiai“* **2. Lena Ens** (Berlynas, Vokietija) (Federalinio komunistinės diktatūros tyrimo fondo Vokietijoje *(*angl. *Federal Foundation for the Study of the Communist Dictatorship in Germany)* ir Tarptautinės buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacijos „Inter-Asso“ atstovė) *„Atmintis kaip misija: „Inter-Asso“ požiūris“* **3. Dr. Arūnas Bubnys (**LGGRTC generalinis direktorius) *„Istorinės patirties skleidimas tarptautinėje erdvėje“* **4. Dr. Kristina Burinskaitė** (LGGRTC, Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorė) *„Kai propaganda ne tik žodžiai: sovietinis režimas prieš buvusius politinius kalinius ir tremtinius“* **5. Ronaldas Račinskas** (Tarptautinės komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti sekretoriato vadovas) *„Desovietizacijos nacionalinis ir tarptautiniai aspektai“* **Diskusija:** Diskutuoja pranešėjai ir dalyviai iš salės
Pertrauka ir ekspozicijų pristatymas 13:00–14:00	**LPKTS 35-čiui skirto tarptautinio ekslibrisų konkurso darbų ekspozicija** *(pristato **Dalia Poškienė** – XXVII knygos mėgėjų draugijos pirmininkė ir **prof. dr. Jonas Jakaitis** – LPKTS Vilniaus sk. pirmininkas, LPKTS Tarybos narys, konkurso darbų vertinimo komisijos pirmininkas)* **Europos atminties ir sąžinės platformos ekspozicija „Europos gulagas“** *(pristato **dr. Marek Mutor** – Europos atminties ir sąžinės platformos prezidentas); **Rasa Juknevičienė** Europos Parlamento narė; **Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė** – Seimo Pirmininkės pavaduotoja); pristatymą moderuoja **dr. Monika Rogers** (Lietuvos istorijos institutas; Europos atminties sąžinės platforma) ir **Wojciech Bednarski** (Europos atminties ir sąžinės platformos projektų vadovas)*
III sesija. 14:00–15:15	**Kartų konsolidacijos problema kaip istorinės atminties garantas** *Moderuoja **Tomas Kašėta** (VDU doktorantas ir Seimo narės Paulės Kuzmickienės patarėjas)*

	1. **Prof. dr. Valdas Rakutis** (Seimo narys) *„Pilietinių-patriotinių nuostatų perdavimas jaunajai kartai: problemos ir metodai“* 2. **Prof. dr. Jonas Jakaitis** (LPKTS Vilniaus sk. pirmininkas, LPKTS Tarybos narys, VILNIUS TECH profesorius) *„Kartų konsolidacijos modernybės kultūroje ypatumai: dalyvaujamumo problematika LPKT bendruomenėse...“* 3. **Ramunė Driaučiūnaitė** (LGGRTC, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus direktorė) *„Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje vykdomos pilietinio ir tautinio ugdymo programos „Atversta istorija“ atvejis“* 4. **Alkas Paltarokas** (Všį „Strateginių iniciatyvų centras“) *„Vanago Lietuva“ – istorinės atminties integracijos projektai“* **Diskusija:** Diskutuoja pranešėjai ir dalyviai iš salės
Konferencijos rezoliucijos priėmimas 15:15–15:30	**Pristato: Paulė Kuzmickienė** (Seimo narė, Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė) **Prof. dr. Jonas Jakaitis** (LPKTS Vilniaus sk. pirmininkas, LPKTS Tarybos narys, Vilnius Tech profesorius)
15:30	**Konferencijos pabaiga**

Paulė KUZMICKIENĖ
Member of the Seimas,
Chair of the Commission
for the Cause of Freedom
and the National
Historical Memory

(Irmantas Gelūnas's photo)

INTRODUCTORY PRESENTATION

Why is a debate needed on the crimes committed by totalitarian regimes and Russia? How can we effectively confront the challenges facing the Western civilization today? While Ukraine is tirelessly combating the red-brown terrorist threat, what actions are we taking to contribute to this critical effort? How does this relate to the catastrophe that unfolded 80 years ago, as described by eminent historian Timothy Snyder. He eloquently depicts the grim past: 'The place where all of the victims died, the bloodlands, extends from Central Poland to western Russia, through Ukraine, Belarus, and the Baltic States. During the consolidation of National Socialism and Stalinism (1933–1938), the joint German-Soviet occupation of Poland (1939–1941), and then the German-Soviet war (1941–1945), mass violence of a sort never before seen in history was visited upon this region. The victims were chiefly Jews, Belarusians, Ukrainians, Poles, and Balts, the peoples native to these lands. The fourteen million were murdered over the course of only twelve years, between 1933 and 1945, while both Hitler and Stalin were in power.'

The ongoing atrocities in Ukraine and the tragic loss of innocent lives serve as stark reminders of the evil committed by totalitarian regimes in the 20th century. They also demonstrate that impunity can lead to new forms of aggression. Russia's continued military incursions into Ukraine since the onset of this war underscores our collective failure to properly go about the evaluation of the atrocities and crimes of the totalitarian regimes of the 20th century. This raises a pivotal and complex question: can Europe, without addressing collectively one of its past regimes, grasp and effectively counter the emerging threat of most probably continuous putinism? It is obvious that Europe must finally confront not only the crimes of Nazism, but also the crimes of communism. Moreo-

ver, it falls upon Lithuania to assume the leading role and elevate these concerns to the forefront of the political agenda. This entails steadfastly articulating its stance on the international crimes perpetrated by totalitarian regimes in the past, as well as the ongoing offences by Russia, encompassing aggression, genocide, crimes against humanity, and war crimes.

International crimes committed by the Soviet Union were condemned on numerous occasions in Lithuania and in Europe in the second half of the 20th century. The International Congress on the Assessment of the Crimes of Communism held in Lithuania in 2000 was aimed at investigating the crimes of communism against humanity, holding the perpetrators accountable, unequivocally condemning communism, and strategizing to prevent the resurgence of communist regimes in the future. The Congress stressed that 'the scope of crimes of communist regimes was far greater than that of Nazism, but the damage they have caused to humanity has not yet been assessed at international level. Nazi crimes have undergone thorough assessment, with major perpetrators brought to justice and their collaborators held accountable. However, the same level of scrutiny and accountability has not been applied to communist criminals. They not only evaded prosecution but often went unnamed, highlighting a significant gap in addressing historical injustices.'

The Congress adopted a resolution covering the crimes and consequences of communism. However, despite these realities, there has not been sufficient momentum to convene a Nuremberg-style tribunal at the European level to address the crimes of communism. This shows that we have still not been able to condemn all international crimes internationally. Additionally, there is an urgent need for a comprehensive examination and legal repercussions for the profound suffering inflicted upon Lithuania. For example, we could initiate the prosecution of the criminals and perpetrators of crime in Lithuania on the basis of the Rome Statute of the International Criminal Court adopted on 17 July

1998. This would demonstrate that the crimes committed in the past are identical to what we see in Ukraine today.

A thorough evaluation and imposition of tangible consequences for these crimes would demonstrate that no crimes can be committed with impunity. This would also deter the emergence of imperialist regimes in Europe in future. The adoption of unanimous decisions by the international community could play a significant role in evaluating the ongoing international crimes against Ukraine and ensuring that they are never forgotten. However, we have to properly record the ongoing war crimes against the people of Ukraine, its culture, politics and history already now. Only with the evidence available can the witnesses bring the organisers and perpetrators of crime to criminal responsibility. Given the historical and geopolitical context, it is imperative that we make every effort to ensure Russia's crimes against Ukraine are evaluated through a dedicated tribunal. It is crucial that the tribunal not only focuses on analysing the ongoing aggression but also conducts a comprehensive assessment of all crimes associated with communism. Additionally, it is imperative to concurrently invest in historical research, educational programs, and the dissemination of historical truth. This will remind us that the lives and identities of Europeans were devastated not only by Nazi Germany but also by the Soviet Union. The international conference, entitled 'Exploring the Legacy of Resistance and Exile in Contemporary Lithuanian Memory Culture,' holds significant value by providing a platform for researchers, institutional experts, and professionals across various fields to seek answers to pressing questions that are integral to ensuring justice.

ĮŽANGINIS PRANEŠIMAS

Paulė KUZMICKIENĖ
LR Seimo narė, Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė, konferencijos globėja

Kodėl mes turime kalbėti apie totalitarinių režimų ir Rusijos vykdomus nusikaltimus? Kaip įveiksime demonus, kurie šiandien kėsinasi į Vakarų civilizaciją? Ukraina bando raudonai rudą teroristą stabdyti milžiniškomis pastangomis, tačiau ką darome mes? Ir kaip su tuo susijusi prieš 80 metų mus ištikusi katastrofa: „Vieta, kur žuvo visos tos aukos, kruvinos žemės, driekiasi nuo Vidurio Lenkijos iki Vakarų Rusijos, apimdamos Ukrainą, Baltarusiją ir Baltijos šalis. Nacionalsocializmo ir stalinizmo įtvirtinimo laikotarpiu (1933–1938 m.), per Vokietijos ir Sovietų Sąjungos kartu vykdytą Lenkijos okupaciją (1939–1941 m.), o paskui per Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karą (1941–1945 m.) šis regionas patyrė iki tol dar niekada istorijoje neregėto masto masinį smurtą. Aukos daugiausia buvo žydai, baltarusiai, ukrainiečiai, lenkai ir Baltijos šalių gyventojai, kuriems šios žemės buvo gimtosios. Vos per dvylika metų, nuo 1933-jų iki 1945 m., Hitlerio ir Stalino valdymo laikais, nužudyta keturiolika milijonų žmonių“ – cituoju istoriką Timothy Snyder.

Šiuo metu Ukrainoje vykdomi nusikaltimai, nekaltų žmonių naikinimas ne tik primena apie abiejų totalitarinių režimų XX a. vykdytus nusikaltimus, bet ir iš esmės aiškiai parodo, kad nebaudžiamumas gali nulemti naujos agresijos formas. Besitęsianti Rusijos karinė agresija prieš Ukrainą nuo pat pirmos šio karo dienos priminė, kad vis dar nesame tinkamai permastę XX a. totalitarinių režimų ir jų vykdytų nusikaltimų. Tai leidžia kelti dviprasmišką klausimą, ar Europa, laiku neįvertinusi vieno režimo, gali suprasti naują, tikriausiai tęstinį, putinizmo režimą? Akivaizdu, kad Europa turi pagaliau įvertinti ne tik nacizmo, bet ir komunizmo nusikaltimus. Lietuvos pareiga – imtis lyderystės, kelti šiuos klausimus į aukščiausio lygmens politinę darbotvarkę, aiškiai ir nuosekliai reiškiant savo poziciją dėl abiejų totalitarinių režimų bei dabartinės Rusijos vykdomų tarptautinių nusikaltimų: agresijos, genocido, nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų.

XX a. antroje pusėje Sovietų Sąjungos vykdyti tarptautiniai nusikaltimai buvo ne sykį pasmerkti Lietuvoje ir Europoje. Lietuvoje 2000 m. įvyko

Tarptautinis kongresas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“, kurio pagrindinis tikslas buvo išnagrinėti komunizmo nusikaltimus žmoniškumui, nubausti jų organizatorius, pasmerkti komunizmą bei aptarti komunistinio režimo atkūrimo galimybės prevenciją. Dar tuomet buvo pabrėžta, kad „komunistinių režimų nusikaltimų mastas gerokai didesnis negu nacizmo, tačiau tarptautiniu lygmeniu dar neįvertinta jų padaryta žala žmonijai. Nacizmo nusikaltimai įvertinti, didžiausi nacių nusikaltėliai nuteisti, taip pat nubausti kiti jų parankiniai. Tačiau to nepadaryta komunistinių nusikaltėlių atžvilgiu – jie ne tik kad nenuteisti, bet ir visai neįvardyti“.

Kongrese buvo priimta rezoliucija, kurioje išdėstyti komunizmo nusikaltimai ir pasekmės, tačiau minėti faktai Europos mastu nesudarė sąlygų komunizmui sulaukti savo Niurnbergo tribunolo. Tai parodo, kad tarptautinėje arenoje vis dar nesugebėjome pasmerkti visų tarptautinių nusikaltimų, bet kartu ir Lietuvoje būtų galima kalbėti apie platesnę skaudžių patirčių analizę ir teisinį įvertinimą. Pavyzdžiui, remdamiesi Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutu (priimtu 1998 m. liepos 17 d.) galėtumėme inicijuoti nusikaltėlių ir visų nusikaltimų vykdytojų patraukimą baudžiamojon atsakomybėn Lietuvoje. Tokiu būdu parodydami, kad praeityje vykdyti nusikaltimai – tapatūs tam, ką šiandiena matome Ukrainoje.

Tinkamas ir nesimbolinis nusikaltimų įvertinimas parodytų, kad nebaudžiamų nusikaltimų nėra, kartu tai būtų atgrasymo priemonė nuo ateityje galimų naujų, į imperializmą linkusių, režimų egzistavimo Europoje. Priimti vieningi tarptautinės bendrijos sprendimai galėtų prisidėti ir prie to, kad šiuo metu prieš Ukrainą vykdomi tarptautiniai nusikaltimai būtų ne tik įvertinti, bet ir nepamiršti. Todėl jau dabar turime tinkamai fiksuoti vykstančius karo nusikaltimus prieš Ukrainos gyventojus, jos kultūrą, politiką ir istoriją, kadangi tik turint duomenis – liudijimus pavyktų baudžiamojon atsakomybėm patraukti nusikaltimų organizatorius bei vykdytojus. Suprasdami istorinį ir geopolitinį kontekstą turime visais būdais siekti, kad Rusijos vykdomi nusikaltimai prieš Ukrainą būtina įvertinti specialiame tribunole. Tai labai svarbu, kad tribunolas negali apsiriboti dabartinės agresijos analize, lygiagrečiai turi būti įvertinti visi komunizmo nusikaltimai, turi būti plėtojami istoriniai tyrimai, švietimo programos ir užtikrinama istorinės tiesos sklaida, kuri primintų, kad Europos gyventojų gyvenimus ir tapatybę griovė ne tik nacistinė Vokietija, bet ir Sovietų Sąjunga. Ši tarptautinė konferencija „Rezistencijos ir tremčių fenomeno vertinimas šiandienos Lietuvos atminties kultūroje“ – vertinga, kadangi susirinkę tyrėjai, institucijų atstovai ir įvairių sričių ekspertai ieško atsakymų į svarbius, teisingumą garantuojančius, klausimus.

WELCOME ADDRESS

During the opening ceremony of FORUM-23, Marek Mutor noted that Lithuania is one of the European leaders in the field of memory policy. *"I would like to thank Lithuania for its support in commemorating the victims of totalitarianism in Europe and bringing the perpetrators to justice. We have an official European commemoration of the victims of Soviet deportations. Thanks to Rasa Juknevičienė, we are working together to build a Europe-wide memorial to the victims of all totalitarian regimes in Brussels. This project has the support of the President of Lithuania, as well as of the heads of other countries, such as Poland, Romania, Latvia and Estonia,"* Mutor said.

Dr Marek MUTOR
President of the Platform of European Memory and Conscience (Wrocław, Poland)

(Jonas Jakaitis's photo)

SVEIKINIMO ŽODIS

Per „FORUMAS-23" atidarymo ceremoniją Marek Mutor atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuva yra viena iš Europos lyderių istorinės atminties įamžinimo politikos srityje. *„Norėčiau padėkoti Lietuvai už paramą įamžinant totalitarizmo aukas Europoje ir patraukiant kaltininkus atsakomybėn. Turime oficialų europinį sovietų trėmimų aukų minėjimą. Ponios Rasos Juknevičienės dėka kartu statome visos Europos memorialą visų totalitarinių režimų aukoms Briuselyje. Lietuvos prezidentas remia šį projektą kartu su kitų šalių, tokių kaip Lenkija, Rumunija, Latvija ir Estija, vadovais",* – sakė M. Mutor.

Dr. Marek MUTOR
Europos atminties ir sąžinės platformos prezidentas (Wrocław, Lenkija)

Christian DIETRICH
President of the International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism ("Inter-Asso") (Berlin, Germany)

(Jonas Jakaitis's photo)

WELCOME ADDRESS

Ladies and gentlemen! I would like to congratulate Lithuania and the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees that such a forum can take place at the Parliament. The rule of law rests on the trust of citizens. Trust in institutions is characterised by trust in those who hold office. The more important the office and the broader the competence of a representative of the rule of law authority, the more important trust in the official concerned becomes. For this reason, lustration after the end of the dictatorship was a prerequisite for strengthening the rule of law. I am speaking here as an honorary representative of Inter-Asso, the European association of victims of communist dictatorships and freedom fighters. Fifteen years ago, Constantin Ticu Dumitrescu, then President of the Romanian Victims' Association, said at our Congress: "We have to admit that we are witnessing a global conspiracy against lustration, defending the communism of "a hundred million people" from any responsibility. It is unacceptable and shocking that a distinction is made between Communism and Nazism. Our position on this issue is seen as extremist and our chances against this marginalisation are minimal because the lustration of secret services and communism always requires going to Moscow." For almost two years now, something has changed fundamentally in European countries on this issue – potentially with the exception of Hungary. In the EU, the Kremlin is seen as the main threat to the international community and this has led to a revision of the perception of its policy of the last 100 years. This corresponds to a comprehensive reconstruction of the history of resistance, which has been tabooed and suppressed by disinformation, and to the rehabilitation of the victims vilified by the Soviet dictatorship and its partners. The archaeology of modern history has now turned hundreds of secret mass graves of victims into dignified memorials. The struggle for their place in society was often very painful. This was hampered not only by the justifications of former perpetrators. Strategies to destabilise our democracy through renegade networks, usually with Russian subsidies, as well as a culture of looking the other way and not standing

out, have given the odour of egoism or social peace disturbance for the natural assessment of the rule of law defenders. The place of victims and freedom fighters is developed differently in European countries and these differences are one of the obstacles to trust in Europe that grows together. A year ago, a memorial cross was erected for an undercover police officer in the Pitesti cemetery in northern Romania. Romanian historian Marius Oprea said: "Monuments to heroes are built for victorious armies. Victors are usually allowed to bury their dead in cemeteries or not bury them at all. Romania was defeated, hundreds of thousands of graves without crosses. Today, the victors are the fighters of the "invisible front", i.e. the security forces and their successors who build monuments to the heroes of their struggle." It was the policy of desovietisation until the dismantlement of Lenin (Leninapad) in Ukraine that had been declared fascist in Russia. To cut a long story short. It is a characteristic of the rule of law that people who have been responsible for human rights crimes or who trivialise them should not be allowed to become representatives of their authorities and, on the other hand, it must be in the interests of the rule of law that the survivors of the Communist terror be honoured and be able to live with dignity. It was those who had been murdered, broken and fled who were so much needed during the democratisation a third of a century ago, just as the victims of the German national-socialist dictatorship were needed in post-war Europe. The possibility for Holocaust survivors to live a dignified life has become the foundation of our civilisation. This does not only mean the right of Israel to exist as the raison d'état of Germany and, I hope, of Europe. It also meant the culture of social and material rehabilitation. Something similar is also necessary for the victims of Soviet and communist tyranny in Europe. Although the issue of lustration has been biologically resolved, the issue of ensuring a dignified life for the survivors is still open. It remains a challenge even if the direct victims are no longer alive – the consequences last for generations. I am grateful for spending your time today for this cornerstone of the European rule of law. I wish us good advice and lasting understanding. Thank you very much for inviting us and for listening to me now.

Christian DIETRICH
Tarptautinės buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacijos „Inter-Asso“ prezidentas (Berlynas, Vokietija)

SVEIKINIMO ŽODIS

Gerbiamos ponios ir ponai, norėčiau pasveikinti Lietuvą ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungą, kad toks forumas vyksta Parlamente. Teisinė valstybė priklauso nuo piliečių pasitikėjimo. Pasitikėjimą institucijomis apibūdina pasitikėjimas pareigas einančiais asmenimis. Kuo svarbesnės pareigos ir kuo didesnė teisinės valstybės institucijos atstovo kompetencija, tuo svarbesnis tampa pasitikėjimas atitinkamu pareigūnu. Dėl to liustracija pasibaigus diktatūrai buvo būtina teisinės valstybės stiprinimo sąlyga. Čia kalbu kaip Europos komunistinių diktatūrų aukų ir kovotojų už laisvę organizacijų asociacijos „Inter-Asso“ garbės atstovas. Prieš penkiolika metų mūsų kongrese tuometinis Rumunijos aukų asociacijos pirmininkas Constantinas Ticu Dumitrescu sakė: „Turime pripažinti, kad esame liudininkai pasaulinio sąmokslo prieš liustraciją, ginančio „šimto milijonų žmonių“ komunizmą nuo bet kokios atsakomybės. Nepriimtina ir šokiruoja tai, kad komunizmas ir nacizmas skirstomi į komunizmą ir nacizmą. Mūsų pozicija šiuo klausimu laikoma ekstremistine, o mūsų šansai prieš šią marginalizaciją yra minimalūs, nes jei liustruojame slaptąsias tarnybas ir komunizmą, visada turime vykti į Maskvą.“ Jau beveik dvejus metus Europos valstybėse šiuo klausimu kažkas iš esmės pasikeitė – galbūt išskyrus Vengriją. ES Kremlius laikomas pagrindine grėsme tarptautinei bendruomenei ir dėl to buvo peržiūrėtas pastarųjų 100 metų jo politikos suvokimas. Tai atitinka visapusišką tabuizuotos ir dezinformacijos slopinamos pasipriešinimo istorijos rekonstrukciją ir sovietų diktatūros bei jos partnerių apšmeižtų aukų reabilitaciją. Šiuolaikinės istorijos archeologija šimtus slaptų masinių aukų kapaviečių dabar pavertė oriais memorialiniais paminklais. Kova dėl jų vietos visuomenėje dažnai buvo labai skausminga. Tam trukdė ne tik buvusių nusikaltėlių pateisinimai. Mūsų demokratijos destabilizavimo strategijos, pasitelkus renegatų tinklus, dažniausiai su Rusijos subsidijomis, taip pat kultūra žiūrėti į kitą pusę

ir neišsiskirti suteikė savaime suprantamam teisės gynėjų vertinimui egoizmo ar socialinės taikos trikdymo kvapą. Aukų ir laisvės kovotojų vieta Europos valstybėse plėtojama skirtingai, ir šie skirtumai yra viena iš kliūčių, trukdančių pasitikėti kartu augančia Europa. Prieš metus Piteščio kapinėse šiaurės Rumunijoje pastatytas atminimo kryžius slaptam policininkui. Rumunijos istorikas Marius Oprea sakė: *„Paminklai didvyriams statomi kariuomenėms nugalėtojoms. Nugalėtojams paprastai leidžiama laidoti savo žuvusiuosius kapinėse arba jų išvis nepalaidoti. Rumunija buvo nugalėta, šimtai tūkstančių kapų be kryžių. Šiandien nugalėtojai yra „nematomo fronto“ kovotojai, t. y. saugumiečiai ir jų įpėdiniai, kurie stato paminklus savo kovos didvyriams.“* Būtent desovietizacijos politika iki pat Lenino dekonstravimo (Leninapado) Ukrainoje, Rusijoje buvo paskelbta fašistine. Trumpai tariant, teisinės valstybės požymis yra tas, kad žmonės, kurie buvo atsakingi už žmogaus teisių nusikaltimus arba juos menkina, neturėtų tapti savo institucijų atstovais ir, kita vertus, teisinės valstybės interesais turi būti tai, kad išgyvenusieji komunistinį terorą būtų pagerbti ir galėtų gyventi oriai. Juk būtent nužudytųjų, palaužtųjų, pabėgusiųjų labai trūko prieš trečdalį amžiaus vykstant demokratizacijai, kaip trūko Vokietijos nacionalsocialistinės diktatūros aukų pokario Europoje. Galimybė Holokaustą išgyvenusiems žmonėms gyventi orų gyvenimą tapo mūsų civilizacijos pagrindu. Tai reiškia ne tik Izraelio teisę egzistuoti kaip Vokietijos ir, tikiuosi, Europos raison d'état. Tai taip pat reiškė socialinės ir materialinės reabilitacijos kultūrą. Kažko panašaus reikia ir sovietinės bei komunistinės tironijos aukoms Europoje. Nors liustracijos klausimas biologiškai išspręstas, išgyvenusiųjų orų gyvenimą užtikrinantis klausimas nėra išspręstas. Jis lieka iššūkiu, net jei tiesioginių aukų jau nebėra gyvų, nes pasekmės lieka ateities kartoms. Dėkoju, kad šiandien skyrėte laiko šiam kertiniam Europos teisinės valstybės principo akmeniui. Linkiu mums gerų patarimų ir ilgalaikio supratimo. Labai dėkoju, kad mus čia pakvietėte ir kad dabar manęs klausotės.

Session I

Historical, moral, social and legal evaluation of post-war resistance and deportations in contemporary European culture

I sesija

Istorinis, moralinis, socialinis, teisinis pokario rezistencijos ir tremčių vertinimas nūdienos Europos kultūroje

IMPORTANCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR INTERNATIONAL CRIMES FOR THE PAST, PRESENT AND FUTURE

Dr Gabija DAUGIRDĖ-GRIGAITĖ
Vice-Minister of Justice of the Republic of Lithuania

(Paulius Peleckis's photo (BNS))

Summary

As aggression by Russia against Ukraine continues, accountability of those responsible for international crimes being com3mitted in Ukraine remains top priority of the international community. Politicians and international lawyers continue discussing on the most effective way for establishing Special Tribunal for ensuring accountability of political and military leadership of Russia for the crime of aggression; also international community continuously supports financially and by human or equipment resources all the efforts for timely collection of evidences of international crimes being committed in Ukraine, their preservation and security so that criminal justice is not undermined in the future. Nevertheless, timely criminal justice in case of aggression against Ukraine is more an exception than a rule because in cases of armed conflicts, occupation and humanitarian crises implementation of criminal justice becomes a great challenge for domestic legal systems because of different political and legal reasons, including immunities under international law being applied or criminal law standards.

Criminal justice also plays an important role in transitional justice. After the restoration of independence, one of the fundamental priorities of Lithuania was the implementation of criminal justice for the international crimes committed under the soviet occupation, also their recognition and condemnation on the international level. The objective of this article is, in the context of Lithuania's experience, to reveal the importance of criminal justice for international crimes committed in the past and its relevance to the perception of historical context, to explain the importance of international support for the efforts to investigate the

international crimes committed in Ukraine, including evidence collection, verification and preservation. Today, the arrests warrants issued by the International Criminal Court for Putin and Lvova-Belova, the judgments passed by Lithuanian courts after the restoration of independence and the ensuring of individual criminal liability for the international crimes committed during the years of occupation enable to establish historical truth based on international law that cannot be denied by alternative international law, disinformation and propaganda disseminated by Russia.

Keywords: *international crimes; the International Criminal Court; criminal justice; international community.*

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS UŽ TARPTAUTINIUS NUSIKALTIMUS SVARBA PRAEIČIAI, DABARČIAI IR ATEIČIAI

Dr. Gabija DAUGIRDĖ-GRIGAITĖ
Lietuvos Respublikos teisingumo viceministrė, Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dėstytoja

Karo nusikaltimams nėra senaties, bet juos ilgainiui paslepia užmarštis.[1]

Vytautas Landsbergis

Santrauka

Tebesitęsiant Rusijos agresijai prieš Ukrainą, už tarptautinius nusikaltimus kaltų asmenų baudžiamosios atsakomybės neišvengiamumo užtikrinimas yra visos tarptautinės bendrijos prioritetas. Politikai ir teisininkai diskutuoja dėl efektyviausio būdo įsteigti Specialųjį tribunolą, skirtą nuteisti Rusijos politinę ir karinę vadovybę už įvykdytą agresijos nusikaltimą, taip pat nepertraukiamai skiriama valstybių parama ir papildomi žmogiškieji ištekliai savalaikiam tarptautinių nusikaltimų įrodymų surinkimui, išsaugojimui bei vertinimui tam, kad baudžiamasis teisingumas dėl karo sąlygomis naikinamų įrodymų nenukentėtų ateityje. Tačiau savalaikis baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas Ukrainoje tebesitęsiant agresijai yra greičiau išimtis nei taisyklė, nes paprastai agresijos, ginkluotų konfliktų, humanitarinių krizių ar okupacijos sąlygomis baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas dėl politinių ar teisinių priežasčių, įskaitant imunitetus ar su baudžiamojo proceso standartais susijusius sunkumus, tampa rimtu iššūkiu nacionalinėms teisinėmis sistemoms.

Baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas svarbus ir pereinamojo teisingumo laikotarpiu. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, viena iš svarbiausių naujai atgimusios valstybės užduočių buvo užtikrinti baudžiamąjį teisingumą dėl sovietinės okupacijos metais vykdytų tarptautinių nusikaltimų bei siekti šių nusikaltimų pripažinimo ir pasmerkimo tarptautiniu lygmeniu.

[1] Landsbergis, Vytautas. Žinokime ir Atsiminkime. Prieiga per internetą: https://www.partizanai.org/failai/html/rainiai-1941-06-24-25.htm

Šio pranešimo tikslas yra Lietuvos atvejo kontekste atskleisti baudžiamosios atsakomybės už tarptautinius nusikaltimus svarbą praeityje įvykusių ir tarptautinei teisei prieštaravusių veiksmų bei jų istorinio konteksto vertinimui dabarties perspektyvoje; taip pat atskleisti tarptautinės paramos svarbą šiandien renkant Rusijos Ukrainoje įvykdytų ir tebevykdomų tarptautinių nusikaltimų įrodymus ir juos saugant tam, kad būtų užtikrintas baudžiamojo teisingumo neišvengiamumas ateityje. O šiandien Tarptautinio Baudžiamojo Teismo išduoti arešto orderiai V. Putinui ir M. Lvovai-Belovai dėl įtarimų Ukrainoje įvykdytais karo nusikaltimais, kaip ir nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos teismų priimti apkaltinamieji nuosprendžiai dėl praeityje sovietinio režimo vykdytų tarptautinių nusikaltimų, leidžia užtikrinti istorinę ir tarptautine teise grįstą tiesą, kurios negali paneigti Rusijos skleidžiama alternatyvi tarptautinė teisė, dezinformacija ir propaganda.

Raktiniai žodžiai: *Specialusis tribunolas; Tarptautinis Baudžiamasis Teismas; karo nusikaltimai; baudžiamoji atsakomybė.*

Įvadas

Nebaudžiamumas ginkluotų konfliktų situacijose yra liūdna realybė, kurią tarptautinei bendrijai nėra lengva pakeisti ir užtikrinti, kad kiekvienas tarptautinį nusikaltimą įvykdęs asmuo būtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Suprasdama, kad įrodymų rinkimas ir jų išsaugojimas yra esminė prielaida tam, kad tarptautinių nusikaltimų (agresijos, genocido, nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų) nepaslėptų užmarštis, Lietuva, 2022 m. vasario 24 d. prasidėjus plataus masto agresijai prieš Ukrainą, buvo pirmoji valstybė kreipusis į Tarptautinį Baudžiamąjį Teismą (toliau – TBT) su prašymu pradėti baudžiamąjį tyrimą dėl Rusijos vykdomų tarptautinių nusikaltimų Ukrainoje.

2022 m. gegužės 6 d. Lietuva organizavo pirmąją tarptautinę konferenciją ,,Baudžiamoji atsakomybė už agresiją prieš Ukrainą. Kaip įvykdyti teisingumą?“, po kurios buvo priimtas Vilniaus komunikatas, išreiškęs paramą visoms tarptautinėms ir nacionalinėms teisinėms iniciatyvoms – jų buvo imtasi siekiant patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenis, atsakingus už Ukrainoje įvykdytus karo nusikaltimus ir nusikaltimus žmoniškumui bei pritarta būtinybei ieškoti veiksmingo teisinio mechanizmo, įgalinančio užtikrinti už agresiją prieš Ukrainą atsakingų asmenų individualią baudžiamąją atsakomybę.[2] Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja 2023 m. vasario 24 d. baudžiamąjį teisingumą pripažino viena iš esminių Ukrainos taikos formulės dalių.[3]

[2] Prieiga per internetą: https://tm.lrv.lt/uploads/tm/documents/files/VK(2).pdf

[3] Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija Nr. A/ES-11/L.7. Prieiga per internetą: *https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N23/048/58/PDF/N2304858.pdf?OpenElement* Pastraipa 9: General Assembly *emphasizes* the need

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad agresijos prieš Ukrainą atveju, apie individualią baudžiamąją atsakomybę už agresijos nusikaltimą ir įvykdytus bei tebevykdomus kitus tarptautinius nusikaltimus pradėta diskutuoti ir baudžiamieji tyrimai pradėti dar nepasibaigus karui. Ukrainos nacionaliniai teismai jau priėmė ir pirmuosius baudžiamuosius nuosprendžius už įvykdytus karo nusikaltimus, TBT taip pat pradėjo tyrimą dėl Ukrainoje vykdomų masinių ir sistemingų žmogaus teisių pažeidimų ir netgi išdavė arešto orderius Rusijos prezidentui Vladimirui Putinui ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierei Marijai Lvovai-Belovai dėl Ukrainos vaikų deportacijų, atitinkančių tarptautinių karo nusikaltimų požymius.

Nekyla abejonių, jog savalaikis baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas nacionaliniu ar tarptautiniu lygmeniu tebesitęsiančios agresijos, ginkluotų konfliktų, humanitarinių krizių ar okupacijos sąlygomis yra rimtas iššūkis nacionalinėms ir tarptautinės teisės sistemoms dėl įrodymų naikinimo, jų neprieinamumo, imunitetų taikymo ir tarptautinių nusikaltimų vykdytojų slapstymosi nuo teisingumo bei trečiųjų valstybių nebendradarbiavimo su baudžiamuosius tyrimus atliekančiomis valstybėmis ar tarptautinėmis teisinėmis institucijomis, kaip TBT. Nepaisant praktinių iššūkių siekiant baudžiamojo teisingumo, pripažįstama, jog baudžiamoji atsakomybė už praeityje įvykdytus tarptautinius nusikaltimus gali suvaidinti labai svarbų vaidmenį pereinamuoju laikotarpiu.[4]

Asmenų individuali baudžiamoji atsakomybė už įvykdytus tarptautinius nusikaltimus (genocidą, nusikaltimus žmoniškumui, karo nusikaltimus, agresiją) gali būti įgyvendinta nacionaliniuose teismuose, taip pat tarptautinėse teisminėse institucijoje, t. y. konkretiems konfliktams skirtuose tarptautiniuose baudžiamuosiuose tribunoluose, TBT arba mišriuose tribunoluose. Nepaisant to, TBT Romos statuto preambulė nurodo, jog, visų pirma, kiekviena valstybė pati turi pareigą patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenis, atsakingus už tarptautinius nusikaltimus.[5]

Atsižvelgiant į tai, jog atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, viena iš svarbiausių naujai atgimusios valstybės užduočių buvo užtikrinti baudžiamąjį teisingumą dėl sovietinės okupacijos metais vykdytų tarptautinių nusikaltimų, šio pranešimo tikslas yra Lietuvos atvejo kontekste atskleisti baudžiamosios

---

to ensure accountability for the most serious crimes under international law committed on the territory of Ukraine through appropriate, fair and independent investigations and prosecutions at the national or international level, and ensure justice for all victims and the prevention of future crimes.

[4] ANNAN, Kofi, Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies. UN Doc. S/ 2004.616 (23 August 2004), pastraipa 39. Prieiga per internetą: The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies : (un.org)

[5] Romos statuto preambulė. Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.211305?jfwid=191fum7wuy

atsakomybės už tarptautinius nusikaltimus svarbą praeityje įvykdytų ir tarptautinei teisei prieštaravusių veiksmų bei jų istorinio konteksto vertinimui dabarties perspektyvoje.

Baudžiamoji atsakomybė kaip pereinamojo laikotarpio teisingumo dalis

Mūsų, kaip žmonijos atstovų, teisingumo jausmas reikalauja, jog teisei prieštaraujantis elgesys būtų nubaustas.[6] Teisingumo jausmo užtikrinimas tarptautinių nusikaltimų kontekste yra dar svarbesnis, nes tarptautiniai nusikaltimai (agresijos nusikaltimas, genocidas, nusikaltimai žmoniškumui ir karo nusikaltimai) paprastai traktuojami kaip rimtesni nusikaltimai, nes jie tiesiogiai paveikia daugiau asmenų ir jų pasekmės bendruomenėms, kuriuose jie vyksta, yra daug didesnės ir ilgiau besitęsiančios.[7]

Tarptautinės teisės doktrinoje pripažįstama, kad praeityje įvykdytų tarptautinių nusikaltimų tyrimas ir baudžiamasis persekiojimas yra esminė pereinamojo[8] teisingumo dalis[9], kuri kartu su kitais pereinamojo teisingumo procesais suteikia galimybę įtvirtinti išsamų istorinį kontekstą[10]. Teisinis atsakas už vykdytus tarptautinius nusikaltimus įgalina ,,nutiesti tiltą tarp praeities ir ateities: baudžiamieji tyrimai leidžia suvokti praeitį tam, kad atgrasytų nuo tokių sunkių nusikaltimų pasikartojimo ateityje“[11], taip pat turi įtakos atskirų visuomenės grupių susitaikymo galimybei pereinamuoju laikotarpiu.[12]

Kartu pripažįstama ir tai, jog po išgyventų konfliktų, krizių ar okupacijų pradėti baudžiamieji tyrimai gali turėti įtakos didesniam visuomenės pasitikėjimui valstybės gebėjimu ir motyvacija taikyti savo pačios baudžiamuosius įstatymus, taip pat gali prisidėti prie skirtingų baudžiamojo teisingumo tikslų subalansavimo, nes dažnai baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas ir jo pasiekiamumas pereinamai-

---

[6] MACULAN, Elena, GIL, Alicia. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 40, No. 1 (2020), p. 132–157, p. 141. Prieiga per internet: OP-OJLS190036 132..157 (silverchair.com)

[7] GOLASH, Deirdre. The Justification of Punishment in the International Context. Žr. MAY, Larry, HOSKINS, Zachary (sud.), *International Criminal Law and Philosophy*, Cambridge University Press (2010), p. 201-202.

[8] Pereinamuoju teisingumu paprastai laikomas procesas demokratijos link po represijas įgyvendinusio valdymo režimo pasikeitimo ar pilietinio karo, kurio metu buvo vykdomi sistemingi žmogaus teisių pažeidimai. Daugiau žr. MURPHY, Colleen. Political Reconciliation and International Criminal Trials. In MAY and HOSKINS, išnaša 7, p. 224.

[9] Prieiga per internetą: Criminal Justice | International Center for Transitional Justice (ictj.org), taip pat DAVIDOVIC, Maja. Reconciling Complexities of Time in Criminal Justice and Transitional Justice, *International Criminal Law Review* 21 (2021) p. 935-961, p. 937.

[10] *Ibid*, DAVIDOVIC, p. 957.

[11] *Ibid*, p. 94.

[12] MURPHY, išnaša 8, p. 238.

siais laikotarpiais gali būti apribotas dėl finansinių, žmogiškųjų ir kitų išteklių, didelės tarptautinių nusikaltimų apimties ar politinės sanklodos.[13] Taip pat sutinkama, jog korupcija bei nepakankamai finansuojama ir neprofesionali policija užkerta galimybę teismams efektyviai atskirti kaltuosius nuo nekaltųjų pereinamuoju laikotarpiu.[14]

Baudžiamosios atsakomybės už padarytus nusikaltimus svarbą patvirtino ir Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 1996 metais priimta Rezoliucija Nr. 1096 dėl priemonių, skirtų panaikinti buvusių komunistinių totalitarinių režimų palikimą (toliau – Rezoliucija 1096).[15] Ši rezoliucija, visų pirma, pripažino neigiamą komunistinio paveldo prigimtį ir jo įtaką naujai atgimusioms nepriklausomoms ir demokratinėms valstybėms ir, antra, pripažino poreikį šį paveldą ardyti nepaisant to, kad šis paveldas nėra ,,lengvai suvaldomas".[16] Rezoliucija 1096 priminė naujai užgimusioms demokratijoms Europoje būtinybę užtikrinti, kad dėl nusikaltimų, padarytų komunistinio totalitarinio režimo valdymo metais, būtų pradėti baudžiamieji tyrimai ir už juos kalti asmenys nubausti remiantis baudžiamąja teise, nes baudžiamosios atsakomybės taikymas leidžia pereinamuoju laikotarpiu išlaikyti ,,jautrią pusiausvyrą teisingumo užtikrinime be tiesiog kerštо".[17]

Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad Rezoliucija 1096 įvardino ir teisėtumo problemą, kuri gali kilti siekiant įgyvendinti baudžiamąjį teisingumą už praeityje įvykdytus tarptautinius nusikaltimus bei pripažino tarptautinės baudžiamosios teisės svarbą siekiant minėtos problemos sprendimo. Tai reiškia, jog jei tam tikras tarptautinės teisės draudžiamas elgesys (pavyzdžiui, genocidas, karo nusikaltimai ar nusikaltimai žmoniškumui) nebuvo nusikaltimas pagal konkrečioje teritorijoje tuo metu galiojusius baudžiamuosius įstatymus, toks elgesys turi būti pripažįstamas nusikaltimu ir už jį pritaikyta baudžiamoji atsakomybė, remiantis tuo metu galiojusia bendrąja tarptautine teise.

Tai, kad totalitariniai komunistiniai režimai centrinėje ir rytų Europoje vykdė masinius ir sistemingus žmogaus teisių pažeidimus buvo pripažinta kitoje Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos 2006 m. rezoliucijoje Nr. 1481 „Dėl totalitarinių komunistinių režimų tarptautinio pasmerkimo" (toliau – Rezoliucija 1481).[18] Rezoliucijoje pripažįstama, jog masiniai žmogaus teisių pažeidimai buvo

[13] ANNAN, išnaša 4, pastraipa 39.

[14] MURPHY, Colleen, *The Conceptual Foundations of Transitional Law.* Cambridge University Press: Cambridge, 2017, p. 9.

[15] Prieiga per internetą: PACE website (coe.int)

[16] *Ibid*, pastraipa 1.

[17] *Ibid*, pastraipa 3.

[18] Prieiga per internetą: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17403.

neatsiejama visų be išimties totalitarinių komunistinių režimų dalis, skyrėsi tik šių pažeidimų pobūdis priklausomai nuo kultūros, valstybės ir istorinio periodo bei apėmė tokius nusikaltimus kaip masinius žudymus, egzekucijas, mirtis koncentracijos stovyklose, bado nusikaltimus, deportacijas, kankinimus, persekiojimą etniniais ar religiniais pagrindais, saviraiškos, žiniasklaidos laivės ribojimus.[19] Europos Parlamentas 2009 m. balandžio 2 d. priėmė rezoliuciją dėl Europos sąžinės ir totalitarizmo[20], kurioje pripažinta, kad totalitariniai ir autoritariniai režimai XX amžiuje Europoje deportavo, įkalino, kankino ir nužudė milijonus aukų ir pasmerkė nusikaltimus žmoniškumui bei kitus masinius žmogaus teisių pažeidimus, įvykdytus šių režimų.

Atsižvelgiant į tai, suprantama, kodėl po totalitarinių režimų okupacijos naujai atsikūrusioms demokratijoms viena iš svarbiausių užduočių buvo asmenų, vykdžiusių tarptautinius nusikaltimus, individualios baudžiamosios atsakomybės užtikrinimas. Yra manančių, jog praeityje vyravusio neteisingumo ignoravimas pakerta nepriklausomybę atkūrusių valstybių teisės sistemų legitimumą, kurios po komunizmo griūties ir tapo atsakingomis už ,,praeities sutvarkymą“ taip, jog būtų tinkamai įvertintas buvusių režimų nusikalstamas pobūdis.[21]

Ne išimtis buvo ir nepriklausomybę atkūrusi Lietuvos Respublika[22], kuri komunizmo režimo tarptautinių nusikaltimų vykdytojams iškėlė kelias dešimtis baudžiamųjų bylų.[23] Nors apie milijonas lietuvių nukentėjo sovietų okupacijos metais, remiantis Generalinės prokuratūros pateikta informacija, 1990–2008 metais buvo pradėti apie 230 tyrimų dėl sovietų vykdytų nusikaltimų žmoniškumui (įskaitant genocidą) ir karo nusikaltimų, tačiau dėl ilgo nuo šių nusikaltimų padarymo praėjusio laiko (daugiau kaip 50 metų) šie tyrimai patyrė nemažai praktinių sunkumų (negyvų, nežinomų, Lietuvos institucijoms nepasiekiamų ar blogos sveikatos būklės nusikaltimų vykdytojų ir liudytojų, taip pat ne-

[19] *Ibid,* pastraipa 2.

[20] Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_EN.html

[21] PRIBAN, Jiri, *Politics of Public Knowledge in dealing with the past: post-communist experiences and some lessons from the Czech Republic.* Žr. BELAVUSAU, Uladzislauand, GLISZCZYNSKA-GRABIAS, Aleksandra (sud.). *Law and Memory*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2017, p. 195-215, p. 195.

[22] Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.46009?jfwid=191fum7wuy

[23] Žalimas: komunizmo nusikaltimų vykdytojams iškeltos tik kelios dešimtys bylų, beveik nėra nuteistųjų už tokias veikas, vangus, kone miręs liustracijos procesas. Prieiga per internetą: http://genocid.lt/centras/lt/826/a/. Taip pat: Therefore the investigations were not productive in terms of prosecution and trial as they resulted in a quite small number of prosecutions: only 20 persons have been charged with crimes against humanity (including acts of genocide) and war crimes (29 according to other sources). Prieiga per internetą: https://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/zlociny-komunismu/Dainius_Zalimas.pdf

galėjimo surinkti pakankamai įrodymų baudžiamajam persekiojimui pradėti), lėmusių didžiosios dalies iš jų nutraukimo.[24]

Tokios negausios Lietuvos Respublikos baudžiamosios atsakomybės už įvykdytus tarptautinius nusikaltimus sovietinės okupacijos metais praktikos priežastys atitinka ir tarptautinės teisės doktrinoje nurodomas aplinkybes, dėl kurių baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas už praeityje įvykdytus tarptautinius nusikaltimus tampa sudėtingu. Visų pirma, kaip pastebi Paul van Zyl, atsikūrusios nepriklausomos ir demokratiškos vyriausybės ,,paveldi baudžiamojo teisingumo sistemas, kurios praktiškai yra neveiksmingos"[25], todėl jei valstybės pereinamuoju laikotarpiu neinvestuoja į baudžiamojo teisingumo sistemų sustiprinimą, tai gali lemti ribotas galimybes užtikrinti baudžiamąjį teisingumą už praeityje įvykdytus tarptautinius nusikaltimus. Antra, manoma, kad realus baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas, nors ir yra neribotas senaties prasme, bet tampa apribotu laike dėl to, jog valia pradėti tarptautinių nusikaltimų vykdytojų baudžiamąjį persekiojimą bėgant laikui mažėja.[26] Trečia, remiantis Davidovic[27], teisiniai, procedūriniai ir biologiniai apribojimai, nustatyti baudžiamosios teisės standartuose, apsunkina baudžiamojo teisingumo įgyvendinimą praėjus tam tikram laikotarpiui. Dar viena kliūtimi laikoma nusikaltimų vykdytojų bei jų aukų senėjimas bei blunkantys atsiminimai[28] – tai liudija ir Lietuvos patirtis siekiant baudžiamojo teisingumo už sovietų įvykdytus tarptautinius nusikaltimus okupacijos metais.

Tai, kad baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas tapo iššūkiu nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos teisinei sistemai patvirtina ir 1997 m. lapkričio 6 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimta rezoliucija ,,Dėl okupacijų laikotarpio masinių represijų, genocido ir kitų nusikaltimų žmonijai ir žmoniškumui bei karo nusikaltimų tyrimo". Rezoliucija konstatavo, jog praėjus septyneriems metams po Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo, dar nesusisteminti ir neįvertinti sovietinės ir nacistinės okupacijų padariniai, neįvardytos okupacinių režimų struktūros, organizavusios ir vykdžiusios masines represijas, Lietuvos gyventojų trėmimus bei genocidą, karo nusikaltimus ir kitus nusikaltimus žmonijai bei žmoniškumui[29], taip pat konstatavo, jog vis dar neišaiškinti, neįvardyti ir nepatraukti atsakomybėn asmenys,

[24] ŽALIMAS, Dainius, Crimes Committed by the Comunist Regimes fro the Standpoint of International Legislation. Prieiga per internetą: https://www.ustrcr.cz/data/pdf/konference/zlociny-komunismu/Dainius_Zalimas.pdf

[25] van ZYL, Paul. Justice Without Punishment: Guaranteeing Human Rights in Transitional Societies. Žr. VILLA-VICENCIO, Charles, VERWOERD, Wilhelm (sud.) Looking Back, Reaching Forward: Reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa. Cape Town: University of Cape Town Press, 2000.

[26] TEITEL, Ruth. *Transitional Justice*, Oxford: Oxford University Press, 2000. Žr. DAVIDOVIC, išnaša 9, p. 943.

[27] *Ibid*, DAVIDOVIC, p. 943.

[28] *Ibid*, p. 946.

[29] Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.46009?jfwid=191fum7wuy

organizavę ir vykdę masines represijas, Lietuvos gyventojų trėmimus, genocidą ir kitus nusikaltimus žmonijai ir žmoniškumui bei karo nusikaltimus.

Apibendrinant galima teigti, jog baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas už praeityje įvykdytus tarptautinius nusikaltimus yra svarbi pereinamojo teisingumo dalis, todėl Lietuva, kaip ir kitos iš totalitarinių režimų išsivadavusios demokratijos, ėmėsi šios atsakomybės įgyvendinimo. Tačiau negausi nacionalinių teismų priimtų apkaltinamųjų nuosprendžių praktika iliustruoja, kad baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas praėjus ilgam laikotarpiui nuo tarptautinių nusikaltimų įvykdymo tampa mažiau sėkmingu dėl negalėjimo užtikrinti įrodymų bei jų kokybės, taip pat dėl nusikaltimų vykdytojų ir liudytojų mirties ar blunkančių atsiminimų. Būtent dėl šių priežasčių, tebesitęsiant agresijai prieš Ukrainą, tarptautinė bendrija kartu su Ukraina pagrindinį dėmesį nuo pat pradžių skyrė tarptautinių nusikaltimų įrodymų rinkimui, jų saugojimui nuo galimo sunaikinimo, verifikavimui, aprašymui ir sisteminiam vertinimui tam, kad baudžiamasis teisingumas ir jo sėkmė nenukentėtų ateityje, nepaisant kuriame lygmenyje (nacionaliniuose Ukrainos ar kitų valstybių teismuose, TBT ar ateities tribunole agresijos nusikaltimui prieš Ukrainą) baudžiamoji atsakomybė už įvykdytus tarptautinius nusikaltimus būtų įgyvendinta ir atsakingi asmenys nuteisti. Nes ne tarptautinių nusikaltimų pasmerkimas, bet realus atsakingų asmenų nuteisimas turi atgrasomąjį poveikį ateičiai.

Baudžiamosios atsakomybės ir dekomunizacijos proceso santykis: Lietuvos atvejis

Rezoliucija 1096 administracines priemones, skirtas buvusių komunistinių totalitarinių režimų palikimo išgyvendinimui iš atgimusių demokratijų sistemų, suskirstė į dvi kategorijas – dekomunizacijos įstatymus ir liustraciją. Šių priemonių naudojimas turėjo būti nukreiptas į asmenis, kurie nevykdė nusikaltimų, bet ,,užėmė aukštas pareigas buvusių totalitarinių režimų struktūrose ir jas palaikė“[30]. Kaip nurodo Szczerbowski ir Piotrowska, esminis skirtumas tarp baudžiamojo poveikio priemonių ir administracinių dekomunizacijos priemonių yra tas, jog pirmosios apima teismų darbą individualiose bylose, įskaitant nuteisimą laisvės atėmimo bausmėmis, o administracinėmis priemonėmis negali būti siekiama daugiau nei liustracijos proceso metu nustatytų asmenų pašalinimo iš viešosios tarnybos.[31]

Kalbant apie Lietuvos priimtus dekomunizacijos įstatymus[32], Lietuvos Respublikos Seimas 2010 m.

[30] *Ibid*, pastraipa 11.

[31] SZCZERBOWSKI, Jakub J., PIOTROWSKA, Paulina. Measures to Dismantle the Heritage of Communism in Central and Eastern Europe. Human Rights‘ Context. Prieiga per internetą: https://www.corteidh.or.cr/tablas/r26758.pdf, p. 239.

[32] Pavyzdžiui, 2008 m. Lietuva uždraudė komunistinius simbolius, taip pat nesenai priėmė Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas įstatymą, vadinamąjį Desovietizacijos įstatymą.

birželio 15 d. priėmė Baudžiamojo kodekso papildymo 170(2) straipsniu įstatymą, kuriuo nustatyta baudžiamoji atsakomybė už viešą pritarimą tarptautiniams nusikaltimams (genocidui, nusikaltimams žmoniškumui ir karo nusikaltimams), jų neigimą ir šiurkštų menkinimą[33]. Šiuo įstatymu buvo įgyvendintas 2008 m. lapkričio 28 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas Nr. 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis.

Remiantis Baudžiamojo kodekso papildymo 170(2) straipsnio 1 dalimi[34], tas, kas viešai pritarė Lietuvos Respublikos ar Europos Sąjungos teisės aktais arba įsiteisėjusiais Lietuvos Respublikos ar tarptautinių teismų sprendimais pripažintiems genocido ar kitiems nusikaltimams žmoniškumui arba karo nusikaltimams, juos neigė ar šiurkščiai menkino, jeigu tai padaryta grasinančiu, užgauliu ar įžeidžiančiu būdu arba dėl to buvo sutrikdyta ar galėjo būti sutrikdyta viešoji tvarka, taip pat tas, kas viešai pritarė SSRS ar nacistinės Vokietijos įvykdytai agresijai prieš Lietuvos Respubliką, SSRS ar nacistinės Vokietijos įvykdytiems genocido ar kitiems nusikaltimams žmoniškumui arba karo nusikaltimams, arba 1990–1991 metais įvykdytiems kitiems agresiją prieš Lietuvos Respubliką vykdžiusių ar joje dalyvavusių asmenų labai sunkiems ar sunkiems nusikaltimams Lietuvos Respublikai arba labai sunkiems nusikaltimams Lietuvos Respublikos gyventojams, juos neigė ar šiurkščiai menkino, jeigu tai padaryta grasinančiu, užgauliu ar įžeidžiančiu būdu arba dėl to buvo sutrikdyta ar galėjo būti sutrikdyta viešoji tvarka, baudžiamas bauda arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų.

Atsižvelgiant į tai, jog nurodyta nusikaltimo sudėtis tarptautinių nusikaltimų faktą be Lietuvos Respublikos ar Europos Sąjungos aktų sieja ir su įsiteisėjusiais Lietuvos Respublikos ar tarptautinių teismų sprendimais, darytina išvada, jog šių teismų sprendimai, kvalifikuojantys sovietų okupacinio režimo įvykdytus masinius ir sistemingus žmogaus teisių pažeidimus kaip tarptautinius nusikaltimus yra viena iš priemonių, įgalinančių kvalifikuoti sovietų įvykdytų tarptautinių nusikaltimų neigimą ar viešą pritarimą šiandieninėje Lietuvoje kaip nusikalstamą veiką. Pažymėtina, kad siekiant kovoti su Srebrenicos genocido ir kitų karo nusikaltimų neigimu, kurie buvo įvykdyti Bosnijoje ir Hercegovinoje, aktyvistų pagrindinės kovos priemonės buvo ir yra būtent teismų sprendimai, kurių aktualumas tokiu būdu konkrečioje visuomenėje tapo ilgai išliekančiu.[35]

Prieiga per internetą: XIV-1679 Lietuvos Respublikos draudimo propaguoti totalitarinius, autoritarinius režimus ir jų ideologijas... (e-tar.lt)

[33] Prieiga per internetą: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.375951?jfwid=-2icx9fgdn

[34] Prieiga per internetą: VIII-1968 Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kod... (e-tar.lt)

[35] DAVIDOVIC, išnaša 9, p. 957.

Be nacionalinių teismų sprendimų svarbos siekiant užkirsti kelią sovietų okupacinio režimo įvykdytų tarptautinių nusikaltimų neigimui, svarbu atkreipti dėmesį į tai, jog Lietuvos nacionalinių teismų priimti sprendimai yra svarbūs ir tuo, jog jų atliktas istorinių aplinkybių teisinis vertinimas turėjo esminės reikšmės sovietų vykdytų nusikaltimų pripažinimui tarptautiniais nusikaltimais ir tarptautiniu lygmeniu, tokiu būdu pripažįstant masinį, sistemingą ir įvairaus pobūdžio sovietinio režimo vykdytų žmogaus teisių pažeidimų pobūdį.

Pavyzdžiui, byloje *Drėlingas prieš Lietuvą* Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) pacitavo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo atliktą tarptautinio teisinio ir istorinio 1940–1956 m. konteksto išaiškinimą, įskaitant ir nacionalinį ginkluotą pasipriešinimą sovietų represijoms, t. y. kad nuo to, kai 1940 m. birželio 15 d. buvo įvykdytas SSRS agresijos aktas prieš Lietuvos Respubliką – sovietų ginkluotųjų pajėgų įvedimas į Lietuvos Respublikos teritoriją ir Lietuvos Respublikos teritorijos okupavimas. Taip pat, jog tęsdama agresiją, 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įvykdė Lietuvos Respublikos teritorijos aneksiją, o antroji sovietinė okupacija tęsėsi iki 1990 m. kovo 11 d., kai buvo atstatyta Nepriklausoma Lietuvos valstybė. Be to, aiškiai konstatuojant, jog Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, jos gyventojai patyrė masines represijas, pažeidžiančias esmines žmogaus teises į gyvybę, sveikatą, laisvę ir orumą, taip pat, kad vadovaujantis SSRS Ministrų tarybos nutarimais, didžiausi lietuvių trėmimai vykdyti 1948–1951 metais ir pirmieji du trėmimai (1948 m. gegužės ir 1949 m. kovo–balandžio mėn.) oficialiai buvo nukreipti prieš surastų partizanų ir besislapsčiusių žmonių, žuvusiųjų partizanų ir nuteistųjų šeimas, taip pat prieš rezistencijos dalyvius: 1948 m. gegužės mėn. iš Lietuvos ištremta daugiau kaip 40 000 gyventojų (apie 11 000 šeimų), o ir 1949 m. kovo–balandžio mėn. daugiau kaip 32 000 žmonių (apie 10 000 šeimų).[36]

EŽTT šios bylos kontekste pastebėjo, jog jis nėra kompetentingas pakeisti aplinkybių vertinimo, nes aplinkybių vertinimas yra vidaus teismų prerogatyva ir atsižvelgiant į bylos aplinkybių, kurios yra susijusios su beveik šešiasdešimties metų senumo įvykiais, atkūrimo sudėtingumą, nacionaliniai teismai turėjo geresnes galimybes įvertinti visą bylos medžiagą ir įrodymus. Šie teismai taip pat atsižvelgė į istorinį kontekstą, MGB-KGB veikimo būdą ir archyvų dokumentus, susijusius su ginčijama operacija, todėl EŽTT nematė pagrindo nukrypti nuo vidaus teismų išvadų, kuriose buvo remiamasi tiesioginėmis žiniomis apie nacionalines aplinkybes.

Kaip teigia Caroli, iki šio EŽTT sprendimo sovietų vykdyti nusikaltimai šiame Teisme niekada nebuvo kvalifikuoti kaip genocidas ir šis sprendimas verčia susimąstyti, ar jis negalėtų būti laikomas „Sovietų Niurnbergu“[37]. Justino Žilinsko vertinimu, EŽTT sprendimas meta iššūkį plačiai paplitusiam požiū-

[36] Prieiga per internetą: http://lrv-atstovas-eztt.lt/uploads/DRELINGAS_2019_Sprendimas.pdf, pastraipos 51–52.

[37] CAROLI, Paolo. Drelingas v. Lithuania (N. 28859/16): The ECtHR acknowledges the Lithuanian Ethno-Political Geno-

riui, jog Sovietų Sąjungos ir komunistinio režimo vykdyta represinė politika neprilygsta genocidui, nes buvo nukreipta prieš asmenis dėl jų priklausymo tam tikrai socialinei ar politinei, bet ne nacionalinei etninei grupei.[38]

Atsižvelgiant į tai ir siekiant įvertinti baudžiamosios atsakomybės svarbą Lietuvoje vykusiems ir tebevykstantiems dekomunizacijos procesams, galima daryti išvadą, jog Lietuvos nepriklausomų teismų darbas pereinamuoju laikotarpiu ir baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas neginčijamų sprendimų forma leido patvirtinti tiesą, tokiu būdu užkertant istorijos perrašymui ar tarptautinių nusikaltimų negimui. Golash nuomone[39], kuo aukštesnę poziciją totalitarinio režimo grandinėje užėmė kaltinamasis, tuo svarbiau yra užtikrinti detalų ir tikslų nusikaltimo konteksto apibūdinimą, nes tai yra esminė sąlyga pradėti diskusiją visuomenėje apie įvykusių nusikaltimų vertinimą. O tokia diskusija, jo manymu, yra esminė konstruktyvaus krizę išgyvenusios visuomenės vystymosi prielaida, nes tinkamai išgrynintas istorinis kontekstas yra tiesiogiai proporcingas istorinių įvykių teisingam suvokimui konkrečioje visuomenėje.

Nepaisant teisės į tiesą, kaip atskiros koncepcijos, neaiškumo, ši teisė tapo sudėtine tarptautinės baudžiamosios teisės dalimi: tiesa tarptautinių nusikaltimų teisminiuose procesuose išaugo į sudėtingą sampratą, kuri apima istorinio konteksto išgryninimą ir nustatymą, įskaitant visas konkretaus tarptautinio nusikaltimo padarymo aplinkybes.[40] Tokia tarptautinės baudžiamosios teisės vystymosi kryptis, įskaitant ir didesnį dėmesį tarptautinių nusikaltimų aukų išklausymui bei jų perspektyvos įvertinimui, nulėmė tai, jog tarptautinės teisminės institucijos (TBT ir baudžiamieji tribunolai), nacionaliniai teismai, taikydami individualią baudžiamąją atsakomybę už tarptautinius nusikaltimus ne tik turi tikslą nuspręsti dėl kaltinamojo kaltės ar nekaltumo, bet taip pat nustatyti faktus, leidžiančius įvertinti bei ,,įrašyti į istoriją konkretaus tarptautinio nusikaltimo padarymą supančių aplinkybių kontekstą“[41], vadinamąją istorinę tiesą.

Apibendrinant galima teigti, jog nors baudžiamoji atsakomybė už įvykdytus tarptautinius nusikaltimus yra savarankiška teisingumą užtikrinanti priemonė, atskirta nuo dekomunizacijos priemonių, jos įtaka dekomunizacijos procesui pasireiškia tuo, jog Lietuvos nacionalinių teismų pateiktas teisinio ir

---

cide. Prieiga per internetą: https://internationallaw.blog/2020/03/18/drelingas-v-lithuania-n-28859-16-the-ecthr-acknowledges-the-lithuanian-ethno-political-genocide/

[38] ŽILINSKAS, Justinas, Drėlingas v. Lithuania (ECHR): Ethno-Political Genocide Confirmed? Prieiga per internetą: Drėlingas v. Lithuania (ECHR): Ethno-Political Genocide Confirmed? – EJIL: Talk! (ejiltalk.org)

[39] GOLASH, išnaša 7, p. 218.

[40] NAQVI,Yasmin, The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction? *International Review of the Red Cross*, 2006, p. 245-273. Taip pat TBT statuto 54(1) ir 69 (3) straipsniai kaip tyrimo tikslą nurodo tiesos nustatymą.

[41] BUISMAN, Caroline, *Ascertainment of the Truth in International Criminal Justice*. Brunel University, 2012, p. 332.

istorinio konteksto išaiškinimas nustatė istorinę tiesą, kurios neigimas ar viešas pritarimas SSRS įvykdytų genocido ar kitiems tarptautiniams nusikaltimams yra baudžiamosios atsakomybės pagrindas. Nepriklausomų nacionalinių ar tarptautinių teisminių institucijų priimti apkaltinamieji nuosprendžiai yra svarbūs tinkamam praeities konteksto suvokimui ir, svarbiausia, jo teisiniam įvertinimui bei kvalifikavimui kaip tarptautinių nusikaltimų.

Ukraina šiuo metu išgyvena ne tik agresiją, bet spartų ir visą apimantį dekomunizacijos procesą, kurio tikslas – Ukrainos derusifikacija[42]. Turint omenyje, jog be tarptautinių organizacijų ir ES priimtų rezoliucijų, smerkiančių agresiją prieš Ukrainą ir Rusijos vykdomus tarptautinius nusikaltimus, Lietuvos Respublikos Seimas 2022 m. vasario 24 d. taip pat vieningai pasmerkė Rusijos ir Baltarusijos agresiją prieš Ukrainą[43], 2022 m. gegužės 10 d. vienbalsiai pripažino Rusijos vykdomus masinius ir sistemingus žmogaus teisių pažeidimus ukrainiečių tautos genocidu[44], Lietuvos teisėsaugos institucijos taip pat turi svarius teisinius pagrindus pradėti ikiteisminius tyrimus dėl Rusijos agresijos prieš Ukrainą ir kitų tebevykdomų tarptautinių nusikaltimų Ukrainoje neigimo ar viešo pritarimo jiems Lietuvoje (jei, žinoma, kitos nustatytos baudžiamosios atsakomybės sąlygos yra išpildytos), nes kaip įrodo ir Lietuvos atvejis, ne tik baudžiamojo teisingumo už praeityje įvykdytus tarptautinius nusikaltimus įgyvendinimui reikalingos sutelktos ir savalaikės visų politinių bei teisinių institucijų pastangos, bet ir dekomunizacijos proceso sėkmingam įgyvendinimui.

Išvados

Vienas iš svarbiausių tarptautinės baudžiamosios atsakomybės tikslų – užkirsti kelią nebaudžiamumui už tarptautinius nusikaltimus ir atgrasyti nuo jų darymo ateityje, nes šiais nusikaltimais yra kėsinamasi į pamatines tarptautinės bendrijos saugomas vertybes, pradedant valstybės politine nepriklausomybe ir teritoriniu vientisumu (agresijos nusikaltimu pažeidžiamos vertybės) ir baigiant pamatinių žmogaus teisių ir laisvių apsauga (genocido, nusikaltimais žmoniškumui ir karo nusikaltimais pažeidžiamos vertybės).

Valstybės turi pirminę atsakomybę už baudžiamosios atsakomybės įgyvendinimą jų teritorijoje ar jų piliečių įvykdytų tarptautinių nusikaltimų atvejais, tačiau įvairios kontekstinės aplinkybės, pavyzdžiui, vykstantys aktyvūs karo veiksmai, okupacija, dėl krizės įsivyravusi suirutė, neretai užkerta kelią savalaikiam baudžiamojo teisingumo įgyvendinimui. Būtent todėl tarptautinės bendrijos para-

[42] KUZIO, Taras. Ukraine is finally freeing itself from centuries of Russian imperialism. Prieiga per internetą: Ukraine is finally freeing itself from centuries of Russian imperialism – Atlantic Council

[43] Prieiga per internetą: Seimas vieningai pasmerkė Rusijos ir Baltarusijos karinę agresiją prieš Ukrainą – Iš Seimo posėdžių (lrs.lt)

[44] Prieiga per internetą: Seimas vienbalsiai pripažino Rusijos Federacijos vykdomą karą prieš Ukrainą ukrainiečių tautos genocidu – Naujienos (lrs.lt)

ma Ukrainai renkant tarptautinių nusikaltimų įrodymus, juos vertinant ir saugant yra neišvengiamai būtina siekiant užtikrinti, kad Ukrainoje įvykdyti tarptautiniai nusikaltimai nebūtų pamiršti ir visi jų vykdytojai sulauktų realios baudžiamosios atsakomybės.

Lietuvos patirtis įrodo, jog baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas praėjus ilgam laikotarpiui po įvykdytų tarptautinių nusikaltimų tampa sudėtingu dėl natūralių priežasčių, procedūrinių baudžiamosios teisenos standartų bei einant metams silpnėjančios teisėsaugos institucijų motyvacijos vykdyti tokius baudžiamuosius persekiojimus. Nepaisant visų galimų kliūčių, nors ir pavėluotas baudžiamojo teisingumo įgyvendinimas yra svarbi pereinamojo teisingumo dalis, kurio tikslas – įtvirtinti visapusišką istorinį kontekstą, individualizuoti atsakomybę už tarptautinius nusikaltimus bei sudaryti prielaidas visuomenės susitaikymui ir konstruktyviam vystymuisi. Nacionalinį istorinį kontekstą geriausiai gali ir turi išmanyti nacionalinės teisinės sistemos institucijos. Atsižvelgiant į tai, nacionalinių teismų indėlis aprašant sovietinio represinio valdymo režimo metais vykusių tarptautinių nusikaltimų aplinkybes bei jas kvalifikuojant tarptautiniais nusikaltimais, t. y. nustatant istorinę tiesą, bei šių teismų priimti sprendimai turėjo įtakos pripažinimui tarptautiniu lygmeniu, kad okupuotoje Lietuvoje sovietų represinio režimo vykdyti žmogaus teisių pažeidimai buvo plataus ir sisteminio pobūdžio bei turi būti kvalifikuojami kaip tarptautiniai nusikaltimai.

Sovietų Sąjungos okupuotose ir vėliau aneksuotose valstybėse vykdyti tarptautiniai nusikaltimai nebuvo teisiami Niurnberge ir šis faktas dabartinei Rusijai bei jos vadovams reiškia, jog šių nusikaltimų, kaip ir Baltijos valstybių okupacijos ir aneksijos, tiesiog nebuvo. Vis dėlto yra ir manančių, jog pačių sovietų įsitraukimas į šį tribunolą laikytinas grėsme Niurnbergo tribunolo legitimumui ir teisėtumui.[45] Tarptautinės bendrijos diskusija dėl Specialaus Tribunolo agresijos nusikaltimui prieš Ukrainą įrodo, jog šiandien baudžiamasis teisingumas už įvykdytus tarptautinius nusikaltimus karo pabaigos nelaukia. Ukrainos ir tarptautinės bendrijos pastangos siekiant baudžiamojo teisingumo dar nepasibaigus karui, TBT išduoti arešto orderiai dėl Ukrainoje įvykdytų karo nusikaltimų, kaip ir nepriklausomybę po totalitarinių režimų valdymo atkūrusių valstybių teismų, įskaitant Lietuvos, priimti apkaltinamieji nuosprendžiai dėl praeityje sovietinio režimo vykdytų tarptautinių nusikaltimų leidžia užtikrinti istorinę tarptautine teise grįstą tiesą, kurios negali paneigti Rusijos skleidžiama alternatyvi tarptautinė teisė, dezinformacija ir propaganda.

[45] HIRSCH, Francine. Soviet Judgement at Nuremberg: A New History of the International Military Tribunal After World War II. Oxford University Press, 2020. Žr. van Shaak, Beth. Setting the record straight on the soviets at Nuremberg. Prieiga per internetą: https://warontherocks.com/2020/06/setting-the-record-straight-on-the-soviets-at-nuremberg/

Dr. Monika ROGERS
Lithuanian Institute of History; Platform of European Memory and Conscience

(Photo from the LGGRTC archive)

CONCEPT OF DEPORTEES AND THE NOTION OF DEPORTATION DURING THE SOVIET OCCUPATION OF LITHUANIA: LEGAL, IDEOLOGICAL AND SOCIAL ASPECTS

Summary

In Lithuanian historical consciousness, deportations are perceived as one of the most brutal crimes of the Soviet regime. Back in the times of the Perestroika, when the grip of the Soviet regime was slightly loosened, an interesting phenomenon evolved. It was described by Sovietologist Alexei Yurchak as a strong psychological effect, a turning point in consciousness, experienced by many of the inhabitants of the USSR. At that time, the public sphere was filled with long-suppressed memories of the crimes of the Soviet regime and the collective traumas they caused. The Soviet society, influenced by ideological clichés, eventually started to perceive deportees as equivalent to enemies of the people. The notion of the enemy included even small children. This once again confirms the genocidal intentions behind the Soviet deportations. The deportees who returned to Lithuania were typically not integrated into society and felt blemished with the deportation.

In this presentation, my aim is to discuss the factors that predetermined the necessity of part of the population in the occupied Lithuania to leave their homes and try to survive in the harsh territories of the USSR in conditions that were degrading to human dignity or even fatal. Other issues are also addressed: how did the Soviet occupation authorities treat these people – as enemies, as a dangerous ethnic group or simply as pragmatically exploited labour force? Who were the Lithuanian deportees from the point of view of the Soviet power structures and what legal and social status did they have? How were the deportations organised

and what institutions were responsible for them? What did it mean to be a deportee in the eyes of the deportation victims themselves?

The mass deportations carried out by the Soviet power in Lithuania cannot be considered as a simple forced displacement of people (or labour force) because the deportations were aimed at getting rid of these groups of people, at expelling them out of the socius. It was not by chance that these people were transported out of Lithuania in cattle wagons – so they were dehumanised, treated equivalent to an economic resource.

Keywords: *deportations; people as an economic resource; crimes of the Soviet regime; political repressions; definition of crime; totalitarian regime.*

Dr. Monika ROGERS
Lietuvos istorijos institutas; Europos atminties sąžinės platforma

TREMTINIO SĄVOKA IR TRĖMIMŲ SAMPRATA LIETUVOS SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS: TEISINIAI, IDEOLOGINIAI, ADMINISTRACINIAI IR SOCIALINIAI ASPEKTAI

Santrauka

Lietuviškoje istorinėje savimonėje trėmimai suvokiami kaip vienas žiauriausių sovietų režimo nusikaltimų. Dar Pertvarkos laikais, šiek tiek atlaisvėjus sovietinio režimo gniaužtams, susiformavo įdomus reiškinys. Jį sovietologas Alexei'us Yurchakas apibūdino kaip daugelio SSRS gyventojų patirtą stiprų psichologinį efektą, sąmonės lūžį. Tuo metu viešoji erdvė prisipildė ilgai slopintų prisiminimų apie sovietų režimo nusikaltimus, jų nulemtas kolektyvines traumas. Sovietinė visuomenė, veikiant ideologinėmis klišėmis, tremtinius išties ilgainiui ėmė tapatinti su liaudies priešais. Į priešo sąvoką įėjo net maži vaikai. Tai dar kartą patvirtina už sovietinių trėmimų slypėjusias genocidines intencijas. Dėsninga, kad į Lietuvą grįžę tremtiniai nebuvo integruojami į visuomenę, jautėsi paženklinti tremties.

Pranešime keliu tikslą aptarti klausimus, kurie lėmė, kad dalis okupuotos Lietuvos gyventojų turėjo palikti savo namus ir žmogaus orumą žeminančiomis ar net mirtinomis sąlygomis mėginti išgyventi atšiauriose SSRS teritorijose. Taip pat keliami kiti klausimai: kuo šiuos žmones laikė sovietų okupacinė valdžia: priešais, pavojinga etnine grupe, o gal tiesiog pragmatiškai išnaudojama darbo jėga? – kas sovietų valdžios struktūrų požiūriu buvo Lietuvos tremtiniai ir kokį teisinį bei socialinį statusą jie turėjo? – kaip trėmimai buvo organizuojami ir kokios institucijos buvo už juos atsakingos? – ką reiškė būti tremtiniu pačių trėmimų aukų akimis?

Lietuvoje sovietų valdžios vykdytų masinių trėmimų negalima laikyti paprastu priverstiniu asmenų (ar darbo jėgos) perkėlimu, nes trėmimu siekta šių žmonių grupių atsikratyti, išstumti jas iš sociumo. Neatsitiktinai šie žmonės buvo gabenami iš Lietuvos gyvuliniais vagonais – taip jie buvo nužmoginami, prilyginti ekonominiam resursui.

Raktiniai žodžiai: *Trėmimai; Žmonės kaip ekonominis resursas; Sovietų režimo nusikaltimai; politinės represijos; nusikaltimo apibrėžimas; totalitarinis režimas.*

Tremtinio sąvokos ir trėmimų sampratos ištakos

Lietuvoje Sąjūdžio laikais ir pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo masiškai leidžiami tremtinių dienoraščiai ir atsiminimai. Atkūrus nepriklausomybę, sukurta teisinė bazė, leidžianti buvusius tremtinius pripažinti komunistinio režimo aukomis. Tremties tema ir šiandien sulaukia nemažą žiniasklaidos dėmesį. Susidomėjimas ja dar labiau išaugo brutalaus Rusijos karo prieš Ukrainą kontekste, kai ukrainiečių grobimai ir trėmimai vėl tapo skaudžia realybe. Atliktų ilgamečių tyrimų dėka, mes jau neblogai žinome tremčių organizatorius, ištremtųjų skaičius, jų patirtis ir kančias. Todėl šiame pranešime norėčiau iškelti klausimą: kas lėmė, kad dalis okupuotos Lietuvos gyventojų turėjo palikti savo namus ir žmogaus orumą žeminančiomis ar net mirtinomis sąlygomis mėginti išgyventi atšiauriose SSRS teritorijose? Kuo šiuos žmones laikė sovietų okupacinė valdžia: priešais, pavojinga etnine grupe, o gal tiesiog pragmatiškai išnaudojama darbo jėga? Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad politinių represijų vykdytojų motyvacijos klausimas, kurį šios srities tyrimų klasikė Hannah Arendt apibūdina kaip „blogio banalumą“, yra neatsakomas. Ir vis dėlto ilgametė Holokausto tyrimų tradicija primena, kad politinių represijų ir kitų nusikaltimų žmoniškumui prigimties, jų vykdymo mechanizmo klausimą būtina kelti. Tai svarbu ne tik moksliniu požiūriu, bet ir kaip prevencinė priemonė, užkertanti kelią antropologiniam kitą nužmoginančių kategorijų gimčiai ir įsigalėjimui.

Pranešimu klausiu: 1) Kas sovietų valdžios struktūrų požiūriu buvo Lietuvos tremtiniai ir kokį teisinį bei socialinį statusą jie turėjo? 2) Kaip trėmimai buvo organizuojami ir kokios institucijos buvo už juos atsakingos? 3) Ką reiškė būti tremtiniu pačių trėmimų aukų akimis?

Sovietinėje ideologijoje ištremto asmens (tiksliau, ištremtų asmenų grupių) sąvoka glaudžiai siejama su visiems totalitariniams režimams būdinga visuomenės priešo kategorija bei rusiškajame komunizme įsitvirtinusia kolektyvinės kaltės samprata. Tokią pirminę hipotezę verčia kelti jau pats trėmimų organizavimo būdas: tremiami buvo ne pavieniai asmenys, o šeimos ir kitos žmonių grupės. Specifinė sovietinės ideologijos sąvoka „liaudies priešas“ gimė marksistiniame lenininiame bolševizme dar iki

komunistams užgrobiant valdžią Rusijoje. O po 1917 m. rutuliojosi kaip viena svarbiausių sovietinės ideologijos kategorijų. Pasak H. Arendt, kolektyvinės atsakomybės ir kolektyvinės kaltės samprata yra vienas individą nužmoginančios masės dalimi paverčiančios totalitarinės sistemos bruožų.

Prigyti bolševikiniame teisiniame mentalitete jai padėjo tai, kad Rusijos provincijoje dar XIX a. buvo gaji kolektyvinės atsakomybės tradicija (rus. *krugovaja poruka*). Tai situacija, kai, vyraujant kolektyviniam darbo ir socialinio gyvenimo modeliui, manyta, kad už bendruomenės gerovę ir jai padarytą žalą atsako ne tik konkretus individas, bet ir visa bendruomenė. Toks požiūris aptinkamas, pavyzdžiui, rašytojo Fiodoro Dostojevskio kūryboje.

Vakarietiškoji teisinė, kriminologinė mintis nuo XVIII a. judėjo kita kryptimi. Suvokta, kad nusikaltimo apibrėžimą būtina sieti su konkrečiu įstatymu, draudžiančiu tam tikrą veiką ar neveiksnumą (principas „nėra nusikaltimo be įstatymo“ (lot. *nullum crimen sine lege*). Čia manoma, kad už nusikaltimą žmogus atsako asmeniškai, o ne kolektyviai.

SSRS problema buvo ne tik čia plėtojamas priešingas kolektyvinės kaltės diskursas, bet ir šios sampratos susiliejimas su bolševikine ideologija. Dėl socialinio teisingumo trūkumo buvo apkaltintos turtingesnės visuomenės klasės. Turtingi valstiečiai, arba „buožės“, buvo viena šių ideologinių „priešų“ klasių – su realybe, tiesa, turėjusi nedaug bendra. Tačiau šios ideologinės ir teisinės vingrybės tapo brutaliu okupuotos Lietuvos trėmimų pateisinimu. Žinoma, buvo ir praktinės priežastys – siekiai atsikratyti bolševikams pasipriešinimą organizuoti galėjusio nepriklausomos Lietuvos elito. Sovietų ideologiniai raštai, jų retorika be užuolankų deklaravo, kad kai kurios kategorijos žmonės turi būti nutrinti nuo žemės paviršiaus ir negali dalyvauti utopinėse komunizmo statybose. Ne veltui Sovietinėje teisėje net įsitvirtino terminas „socialiai pavojingas elementas“. Ir tremtiniai buvo viena tokių grupių – nužmogintieji, identifikuoti, kaip neverti dalyvauti komunistinėje ateityje.

Jei remtumės šių dienų tarptautine teise, toks traktavimas turi aiškių genocido elementų. Pasaulyje dabar vykstančių karų, teroro akivaizdoje mes taip pat geriau suprantame, kas yra genocidas ir kodėl tai atitinka tiek Rusijos veiksmus Ukrainoje, tiek prieš Lietuvą XX a. vykdytas represijas. Remiantis tarptautine organizacija „Genocide Watch“, kiekvienas genocidas susideda iš 10 žingsnių. Prieš atliekant masinį žmonių naikinimą, seka tokie etapai kaip nužmoginimas, diskriminacija, pilietinių teisių atėmimas. Tik aštuntasis genocido etapas yra persekiojimas, o devintasis – išnaikinimas. Analizuojant tai, kaip sovietai elgėsi su tremtiniais, išryškėja, kad daugelis šių etapų jau buvo įgyvendinti.

Taigi, mano nuomone, klaidingas yra Lietuvos tremčių tapatinimas tiesiog su administraciniu populiacijos perkėlimu, repatriacija, kartais pasigirstantis Vakaruose. Tai daug labiau primena etninį valymą, o gal net ir genocidą.

Masiniai stalinistiniai trėmimai ir tremtis, kaip kriminalinė bausmė, įrašyta į sovietinius baudžiamuosius kodeksus, neturėtų būti tapatinami. Pagal sovietinę baudžiamąją teisę tremties bausmė konkrečiam individui galėjo būti teismo taikoma už nusikaltimus, taip pat politinius. Bet tai buvo skirtingas fenomenas – masinių trėmimų atveju, tiek 1941 m. tiek vėliau, apskritai nebūdavo teismo. Remtasi įsivaizduojama kolektyvine kalte.

Teisinė ir praktinė tremtinio ir politinio kalinio padėtis Lietuvos SSRS nebuvo tokia pati. Tremtinys Valentinas Dėdinas puikiai užčiuopė šią skirtį, savo atsiminimuose nurodydamas, kad tremtiniai ir politiniai kaliniai iš okupuotos Lietuvos buvo vežami atskiruose vagonuose. Pasak jo, būsimus Gulago kalinius sistema tuo metu identifikavo kaip tikrus nusikaltėlius, siunčiamus į mirties stovyklas, o tremtinius jis vadina tik „įtariamaisiais“, kurių kaltė „neįrodyta“.

Masinių trėmimų metu ištremtų asmenų SSRS niekada teisiškai nepripažino nusikaltėliais – tad jie buvo tiesiog „nereikalingi žmonės“. Jie niekada nebuvo nuteisti ir niekada neišgirdo oficialaus, kad ir suklastoto, verdikto, aiškiai nurodančio: „Kaltas.“ Tačiau iš tiesų šie asmenys buvo laikomi visavertės sovietinės visuomenės atmatomis.

Iš pradžių ištremtiesiems buvo sunku suprasti trėmimų logiką. Kadangi nebūdavo teismo, žmonės manė, kad jiems tebegalioja nekaltumo prezumpcija ir kad jie yra ištremti paprasčiausiai dėl apmaudžios administracinės klaidos. Dėl to sovietų valdžiai, net pačiam Stalinui, buvo rašomi skundai ir malonės prašymai siekiant įrodyti, kad vienos ar kitos šeimos nariai yra nekalti. Išlikę dokumentai patvirtina, kad sovietų valdžia su tremtiniais elgėsi toli gražu ne kaip su tiesiog perkeltaisiais asmenimis, o kaip su tikrų tikriausiais nusikaltėliais ir priešais. Štai sovietinių pareigūnų 1948 m. parengtoje ataskaitoje Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkui Mečislovui Gedvilui vartojamos sąvokos „areštuotasis“, „nuteistasis“, nors iš dokumento konteksto akivaizdu, kad jame kalbama apie be teismo, pagal sąrašus ištremtus žmones. Dar svarbiau, kad tremtinių gyvenimas tremties vietose buvo organizuojamas panašiais principais kaip ir Gulage – jį administravo tos pačios institucijos kaip ir organizavusios baudžiamąjį persekiojimą, bausmės įgyvendinimą ir nuteistųjų priežiūrą. Pavyzdžiui, specialiąsias gyvenvietes, kuriose buvo apgyvendinti 1941 m. Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Moldovos tremtiniai, administravo NKVD, sujungtas su Gulago sistema. Taigi, nors teoriškai ir įstatymiškai Lietuvos tremtiniai buvo ne baudžiamosios, bet administracinės teisės subjektas, praktiškai jų padėtis nuo Gulago kalinių nesiskyrė. Ne vienas buvęs tremtinys atsiminimuose ar dienoraštyje yra aprašęs, kad su tremtiniais buvo elgiamasi kaip su tikrais nusikaltėliais. Tremtinių gyvenimo pobūdis, kasdienė rutina taip pat buvo panaši į lagerio gyventojų, bet buvo kardinaliai kitokia nei laisvėje gyvenančių SSRS žmonių. Tremtiniai buvo be perstojo stebimi ir sekami sovietinių pareigūnų. Kaip ir Gulage, pagrindinė tremtinių kasdie-

nės rutinos dalis buvo priverstinis darbas. Be to, buvo stipriai suvaržyta jų judėjimo laisvė, o pažeidusieji griežtas judėjimo taisykles būdavo traukiami baudžiamojon atsakomybėn.

Sovietinė visuomenė, veikiant ideologinėmis klišėmis, tremtinius išties ilgainiui ėmė tapatinti su liaudies priešais. Antai tremtinei Jūratei Bičiūnaitei-Masiulienei gyvenant Sibire teko patirti, kad dauguma vietos gyventojų į jos šeimą žiūri kaip į nusikaltėlius ir pravardžiuoja „prakeiktais buožėmis“. Į priešo sąvoką įėjo net maži vaikai. Tai dar kartą patvirtina už sovietinių trėmimų slypėjusias genocidines intencijas. Dėsninga, kad net po Stalino mirties į Lietuvą grįžę tremtiniai nebuvo integruojami į visuomenę, jautėsi paženklinti tremties. Sovietinės tarnybos dažnai atsisakydavo grįžusius tremtinius Lietuvoje registruoti, jiems čia buvo sunku įsidarbinti, juos stebėjo KGB. Dėl šių sunkumų buvę tremtiniai neretai būdavo priversti grįžti atgal į tremties vietas.

Išvados

Taigi Lietuvoje sovietų valdžios vykdytų masinių trėmimų negalima laikyti paprastu priverstiniu asmenų (ar darbo jėgos) perkėlimu. Vadinasi, trėmimu siekta šių žmonių grupių atsikratyti, išstumti jas iš sociumo. Neatsitiktinai šie žmonės buvo gabenami iš Lietuvos gyvuliniais vagonais – taip jie buvo nužmoginami, prilyginti ekonominiam resursui. Tai, kad tremtiniai buvo perkeliami į kitą teritoriją, o ne tiesiog sunaikinami fiziškai, ko gero, lėmė ekonominiai motyvai: sovietų režimui tremtiniai buvo tegul ir nedaug naudos duodanti, bet tik minimalių išteklių reikalaujanti darbo jėga.

ANTI-SOVIET RESISTANCE OF UKRAINE AND LITHUANIA: A COMPARATIVE ASPECT

Dr. Darius JUODIS
Senior research fellow at the General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania; Senior historian at the Historical Research Programmes Unit of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania

(Photo from a personal archive)

Summary

A comparison of the anti-Soviet partisan resistance in Western Ukraine and Lithuania is difficult in some respects, although it took place at a similar time and was similar by its political substance – it declared the restoration (or creation) of an independent national state. The armed resistance was suppressed by the same Soviet system led from Moscow, using units of the security structures. The fighters operating in different countries knew about each other only the very fact of resistance without details. The resistance fighters might have got to know each other better in the camps, but cooperation there was completely different as evidenced by the memories of political prisoners.

The aim of the presentation is to compare both – Ukrainian and Lithuanian – resistance movements using the method of comparative analysis by various criteria (fighting area, geographical specifics of the operations of fighters, organisational structure of the resistance in both countries, period of the struggle against the Soviet power, level of fighting activity of partisans, etc.).

To sum up, it can be stated that the Soviet security services, which fought against both resistances, tended to schematise them very similarly. Supposedly, the fighters in both countries cooperated with German "fascists" in the beginning and later – with Western intelligence services. The resistance in Western Ukraine was generically referred to as the OUN-UPA "bandit" formations or "OUN underground and UPA bands". Immediately after the war, as mentioned, they were also referred to as "remnants of Ukrainian-German nationalist gangs and OUN underground".

Keywords: *partisan resistance; organisational structure of the resistance; fighting activity of the partisans; fighting area; geographical specifics of the operations of fighters.*

Dr. Darius JUODIS
Generolo Jono Žemaičio karo akademijos vyresnysis mokslo darbuotojas ir LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus vyr. istorikas

UKRAINOS IR LIETUVOS ANTISOVIETINĖ REZISTENCIJA: LYGINAMASIS ASPEKTAS

Santrauka

Palyginti antisovietinį partizaninį pasipriešinimą Vakarų Ukrainoje ir Lietuvoje kai kuriais aspektais yra sudėtinga, nors jis vyko panašiu metu ir politine esme buvo panašus – deklaravęs nepriklausomos, tautinės valstybės atkūrimą (ar sukūrimą). Ginkluotą rezistenciją slopino ta pati iš Maskvos vadovaujama sovietų sistema, naudodama saugumo struktūrų padalinius. Skirtinguose kraštuose veikę kovotojai žinojo vieni apie kitus tik kaip patį pasipriešinimo faktą be detalių. Pasipriešinimo dalyviai vieni kitus geriau galėjo pažinti patekę į lagerius, bet ten vyko jau visai kitoks bendradarbiavimas, apie ką byloja politinių kalinių prisiminimai.

Pranešimo tikslas – taikant lyginamosios analizės metodą pagal įvairius kriterijus (kovų plotą, geografinius kovotojų veiklos ypatumus, abiejų kraštų pasipriešinimo organizacinę struktūrą, kovos su sovietų valdžia laikotarpį, kovinį partizanų aktyvumą ir kt.) – palyginti abu, Ukrainos ir Lietuvos, pasipriešinimo judėjimus.

Apibendrinant galima teigti, kad sovietų saugumas, kovojęs su abiem pasipriešinimais, buvo linkęs labai panašiai juos schematizuoti. Neva pradžioje abiejų kraštų kovotojai bendradarbiavo su vokiečių „fašistais“, o vėliau – su Vakarų šalių žvalgybomis. Pasipriešinimas Vakarų Ukrainoje apibendrintai vadintas OUN-UPA „banditinėmis“ formuotėmis arba „OUN pogrindžiu ir UPA gaujomis“. Kaip minėta, iš karto po karo jam suteiktas atspalvis ir kaip „ukrainiečių-vokiečių nacionalistų gaujų likučiai ir OUN pogrindis“.

Raktiniai žodžiai: *Partizaninis pasipriešinimas; pasipriešinimo organizacinė struktūra; kovinis partizanų aktyvumas; kovų plotas; geografiniai kovotojų veiklos ypatumai.*

Antisovietinės rezistencijos Ukrainoje ir Lietuvoje raidos tyrimai

Palyginti antisovietinį partizaninį pasipriešinimą Vakarų Ukrainoje ir Lietuvoje kai kuriais aspektais yra sudėtinga, nors jis vyko panašiu metu ir politine esme buvo panašus – deklaravęs nepriklausomos, tautinės valstybės atkūrimą (ar sukūrimą). Ginkluotą rezistenciją slopino ta pati iš Maskvos vadovaujama sovietų sistema, naudodama saugumo struktūrų padalinius. Skirtinguose kraštuose veikę kovotojai žinojo vieni apie kitus kaip patį pasipriešinimo faktą be detalių. Tokį teiginį leidžia patvirtinti lietuvių partizanų spaudos publikacijos. Štai 1946 m. „Laisvės varpas“ rašė: „Dabar pogrindinis-partizaninis judėjimas vyksta ne tik Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Ukrainoje“ arba „Pastaruoju metu partizaninis judėjimas prasidėjo ir Ukrainoje“ – tai 1950 m. rusų kalba leidžiamo „Svobodnoje slovo“ teiginys. Greičiausiai, kad tai buvo spėjamas/manytinas faktas. Kažkokio panašaus spėjimo/žinojimo būta ir Vakarų Ukrainoje. Esama duomenų, kad 1950 m. Vakarų Ukrainos kovotojų grupė žygiavo į Lietuvą ryšiams nustatyti, bet jai nepasisekė ir iš Baltarusijos teko grįžti atgal. Teoriškai – net jeigu jie būtų atkeliavę į Lietuvą, abejotina, kad vietiniai kovotojai būtų labai jais pasitikėję, nes tuo laiku, bijodami provokacijų, partizanai vengdavo kontaktuoti su nepažįstamais asmenimis. Fragmentiškos žinios apie tarpusavyje nekontaktavusius kovotojus galėjo pasiekti keliais būdais (pvz., per trečiųjų asmenų laiškus, per užsienio radijo stočių laidas, galėjusias pranešti apie antisovietinį pasipriešinimą). Pasipriešinimo dalyviai vieni kitus geriau galėjo pažinti patekę į lagerius, bet ten vyko jau visai kitoks bendradarbiavimas, apie ką byloja politinių kalinių prisiminimai.

Ne taip paprasta kiekybiškai palyginti abu pasipriešinimo judėjimus. Jei lygintume pagal kovų plotą, 1944–1945 m. ginkluotas antisovietinis pasipriešinimas apėmė vakarines Ukrainos sritis, t. y. Lvovo, Rovno, Voluinės, Stanislavo, Ternopolio, Drohobyčo. Taigi kovotojai aktyviau ar pasyviau veikė šešiose Sovietų Ukrainos administracinėse srityse. Taip pat partizanai veikė ir 1946 m. suformuotoje administracinėje Užkarpatės srityje. Šios sritys sudarė apie 110 tūkst. kvadratinių kilometrų plotą, tai yra viršijo Lietuvos teritoriją daugiau kaip pusantro karto. Bet reikia pastebėti, kad ne visose išvardytose vietovėse partizanai veikė vienodai aktyviai. Stanislavo, Ternopolio, Rovno srityse pastebėtas gerokai didesnis aktyvumas nei, pavyzdžiui, Užkarpatėje. Netgi tos pačios srities rajonuose kovotojai galėjo veikti nevienodai aktyviai. Reikėtų paminėti, kad Lietuvoje partizaninis pasipriešinimas irgi neapėmė visų Lietuvos apskričių. Šiuo požiūriu tuščias buvo Vilnijos ir iš dalies Klaipėdos kraštas. Ukrainiečių kovotojai nesistengė apsiriboti tik vakarinėmis sritimis, jie mėgino plėsti savo įtaką į rytines Sovietų Ukrainos sritis, kai kur buvo įkurtos pogrindinės organizacijos, bet ten įsitvirtinti nepavyko. Sovietų saugumas vis fiksuodavo tokius bandymus. Dokumentuose minėti ir konkretūs veikimo faktai. Patys kovotojų vadai suprato rytinių sričių vidinį politinį keblumą. Anot jų vieno dokumento: „Mes einam į rytus, kalbam su ukrainiečiais, o jie nesupranta, ko mes iš jų norim […]. Rytų ukrainiečiai – rusofilai, jie įsimylėję didžiąją valstybę. Savarankiškos Ukrainos idėja jiems – tai denacionalizuotai ukrainiečių tautos daliai – susiaurėjusi. Nacionalinis klausi-

mas jiems yra antraeilis, supratimas ribotas.“ Pažymėtina, kad ukrainiečių kovotojų veikla neapsiribojo vien Ukrainos teritorija. Jie reiškėsi Lenkijoje iki 1947 m. (kada buvo suduoti stiprūs Lenkijos valdžios smūgiai pogrindžiui), taip pat jų veikla pastebima Čekoslovakijoje, Rumunijoje. Tai nė nelygintina su lietuvių partizanų pasirodymais Lenkijos ir Lietuvos pasienyje

Žinant tokius faktus, lengviau suvokti, kad ukrainiečių kovotojų veikimo plotai buvo didesni ir užmojai platesni nei lietuvių. Privalumu galima laikyti minimose Vakarų Ukrainos žemėse partizanavimui palankesnes gamtos sąlygas, pavyzdžiui, Karpatų kalnų masyvus.

Nėra tikslių statistinių duomenų apie gyventojų kiekį po Antrojo pasaulinio karo. Sovietų Sąjungoje gyventojų surašymas įvyko tik 1959 m. Karo meto demografiniai pasikeitimai buvo ryškūs. Todėl sudėtinga lyginti pasipriešinimų mastus pagal kraštų gyventojų skaičių.

Kaip atrodė vidinė abiejų kraštų pasipriešinimo organizacinė struktūra? Čia galima įžvelgti reikšmingų skirtumų. Ukrainiečių pasipriešinimas prasideda nuo 1917–1920 m. įvykių, kai jiems nepavyko sukurti nacionalinės valstybės. Ukrainiečių pogrindis pradėjo organizuotis jau trečiajame dešimtmetyje Lenkijos valdomose ukrainiečių gyvenamose teritorijose ir daugiausia buvo nukreiptas prieš vietos valdžią. 1929 m. įkurta Ukrainiečių nacionalistų organizacija (OUN), kurios kūrėjai priklausė UVO (liet. – Ukrainos karinė organizacija), įsteigtai dar 1920 m. 1939 m. Vakarų Ukrainos teritorijas užėmus SSRS, veikla nukreipta prieš sovietų valdžią, nacių okupacijos metais – prieš nacius ir sovietinius partizanus. Taigi turėta daugiau kaip dešimtmetį trunkančios pogrindinės ir kai kuriais atvejais net kovinės patirties. Bet ilga pogrindinė veikla 1940 m. sukėlė organizacinį OUN skilimą į nuosaikųjį (vadas Andrejus Melnikas) ir radikalųjį (vadas Stepanas Bandera) sparną. 1942 m. radikalusis sparnas inicijavo Ukrainiečių sukilėlių armijos (UPA) įkūrimą. Taigi 1943–1944 m. Raudonajai armijai įžengiant į Vakarų Ukrainą, pogrindis turėjo savo pasipriešinimo struktūrą. Ginkluota kova su sovietų valdžia tęsėsi iki 1954 m. Stipriausias antisovietinis pasipriešinimas vyko prieškariu Lenkijos valdytose teritorijose, kur pogrindis iš esmės formavosi. Kitokia padėtis organizacine prasme klostėsi Lietuvoje. 1944–1945 m. čia nepavyko sukurti bendros vadovybės ir ji pradėta formuoti „iš apačios“, t. y. atskirų partizanų apygardų vadovybės iniciatyva, kol 1949 m. ginkluotas pasipriešinimas susivienijo į bendrą organizaciją – *Lietuvos laisvės kovos sąjūdį* (LLKS). Taigi šiuo požiūriu 1944 m. išeities pozicijos buvo nevienodos.

Dar vienas lyginimo kriterijus galėtų būti kovinis partizanų aktyvumas, nors tai irgi nebūtų paprasta palyginti. Jau 1943 m. Vakarų Ukrainoje kovota ginklu tiek su naciais, tiek su bandančiais plėsti įtaką sovietiniais partizanais. Taigi ginkluota kova prasidėjo anksčiau nei Lietuvoje. Sugrįžus sovietų valdžiai, ukrainiečių partizanai stengėsi veikti aktyviai, jie užpuldavo sovietų karinius dalinius, čia dažniau žūdavo aukštesnį karinį laipsnį turintys ar institucines pareigas (sričių ir rajonų lygmeniu) einantys asmenys

nei Lietuvoje. Vienareikšmiškai sunku spręsti, ar sovietų patiriami nuostoliai Vakarų Ukrainoje nesumažinti ataskaitose

1944–1945 m. Vakarų Ukrainoje vyko intensyvios kovos, kurioms sovietų pusė pasitelkdavo tankus ir lėktuvus – tokio karinio masto aktyvumo Lietuvoje nepasitaikė. 1945 m. žiemą ir pavasarį ukrainiečių kovotojai patyrė didelių nuostolių, dėl to keitėsi kovos taktika. 1945 m. viduryje OUN-UPA perėjo nuo grynų karinių akcijų prie karinių-propagandinių, griežtėjo konspiracija. Todėl galima sakyti, kad 1946 m. pasipriešinimo intensyvumas abiejuose lyginamuose kraštuose buvo maždaug vienodas, nors ankstesniems metams tai nebuvo būdinga. Iki 1946 m. Vakarų Ukrainos ir Lietuvos partizanai dažnai pasirinkdavo skirtingus puolimams taikinius.

Sovietų saugumas, kovojęs su abiem pasipriešinimais, buvo linkęs labai panašiai juos schematizuoti. Neva pradžioje abiejų kraštų kovotojai bendradarbiavo su vokiečių „fašistais“, o vėliau – su Vakarų šalių žvalgybomis. Pasipriešinimas Vakarų Ukrainoje apibendrintai vadintas OUN-UPA „banditinėmis“ formuotėmis arba „OUN pogrindžiu ir UPA gaujomis“. Kaip minėta, iš karto po karo jis vaizduojamas ir kaip „ukrainiečių-vokiečių nacionalistų gaujų likučiai ir OUN pogrindis“. Kartais dokumentuose OUN ir UPA kovotojai būdavo atskiriami, o kartais suplakami į viena. Frazeologija, kaip antai, „banditizmas“, buvo panaši, jei lyginsime su lietuvių partizanų apibūdinimais. Tuo pačiu metu besipriešinantieji Lietuvoje būdavo apibūdinami kaip „nacionalistinis pogrindis ir jo ginkluotos gaujos“.

Į Vakarų Ukrainą dažniau atvykdavo kovos su partizaniniu judėjimu koordinatoriai iš Maskvos, nes didesnis dėmesys skirtas įvykiams Vakarų Ukrainoje. Ta pati sistema slopino pasipriešinimus, naudodama panašias priemones, tik skyrėsi jų mastai. Sovietų saugumo darbuotojai būdavo perkeliami iš Ukrainos į Lietuvą ir atgal, taip dalijantis patirtimi, išbandant jau praktikoje taikytus būdus. Štai iš Vakarų Ukrainos į Lietuvą 1946 m. atkeltas mjr. Aleksejus Sokolovas, kūręs ir vadovavęs agentų-smogikų grupėms.

Tarnavusiuosius Vakarų Ukrainoje sovietų valdžia buvo linkusi labiau įvertinti ne tik piniginėmis premijomis, kai kada net masiškai teikdama ordinus ir medalius. Apdovanojimams pristatyti net specialiųjų grupių vadai ir kovotojai, t. y. perverbuoti buvę pasipriešinimo dalyviai. Visa tai reikštų, kad kova prieš UPA buvo prilyginama kariniams veiksmams fronte.

Turime iškreiptą sovietų saugumo statistiką apie ukrainiečių partizanų nuostolius iki 1946 m. Sovietų saugumo pateikti skaičiai rodo, kad 1944–1945 m. žuvę, suimti, legalizavusieji ukrainiečių kovotojai buvo mažiau nei pusė ginkluoti asmenys. Nuo 1946 m. MVD duomenys laikytini pagrįstesniais ir logiškesniais. Tokios pat statistinės tendencijos dokumentuose buvo ir pokario Lietuvoje. Vis dėlto tiksli statistika ir sovietiniai skaičiavimai – nesuderinami dalykai.

Lyginimai galimi šiais ir kitais pjūviais, bet kai kada sudėtinga lyginti neturint konkrečių duomenų.

Angelė JAKAVONYTĖ
Member of the Seimas, Member of the Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory

(Photo from a personal archive)

Discussion by keynote speakers and the audience present in the Hall:

CAN DEPORTEES AND POLITICAL PRISONERS EXPECT EMPATHY IN INDEPENDENT LITHUANIA?

Summary

2023 is the Year of Deportees and Political Prisoners and the 70th anniversary of the mass deportations in the occupied Lithuania. These anniversaries are an excellent opportunity to pay more attention and show the state's concern for the health and other social guarantees of the victims of the Soviet occupation. Especially since we are now in the thirty-fourth year of independent Lithuania.

The legislation of the Republic of Lithuania establishes that, between 1939 and 1990, the occupational regimes of the Soviet Union and Nazi Germany pursued the policy of physical and spiritual genocide, the Lithuanian population suffered major material and spiritual losses as a result of indiscriminate repressions and persecution; in accordance with the provisions of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its Protocols, the right and duty of the Republic of Lithuania has been recognised to take care of its citizens who were victims of crimes committed by the occupational regimes; legal acts regulating the support for deportees, political prisoners and all victims of repressions have been adopted, however, the damage caused to the repressed and victims by the occupational regimes has still not been adequately assessed and compensated for, no benefits are granted for medical and social rehabilitation services, and still not all victims are included in the categories of the repressed and victims.

In conclusion, it is clear that it is necessary to take care of the victims of Soviet aggression while at the same time emphasising the enormous scale of the losses suffered by the Lithuanian population during the Soviet occupation and the consequences for the Lithuanian State. It is necessary to encourage the public to take an interest in the development of Lithuanian statehood and to foster patriotism and citizenship by encouraging young people to integrate into the communities of deportees.

Keywords: *repressions, social justice; moral justice; communities of deportees; political repressions.*

Angelė JAKAVONYTĖ
LR Seimo narė, Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos narė

Diskusija: Diskutuoja pranešėjai ir dalyviai

AR TREMTINIAI IR POLITINIAI KALINIAI GALI TIKĖTIS EMPATIJOS NEPRIKLAUSOMOJE LIETUVOJE?

Santrauka

2023-ieji – Tremtinių ir politinių kalinių metai bei okupuotos Lietuvos masinių trėmimų 70-osios metinės. Šios sukaktys yra gera proga skirti didesnį dėmesį ir parodyti valstybės rūpestį nuo sovietinės okupacijos nukentėjusiųjų sveikata ir kitomis socialinėmis garantijomis. Juolab, kad nepriklausomoje Lietuvoje gyvename jau trisdešimt ketvirtus metus.

Lietuvos Respublikos teisės aktais yra įtvirtinta, kad 1939–1990 m. okupaciniai Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos režimai vykdė fizinio ir dvasinio genocido politiką, dėl beatodairiškų represijų ir persekiojimų Lietuvos gyventojai patyrė didelių materialinių ir dvasinių nuostolių. Remiantis Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir jos protokolų nuostatomis, pripažinta Lietuvos Respublikos teisė bei pareiga rūpintis savo piliečiais, nukentėjusiais nuo okupacinių režimų padarytų nusikaltimų, priimti teisės aktai, reglamentuojantys paramą tremtiniams, politiniams kaliniams, visiems nuo represijų nukentėjusiesiems, tačiau represuotiems ir nukentėjusiems asmenims okupacinių režimų padaryta žala visgi iki šiol nėra tinkamai įvertinta ir atlyginta, nesuteikiamos lengvatos medicininėms bei socialinės reabilitacijos paslaugoms, iki šiol ne visi nukentėjusieji patenka į represuotų ir nukentėjusių asmenų kategorijas.

Apibendrinant akivaizdu, kad būtina rūpintis nuo sovietinės agresijos nukentėjusiais asmenimis, kartu pabrėžiant Lietuvos gyventojų netekčių sovietų okupacijos metais didžiulį mastą ir padarinius Lietuvos valstybei. Būtina skatinti visuomenę domėtis Lietuvos valstybingumo raida bei puoselėti patriotiškumą ir pilietiškumą, skatinant integruotis jaunuomenę į tremtinių bendruomenes.

Raktiniai žodžiai: *Represijos, socialinis teisingumas; moralinis teisingumas; tremtinių bendruomenės; politinės represijos.*

Ar tremtiniai ir politiniai kaliniai gali tikėtis empatijos nepriklausomoje Lietuvoje?

Nukentėjusieji nuo okupacinių režimų asmenys yra viena iš socialiai jautriausių asmenų grupių, kuriai reikalinga ypatinga socialinė pagalba. Okupacinių režimų įvykdytos fizinės ir socialinės represijos, atstūmimas visuomenėje, išgyvenimai labai paveikė jų fizinę ir psichinę sveikatą. Tai ypač atsiliepia sulaukus garbaus amžiaus.

Stebėdami šiuo metu vykstančio Rusijos karo prieš Ukrainą brutalumą, vėl matome, kokią didelę žalą patiria tiek kovotojai, tiek civiliai gyventojai. Svarbu suvokti, kad tokią pačią agresiją patyrė ir Lietuvos tremtiniai bei politiniai kaliniai, kurie šiandien, karo kontekste, vėl iš naujo išgyvena baimę, nerimą, stresą.

Vienas svarbiausių totalitarinės sistemos tikslų buvo pakeisti, tiesiog perdirbti žmogų, išugdyti kitokios sąmonės individą ir tai padarė nepataisomą žalą. Psichologai ir psichiatrai sukaupė daug žinių apie sukrečiančių gyvenimo įvykių poveikį žmonių psichikos ir dvasinei sveikatai. Tai pabrėžia ir Vilniaus universiteto profesorė, habilituota daktarė D. Gailienė (Kazlauskas&Gailienė, 2005)[1], atlikusi mokslinį tyrimą apie Lietuvos piliečių traumines patirtis ir atsparumo šaltinius. Mokslininkė traumas, kurias patyrė nukentėjusieji nuo šių okupacijų, vadina istorinėmis. Mokslinio tyrimo išvada – represuotieji buvusioje Sovietų Sąjungoje patyrė daug ir sunkių traumuojančių įvykių kalėjimuose ir lageriuose, grįžę ne tik nesulaukė pagalbos, bet toliau buvo traumuojami, buvo persekiojamos ir jų šeimos. Politines represijas patyrę žmonės iki šiol jaučia sunkaus traumavimo pasekmes. Jie patyrė ir fizinių, ir psichologinių traumų – ne tik alkį, ligas, smurtą, bet ir nuolatinę grėsmę, nerimą, nevilt̨. Jiems būdingi ir fiziniai, ir psichologiniai simptomai: ūmai užeinančios baimės ir susijaudinimo būsena, košmariški sapnai, dvasinio nuovargio ir atbukimo jausmas, keliantis apatiją, nenorą bendrauti, negebėjimą džiaugtis, nemiga ir įvairūs somatiniai simptomai. Dažnai jiems būdinga pablogėjusi nuotaika, nepasitikėjimas kitais žmonėmis, padidėjęs nervingumas ir dirglumas. Tai lagerių, tremčių sindromas. Pasekmės atsiliepia antrajai ir net trečiajai kartai: suaugę vaikai ir vaikaičiai taip pat jaučia tėvų ir senelių traumų pasekmes.

Sunkios traumos tiesiogiai paveikė visų pirma politiškai represuotus žmones. Tačiau okupacinės sistemos poveikis didelis ir visiems jos paliestiems žmonėms, ir visuomenės gyvenimui. Sovietmečiu psichologiškai buvo pažeisti, palūžo ne tik nukentėję, bet ir santvarka nusivylę žmonės. Yra daugybė pavyzdžių, kad neigiami to padariniai – alkoholizmas, smurtas, nusikaltimai, depresija. Kad Europoje esame šalis, pirmaujanti pagal savižudybių skaičių, tai irgi to laikmečio ilgalaikiai padariniai.

[1] Kazlauskas E., Gailienė D. 2005. Išgyvenusiųjų politines represijas potrauminės simptomatikos ir trauminės patirties, demografinių, somatinių veiksnių bei vidinės darnos sąsajos // Psichologija. T. 32, p. 46–59

Neigiami karo, totalitarinių sistemų padariniai yra ilgalaikiai, panašūs visais laikotarpiais ir visose valstybėse. Čia galima paminėti Vietnamo karą ir jo pasekmes, kai moralinius sukrėtimus patyrę kariai ir jų artimieji buvo palaužti ne tik fiziškai, bet ir psichologiškai. Net ir po daug metų buvusieji karo dalyviai būrėsi į savanoriškas savipagalbos grupes, kuriose stengėsi vieni kitiems teikti paramą ir atkreipti visuomenės dėmesį į karo padarinius.

Įvertinant Lietuvos tremtinių ir politinių kalinių bei kitų asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, patirtus išgyvenimus, represijas ir kančias, Lietuvos gyventojų netekčių nacių ir sovietinės okupacijos metais mastą ir padarinius Lietuvos valstybei, tikslinga nepalikti valstybės užmarštyje asmenų, nukentėjusių nuo okupacijų (iš esmės sovietinės okupacijos). Turime ne tik saugoti ir puoselėti istorinę atmintį, bet ir rūpintis šių socialiai jautriausių asmenų garantijomis. Iškentėję fizinį ir moralinį pasityčiojimą tremtyje, tremtiniai ir politiniai kaliniai išgyveno pažeminimus ir sovietinėje Lietuvoje. Nuo patirtų sukrėtimų, nepriteklių visi jie serga įvairiomis ligomis. Deja, dėl mažų pensijų pasinaudoti medicininės reabilitacijos paslaugomis neturi finansinių galimybių.

Turime aiškiai įvardinti, kad ši problema buvo ir yra bei padaryti viską, kad šie žmonės jaustųsi pripažinti ir tikrai gerbiami.

Išvados ir rekomendacijos

Atsižvelgdama į tai ir siekiant, kad būtų atstatytas istorinis teisingumas, Seimui svarstyti pateikiau Asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo Nr. VIII-342 5 straipsnio pakeitimo įstatymo projektą, kuriuo siūlau papildyti įstatymą, kad ne vėliau kaip iki 1965 m. buvusių politinių kalinių ar tremtinių šeimose už Lietuvos ribų, jeigu bent vienas iš tėvų (įtėvių) tuo metu buvo politinis kalinys ar tremtinys, kuriam pasibaigė įkalinimo ar tremties (ištrėmimo, nutrėmimo, uždraudimo grįžti į Lietuvą) laikas ir kuris iki 1965 m. nebuvo sugrįžęs nuolat gyventi į Lietuvą, būtų suteiktas tremtinio statusas.

Taip pat inicijuoju, kad asmenims, turintiems politinių kalinių ar tremtinių statusą, būtų suteikta teisė vieną kartą per metus gauti 10 dienų trukmės stacionarias reabilitacijos paslaugas. Siuntimą stacionarioms reabilitacijos paslaugoms turėtų teisę išrašyti šeimos gydytojas ar reabilitologas pagal tam tikslui sukurtą aplinkybinį kodą (sanatoriniam gydymui siunčiamas asmuo turi politinio kalinio ar tremtinio ar jam prilyginamo asmens statusą) bei siunčiamo asmens vyraujančią patologiją.

RELEVANCE OF COOPERATION WITH "INTER-ASSO"

Vladas SUNGAILA
hairman of the Board, Lithuanian Union of Political Prisoners and Exiles

(Photo from personal archive)

Congratulations to all the participants, guests and organisers of the "FORUMAS-23" (*en*. FORUM-23) Conference on this important event for our community.

Recalling my participation in the "Inter-Asso" Congress in Berlin in 2022 as the Chairman of the Board of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Exiles together with my colleague Tomas Petreikis, I can rejoice about the renewed relations with this organisation. During the Congress in Berlin, the issues of partnership development, closer cooperation and present-day issues were addressed. It was during that time that we came up with the idea of inviting representatives of "Inter-Asso" (International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism) to our assembly "SU LIETUVA ŠIRDY" (*en*. With Lithuania in our hearts) in Ariogala.

I express my sincere thanks to Christian Dietrich, President of "Inter-Asso", for his support of this initiative and for his participation in the 2023 assembly "SU LIETUVA ŠIRDY".

On the same evening, together with the members of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Exiles, the "Inter-Asso" Board of Directors decided to organise the XXV "Inter-Asso" International Congress in Lithuania in 2024.

Furthermore, the international practical conference "FORUMAS-23" today has gained an even deeper meaning as a prelude to next year's event. It is therefore important to note the direction of the international activities of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Exiles in recent years, which guarantees the continuity of our work, not only at the national but also at the international level. The cooperation with the affiliated organisations of "Inter-Asso", of which the Lithuanian Union

of Political Prisoners and Exiles is a member, Poland, Latvia, Moldova, Slovakia, Slovenia and other countries, as well as with the Platform of European Memory and Conscience, partly determined the agenda of the conference "FORUMAS-23" and the continuity of the ideas at the forthcoming XXV "Inter-Asso" Congress.

Today, the statements of the Resolution, discussed at the Conference, are more relevant than ever against the context of the Russia-Ukraine war and shape the strategic directions of our Union's activities "...to speak clearly about the consequences of the occupations of totalitarian regimes, the survival and traumatic memory of post-Soviet and post-Socialist countries and their experiences during the years of occupation, while at the same time deconstructing propaganda narratives; *... to work towards the Special Tribunal for Crimes Committed by Russia Against Ukraine, to assess and punish all the perpetrators of the crimes, and to undertake an assessment of the crimes of Communism."*

With the help of Professor Jonas Jakaitis, the creator of this forum and the organizer of all the works, and the head of the Vilnius branch of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Exiles, we are able to reveal the important issues that are being discussed in the context of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Exiles in connection with the European issues.

On behalf of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Exiles, I express my gratitude for the ideas and resolutions taken. I would also like to thank all those who contributed to the organisation of the conference "FORUMAS-23" and the implementation of its objectives.

BENDRADARBIAVIMO SU „INTER-ASSO“ AKTUALUMAS

Vladas SUNGAILA
Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos valdybos pirmininkas

Sveikinu visus konferencijos „FORUMAS-23“ dalyvius, svečius ir organizatorius su mūsų bendruomenei svarbiu renginiu.

Prisiminęs 2022 m. savo kaip LPKTS valdybos pirmininko ir kolegos Tomo Petreikio dalyvavimą „Inter-Asso“ kongrese Berlyne, galiu pasidžiaugti atsinaujinusiais ryšiais su šia organizacija. Kongreso metu buvo diskutuoti partnerystės plėtotės, glaudesnio bendradarbiavimo ir nūdienai aktualūs klausimai. Tuo metu mums gimė idėja pakviesti „Inter-Asso“ (angl. *International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism*) atstovus į „SU LIETUVA ŠIRDY“ sąskrydį Ariogaloje. Dėkoju „Inter-Asso“ prezidentui Christian Dietrich už pritarimą šiam pasiūlymui ir dalyvavimą 2023 m. sąskrydyje. Kartu su LPKTS nariais „Inter-Asso“ valdybos posėdyje galutinai nuspręsta 2024 m. organizuoti tarptautinį XXV „Inter-Asso“ kongresą Lietuvoje. Tarptautinė praktinė konferencija „FORUMAS-23“ įgauna dar gilesnę prasmę tampant įžanginiu įvykiu į ateinančių metų renginį.

Taigi svarbu pažymėti pastarųjų metų LPKTS veiklą, garantuojančią mūsų darbų tęstinumą ne tik nacionaliniame, bet ir tarptautiniame lygmenyje. Bendradarbiavimas su giminingomis „Inter-Asso“, kurios LPKTS yra tikrasis narys, Lenkijos, Latvijos, Moldovos, Slovakijos, Slovėnijos ir kt. šalių organizacijomis bei Europos atminties ir sąžinės platforma (angl. *Platform of European Memory and Conscience*) iš dalies nulėmė konferencijos „FORUMAS-23“ darbotvarkę ir idėjų tęstinumo formavimą būsimame XXV „Inter-Asso“ kongrese.

Šiandien išdiskutuoti rezoliucijos teiginiai kaip niekada aktualūs Rusijos-Ukrainos karo fone formuoja mūsų Sąjungos strategines veiklos kryptis *„... aiškiai kalbėti apie totalitarinių režimų okupacijų padarinius, posovietinių ir posocialistinių šalių išgyvenimus ir trauminę atmintį, pa-*

tirtį okupacijos metais, kartu dekonstruojant propagandinius naratyvus; ...siekti, kad Specialusis tribunolas, Rusijos vykdomiems nusikaltimams prieš Ukrainą, įvertintų ir nubaustų visus nusikaltimų vykdytojus ir kartu imtųsi įvertinti komunizmo nusikaltimus.“

Šio forumo sumanytojo ir visų darbų režisieriaus profesoriaus Jono Jakaičio, LPKTS Vilniaus skyriaus vadovo, dėka dar geriau suvokiame, kokie svarbūs klausimai yra svarstomi LPKTS, susiję su europinio masto problematika.

LPKTS vardu dėkoju už išsakytas mintis ir priimtas rezoliucijas. Taip pat dėkoju visiems, prisidėjusiems prie konferencijos „FORUMAS-23“ organizavimo ir jos tikslų įgyvendinimo.

Session II

History of the deportations of the Lithuanian population and the characteristics of the Soviet genocide in Lithuania against the background of the war in Ukraine and the international context

II sesija

Lietuvos gyventojų trėmimų istorija ir sovietinio genocido Lietuvoje ypatumai karo Ukrainoje ir tarptautiniame kontekste

IMPORTANCE OF HISTORICAL REMEMBRANCE FOR THE FUTURE OF EUROPE

Ms Rasa JUKNEVIČIENĖ
Member of the European Parliament, vice-president of EPP group in European Parliament

(Photo from personal archive)

Summary

24th of February 2022 was the day that gave the answer to the importance of historical remembrance. Russia's war against Ukraine has further reinforced the belief that historical memory, the assessment of the crimes of totalitarian regimes, is the most important antidote to the revival of dictatorships. The current Putin regime is also the result of the fact that the crimes of Stalin and of the entire communist regime in Russia have never received international evaluation. This is a consequence not only of the unevaluated past of communist Russia, of the USSR, but also of the imperial colonial Russia's past.

23 November 2022 The European Parliament resolution on the recognition of the Russian Federation as a state sponsor of terrorism stresses that 'Russia's current war of aggression against Ukraine demonstrates the need for a thorough historical and legal assessment of the crimes of the Soviet regime and for a transparent public debate on these crimes, above all within Russia itself, as the lack of accountability and justice will only lead to the recurrence of similar crimes', and that this is also our responsibility as Lithuanians, to ensure that such an understanding prevails across the entire democratic sphere. One of the fundamental principles of the EU is solidarity.

Keywords: *Evaluation of crimes; Historical memory; Molotov-Ribbentrop Pact.*

Rasa JUKNEVIČIENĖ
Europos Parlamento narė, ELP frakcijos vicepirmininkė

ISTORINĖS ATMINTIES SVARBA EUROPOS ATEIČIAI

Santrauka

Atsakymą apie istorinės atminties svarbą davė 2022 metų vasario 24-oji. Rusijos karas prieš Ukrainą dar labiau sustiprino įsitikinimą, kad istorinė atmintis, totalitarinių režimų nusikaltimų įvertinimas yra svarbiausias priešnuodis diktatūroms atgimti. Dabartinis Putino režimas atsirado ir dėl to, kad Stalino ir viso komunistinio Rusijos režimo nusikaltimai taip ir negavo tarptautinio įvertinimo. Tai ne tik komunistinės Rusijos, SSRS, tačiau ir neįvertintos imperinės kolonijinės Rusijos praeities pasekmė.

2022 m. lapkričio 23 d. Europos Parlamento rezoliucijoje dėl Rusijos Federacijos pripažinimo terorizmą remiančia valstybe pabrėžiama, jog dabartinis Rusijos agresijos karas prieš Ukrainą rodo, kad reikia atlikti išsamų istorinį ir teisinį sovietinio režimo nusikaltimų vertinimą ir surengti skaidrias viešas diskusijas apie šiuos nusikaltimus, svarbiausia, pačioje Rusijoje, nes atskaitomybės ir teisingumo stoka tik lemia panašių nusikaltimų pakartojimą" ir tai yra ir mūsų, lietuvių, atsakomybė, kad toks supratimas vyrautų visoje demokratinėje pasaulio erdvėje. Vienas iš pamatinių ES principų – solidarumas.

Raktiniai žodžiai: *Nusikaltimų vertinimas; istorinė atmintis; Molotovo–Ribentropo paktas.*

Istorinės atminties svarbos raida Europos Parlamente

Taip susiklostė aplinkybės, kad pati pirmoji mano iniciatyva, vos išrinkus į Europos Parlamentą (EP), buvo susijusi su mūsų istorija. 2019 m. vasarą Europa minėjo Ribentropo-Molotovo pakto, nulėmusio Antrojo pasaulinio karo pradžią, 80-metį. Tad pradėjusi darbą EP inicijavau rezoliuciją būtent tokiu pavadinimu: „Europos atminimo svarba Europos ateičiai"

(2019/2819(RSP)), nors dar nežinojome, kad po dviejų metų Europos žemyne prasidės plataus masto neišprovokuotas, žiaurus Rusijos karas prieš Ukrainą.

Reakcijos dėl rezoliucijos buvo įdomios. Labiausiai nustebino aštri Kremliaus reakcija. Tapo aišku, kad vienu nauju ir ankstesniuose ES dokumentuose nefiksuotu straipsniu pataikėme į patį svarbiausią karui besiruošiančio Kremliaus tašką.

Štai tas straipsnis: „*pabrėžia, kad Antrojo pasaulinio karo – pražūtingiausio karo Europos istorijoje – pradžia buvo tiesioginis liūdnai pagarsėjusios 1939 m. rugpjūčio 23 d. nacių ir Sovietų nepuolimo sutarties, taip pat žinomos Molotovo–Ribentropo pakto pavadinimu, ir jos slaptųjų protokolų, kuriais du totalitariniai režimai, vadovaudamiesi bendru tikslu užkariauti pasaulį, Europą padalijo į dvi įtakos zonas, rezultatas*“. Kodėl Putinui tai buvo itin svarbu? Todėl, kad istoriją šis Kremliaus režimas jau buvo numatęs naudoti kaip vieną svarbiausių naratyvų, paaiškinant savo agresiją prieš Ukrainą. Šiandien šis naratyvas visiems žinomas – Rusija yra vienintelė tikra kovotoja su nacizmu, su fašizmu. Ukraina yra Vakarų pasaulio sukurtas nacizmo židinys, kurį būtina sunaikinti taip, kaip SSRS sunaikino vokišką nacizmą. Priminimas ir iškėlimas į viešumą fakto, kad Antrąjį pasaulinį karą, siekdami pasidalinti teritorijas, pradėjo abu režimai, gadino pradėtą kurti teisingo karo legendą. Vakaruose ši rezoliucija buvo sutikta dvejopai. Sulaukėme aršios kritikos iš komunistinės kairės. Vėliau, kai inicijavau rezoliuciją dėl sovietinių deportacijų, gavau dviejų Graikijos komunistų laišką.

Jame buvo rašoma: „*Tai pavojinga „rezoliucija“, nes joje bandoma fašistines grupuotes, kriminalinius elementus ir kolaboravusius su naciais vaizduoti kaip „persekiojimo aukas“.* […]

Istorijos ir antikomunizmo falsifikavimas yra pretekstas, kuriuo daugelį metų Baltijos šalių, Lenkijos ir kitų valstybių narių vyriausybės, visapusiškai remiamos ES, vykdė komunistų persekiojimo pogromą, įkalino antifašistinės kovos veteranus, uždraudė komunistų partijas, komunistinius simbolius, komunistinę ideologiją ir veiklą. Deja, ir iš EP nuosaikesnės kairės nesulaukėme palaikymo, kad labai išsami rezoliucija apie sovietų vykdytas deportacijas būtų įtraukta į darbotvarkę, tad dėl jos teko rinkti parlamentarų parašus, ji liko neformali.

Tik po vasario 24 d. Rusijos agresijos deportacijų klausimas sugrįžo į EP darbotvarkę ir mums jau Ukrainos kontekste pavyko į šį dokumentą įtraukti keletą pastraipų ir apie sovietines deportacijas, primenant šaknis.

Tačiau Vakaruose mano jau minėta 2019 metų rezoliucija sulaukė ir labai lauktas reakcijas. Portugalijos, Italijos, Ispanijos parlamentuose radosi pasiūlymai apsvarstyti EP rezoliucijos nuostatas ir taip pat įvertinti komunistinius nusikaltimus. Mat šios šalys neturi tokios praeities kaip mes ir ten kompartijos tebeveikia legaliai, o komunistiniai simboliai alergijos nekelia.

Noriu paminėti ir istorikų reakcijas. Pasigirdo kritika, kad istoriją turime palikti istorikams, tačiau 2022 m. prasidėjęs karas prieš Ukrainą ir stalininių istorijos naratyvų panaudojimas agresijai pateisinti paneigė šią kritiką. Akivaizdu, kad politiškai ir teisiškai neįvertinta istorija, jos palikimas užmarščiai tik istorikų disertacijose, yra pavyzdys, kaip viskas gali atsisukti prieš demokratiją, prieš mus visus.

Europos Parlamento grupė „Europos atminčiai“

Kadencijos pradžioje Parlamente mano iniciatyva suburta neformali parlamentarų grupė istorinės atminties darbui. Grupės tikslas – užpildyti Europos atminties spragas ir sujungti Rytų ir Vakarų Europos atminties kultūras, skleidžiant žinią ir skatinant nevienareikšmiškai įvertinti komunistinius XX amžiaus nusikaltimus. 2020-2023 metais daugiau kaip šimtas EP narių iš visų šalių narių prisidėjo prie įvairių „Europos atminčiai“ grupės iniciatyvų.

Vienas iš svarbių pasiekimų – sovietų vykdytų masinių deportacijų minėjimas birželį bei tremtinių pavardžių skaitymai, kurie nuo 2023 m. tapo kasmet jau Parlamento tarnybų nuolatiniu renginiu. Europos Parlamento pirmininkė Roberta Metsola, kurios supratimas apie istorinės atminties svarbą labai padėjo įgyvendinant šią iniciatyvą, lankėsi ir Lietuvoje, o Seime Sausio 13-ją atsiėmė Europos Parlamentui skirtą Laisvės premiją. Ji skirta už šiandienos pastangas stiprinant demokratiją, žmogaus teises, už laisvą tautų apsisprendimo teisės ir tautų suvereniteto gynimą, nuolatinį istorinio teisingumo siekį, indėlį remiant Lietuvos laisvės bylą ir Sovietų Sąjungos okupuotų Baltijos valstybių nepriklausomybės tikslą.

Žvelgiant į ateitį, visų mūsų laukia labai svarbus darbas. Tai – nusikaltimų įvertinimo darbas. Dabartinės Rusijos nusikaltimai turi atsidurti ne tik *Tarptautiniame Teisingumo teisme, bet privalo būti įkurtas ir specialusis tribunolas.* Jis turi teisti nusikaltėlius Putiną ir Lukašenką už karo agresiją.

Tokiu būdu būtų įvertinta ir komunistinė, imperinė, kolonijinė Rusijos praeitis, atvedusi ją į šių dienų nusikaltimus. Apie tai mums jau pavyko pasakyti 2022 m. lapkričio 23 d. Europos Parlamento rezoliucijoje dėl Rusijos Federacijos pripažinimo terorizmą remiančia valstybe. Joje pabrėžiama, kad *„dabartinis Rusijos agresijos karas prieš Ukrainą rodo, kad* ***reikia atlikti išsamų istorinį ir teisinį sovietinio režimo nusikaltimų vertinimą ir surengti skaidrias viešas diskusijas apie šiuos nusikaltimus****, svarbiausia, pačioje Rusijoje, nes atskaitomybės ir teisingumo stoka tik lemia panašių nusikaltimų pakartojimą”* ir tai yra ir mūsų, lietuvių, atsakomybė, kad toks supratimas vyrautų visoje demokratinėje pasaulio erdvėje. Vienas iš pamatinių ES principų – solidarumas.

Išvada

Suvokta, įvertinta skirtinga mūsų Istorinė atmintis gali būti tuo įrankiu, kuris bylotų didesnį solidarumą. Ypač dabar, kai laukia svarbūs sprendimai dėl ES plėtros.

MEMORY AS A MISSION (GERMAN: ERINNERUNG ALS AUFTRAG): THE INTER-ASSO APPROACH

Lena ENS
Representative of the Federal Foundation for the Study of the Communist Dictatorship in Germany and International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism "Inter-Asso"

Summary

Ladies and gentlemen, thank you very much for the kind invitation to Forum-23 and for the opportunity to represent the Federal Foundation for the Reconciliation of the SED Dictatorship in this context.

The Federal Foundation for Reconciliation with the SED Dictatorship has been following developments and debates on the culture of memory not only in Germany, but also in the international context for more than 25 years. For many years, we have watched with horror as Russia has seen the confrontation with its dictatorial past and the defence of universal human rights as a threat to state order, which led to the banning of the human rights organisation Memorial. We were even more appalled when, on 24 February last year, Russia launched a ruthless war of aggression against independent Ukraine. The Russian authorities give the war against Ukraine a historical legitimisation, which was considered obsolete and even overridden after the collapse of the Soviet Union. The fact that revisionist historical narratives are used to legitimise domestic and foreign policy disputes and to secure the claims of the ruling elite to power in Russia has already been made painfully clear in Chechnya, Abkhazia, South Ossetia, Crimea and the Donbas. The Russian leadership's attempt to forcefully return to the centre of the European continent as an imperial power is perhaps the greatest threat to European security since the end of the Second World War.

Historian Bernd Faulenbach wrote: "Through memory, part of the past is brought into the present. Memories connect the past and the present. [...] What and how is remembered is of great importance in orienting towards the present. The memories and experiences of people who

were once politically persecuted can serve as a starting point for developing an understanding of freedom and democracy in the present. Their descriptions bring historical events to life in a special way. They show how political systems intervene in people's daily and personal lives. The Federal Foundation for Reconciliation with the SED Dictatorship considers that one of its most important tasks is to preserve the memory of the victims and survivors. On the one hand, it does this by supporting the work of victims' associations. On the other hand, it carries out this mission by helping to commemorate through its events and projects, as well as by preserving, collecting and recording material on the opposition and resistance, as well as on political persecution and repressions. My presentation aims to focus on practical issues and to introduce you to some of the projects of the Federal Foundation which make effort to bring the past into the present and to make back up copies in the future in the light of memories, experiences and activities of contemporary witnesses and victims.

Keywords: *projects of the Federal Foundation; freedom and democracy; historical memory.*

ATMINTIS KAIP MISIJA: „INTER-ASSO“ POŽIŪRIS

Lena ENS
Federalinio komunistinės diktatūros tyrimo fondo Vokietijoje (angl. Federal Foundation for the Study of the Communist Dictatorship in Germany) ir Tarptautinės buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociacijos „Inter-Asso“ atstovė

Santrauka

Mieli ponios ir ponai, labai ačiū už malonų kvietimą į „Forum-23“ ir galimybę šiame kontekste atstovauti Federaliniam susitaikymo su SED diktatūra fondui.

Federalinis susitaikymo su SED diktatūra fondas jau daugiau nei 25 metus seka įvykių raidą ir diskusijas atminties kultūros klausimais ne tik Vokietijoje, bet ir tarptautiniame kontekste. Jau daugelį metų mes su siaubu stebėjome, kaip Rusijoje į akistatą su savo diktatoriška praeitimi ir visuotinių žmogaus teisių gynimu buvo žiūrima lyg į grėsmę valstybės tvarkai, dėl ko buvo uždrausta žmogaus teisių organizacija „Memorial“. Dar labiau pasibaisėjome, kai praėjusių metų vasario 24 d. Rusija pradėjo negailestingą agresijos karą prieš nepriklausomą Ukrainą. Rusijos valdžia karui prieš Ukrainą suteikia istorinius pateisinimus, kurie buvo laikomi pasenusiais ir netgi įveiktais po Sovietų Sąjungos žlugimo. Tai, kad revizionistiniai istoriniai naratyvai naudojami siekiant įteisinti vidaus ir užsienio politikos ginčus bei užtikrinti valdančiojo elito pretenzijas į valdžią Rusijoje, jau skaudžiai išaiškėjo Čečėnijoje, Abchazijoje, Pietų Osetijoje, Kryme ir Donbase. Rusijos vadovybės bandymas jėga grįžti į Europos žemyno centrą kaip imperinei galiai yra bene didžiausia grėsmė Europos saugumui nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos.

Istorikas Berndas Faulenbachas rašė: „Per atmintį dalis praeities atnešama į dabartį. Prisiminimai susieja praeitį ir dabartį. […] Orientuojantis į dabartį didelę reikšmę turi tai, kas ir kaip prisimenama“. Kadaise politiškai persekiojamų žmonių prisiminimai ir išgyvenimai gali tapti atspirties tašku ugdant supratimą apie laisvę ir demokratiją dabartyje. Jų aprašymai ypatingu būdu atgaivina istorinius įvykius. Jie parodo, kaip politinės sistemos įsiterpia į žmonių kasdienį ir asmeninį gyvenimą. Federalinis susitaikymo su SED diktatūra fondas mano, kad viena iš svarbiausių

užduočių yra išsaugoti aukų ir nukentėjusiųjų atminimą. Viena vertus, ji tai daro remdama aukų asociacijų darbą. Kita vertus, ji vykdo šią misiją, padėdama formuoti minėjimą savo renginių ir projektų pavidalu, saugodama, rinkdama ir fiksuodama medžiagą apie opoziciją ir pasipriešinimą, taip pat apie politinį persekiojimą ir represijas. Savo kalba siekiu sutelkti dėmesį į praktinius dalykus ir supažindinti jus su kai kuriais Federalinio fondo projektais, kuriais bandoma – atsižvelgiant į šiuolaikinių liudytojų ir nukentėjusiųjų prisiminimus, patirtį ir veiklą – perkelti praeitį į dabartį ir ateityje kurti atsargines kopijas.

Raktiniai žodžiai: *Federalinio fondo projektai; laisvė ir demokratija; istorinė atmintis.*

DISSEMINATION OF HISTORICAL EXPERIENCE IN THE INTERNATIONAL AREA

Dr Arūnas BUBNYS
Director General of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania

(Photo from personal archive)

Summary

The institutions of the European Union (EU) (the European Parliament, the European Commission, etc.) develop their own particular memory policy in order to give historical meaning to European integration and to create a discourse favourable to future integration decisions. On the other hand, EU Member States can also engage in the shaping of the European discourse in order to influence the policy of history in other European countries.[1] It is also an opportunity for the Central and Eastern European countries, EU Member States, to disseminate their historical experience across the entire Europe. The experience of the countries in this region, as well as that of Lithuania, is very rich and important because Lithuania experienced the occupations and crimes committed by both totalitarian regimes – Nazism and Communism in the twentieth century.

One of the key institutions of the EU for history policy is the Platform of European Memory and Conscience, an international non-governmental non-profit organisation that unites institutions active in the research of crimes committed by totalitarian regimes in Europe in the 20th century and represents at least 200,000 individuals in European countries and 1.1 million of North Americans of European origin who were victims of totalitarian regimes.

In summary, we have to take urgent measures against the Russian regime's aggressive disinformation about European and Lithuanian history, concentrate our efforts on the fight against attempts to rewrite history, provide full support to the Platform of European Memory and Conscien-

[1] L. Gudžinskas, "Lietuva ir Europos Sąjunga: istorijos politikos sankirtos" [*Lithuania and the European Union: Intersection of History Politics*], Valstybė ir istorija, V., 2014, p. 199.

ce that carries out education, research and public dissemination on the crimes by totalitarian regimes, concentrate our efforts to build a monument to the victims of totalitarianism in Brussels.

Keywords: *Platform of European Memory and Conscience; politics of memory; Russian regime; Molotov–Ribbentrop Pact.*

ISTORINĖS PATIRTIES SKLEIDIMAS TARPTAUTINĖJE ERDVĖJE

Dr. Arūnas BUBNYS
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius

Santrauka

Europos Sąjungos (toliau ES) institucijos (Europos Parlamentas, Europos Komisija ir kt.) formuoja tam tikrą savo atminties politiką, siekdami istoriškai įprasminti Europos integraciją ir kurdami diskursą, palankų būsimiems integraciniams sprendimams priimti. Kita vertus, ES narės taip pat gali įsitraukti į europinio diskurso formavimą, kad galėtų paveikti istorijos politiką kitose Europos šalyse[2]. Čia atsiranda galimybė Vidurio ir Rytų Europos valstybėms, ES narėms, skleisti savo istorinę patirtį visos Europos mastu. Šio regiono valstybių, taip pat ir Lietuvos patirtis yra labai turtinga ir svarbi, nes XX amžiuje Lietuva patyrė abiejų totalitarinių režimų – nacizmo ir komunizmo įvykdytas okupacijas ir nusikaltimus.

Viena labai svarbių ES institucijų, vykdančių istorijos politiką, yra Europos atminties ir sąžinės platforma (angl. *Platform of European Memory and Conscience*, toliau Platforma), tarptautinė nevyriausybinė ne pelno organizacija, vienijanti institucijas, tiriančias XX amžiaus Europos totalitarinių režimų nusikaltimus ir atstovaujanti ne mažiau kaip 200 tūkst. asmenų Europos šalyse ir 1,1 mln. iš Europos kilusių Šiaurės Amerikos gyventojų, nukentėjusių nuo totalitarinių režimų.

Apibendrinant galima teigti, kad turime: imtis skubių priemonių dėl Rusijos režimo agresyviai skleidžiamos dezinformacijos apie Europos ir Lietuvos istoriją; sutelkti pastangas kovai prieš bandymus perrašyti istoriją; suteikti visokeriopą paramą Europos atminties ir sąžinės platformai, vykdančiai švietimą, tyrimus ir viešąją sklaidą apie totalitarinių režimų nusikaltimus; sutelkti pastangas pastatyti paminklą Totalitarizmo aukoms Briuselyje.

Raktiniai žodžiai: *Europos atminties ir sąžinės platforma; atminties politika; Rusijos režimas; Molotovo-Ribentropo paktas.*

[2] L. Gudžinskas, "Lietuva ir Europos Sąjunga: istorijos politikos sankirtos", *Valstybė ir istorija*, V., 2014, p. 199.

Istorinė atmintis ES erdvėje iš lietuviškosios perspektyvos

Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos šalims, svarbu vykdyti aktyvią istorijos politiką ir skleisti savo patirtį per ES institucijas ir jų vykdomas atminties politikos akcijas. Kai Lietuva su kitomis Vidurio ir Rytų Europos šalimis pradėjo ES kelti komunizmo totalitarinės praeities atminimo klausimus, holokausto, kaip išskirtinio negatyvaus Europos integracijos atramos taško, suvokimas patyrė rimtų išmėginimų. Lietuva suvaidino ir vaidina svarbų vaidmenį ES institucijose keliant komunizmo nusikaltimų pažinimo ir įvertinimo klausimus. Lietuvos pastangomis pavyko užtikrinti, kad į daugiametę Stokholmo programą (2010-2014 m.) laisvės, saugumo ir teisingumo srityje būtų įtrauktos nuostatos dėl ES vaidmens totalitarinių režimų nusikaltimų įvertinimo ir bendros atminties įamžinimo ES lygiu[3]. Lietuvos atstovų veikla Europos Parlamente suteikė galimybę įsitraukti į europinio naratyvo formavimą. Pirmą kartą stalininio režimo nusikaltimų reikšmė visos Europos istorijai buvo įvertinta 2005 m. gegužės 12 d. EP rezoliucijoje, skirtoje pažymėti Antrojo pasaulinio karo 60-ties metų sukaktį. Nors šia rezoliucija pirmiausia pagerbiamas holokausto aukų atminimas, joje taip pat pabrėžiamas suvokimas „*kokių kančių patyrė, kokią neteisybę ir ilgalaikį socialinį, politinį bei ekonominį nuosmukį iškentėjo pavergtos rytų bloko šalys, atsidūrusios už geležinės uždangos*“[4]. 2008 m. rugpjūčio 23 d. buvo priimtas daugelio EP narių pasirašytas pranešimas, kuriuo ES šalys pakviestos minėti rugpjūčio 23 d. kaip Europos dieną, skirtą stalinizmo ir nacizmo aukoms atminti. Šią, Molotovo-Ribentropo pakto priėmimą žyminčią dieną, visų Europos totalitarinių ir autoritarinių režimų aukų Europos atminimo diena paragino minėti ir 2009 m. balandžio 2 d. EP rezoliucija dėl Europos sąžinės ir totalitarizmo. Vėlesnės deklaracijos dar labiau sustiprino tendenciją pasmerkti abiejų totalitarinių režimų įvykdytus nusikaltimus. 2009 m. efektyvesniam veiksmų koordinavimui buvo sukurta neformali EP narių „Europos istorijos sutaikymo“ grupė, vadovaujama buvusios Latvijos užsienio reikalų ministrės ir EK narės Sandros Kalnietės. 2009-2014 m. EP kadencijos metu grupei priklausė 41 EP narys, tarp jų net 33 iš dešiniosios Europos liaudies partijos frakcijos. Lygiai tiek pat šiai grupei priklausančių EP narių atstovavo naujosioms ES šalims narėms, įstojusioms į ES nuo 2004 m. Tarp Lietuvos atstovų šiai grupei priklausė ir aktyviai veikė Vytautas Landsbergis ir Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė[5].

Viena labai svarbių ES institucijų, vykdančių istorijos politiką, yra Europos atminties ir sąžinės platforma (angl. Platform of European Memory and Conscience, toliau Platforma), tarptautinė nevyriausybinė ne pelno organizacija, vienijanti institucijas, tiriančias XX amžiaus Europos totalitarinių režimų

[3] *Lietuvos Respublikos Vyriausybės veiklos, susijusios su Lietuvos naryste Europos Sąjungoje, 2009 m. veiklos apžvalga*.

[4] L. Gudžinskas, “Lietuva ir Europos Sąjunga: istorijos politikos sankirtos“, *Valstybė ir istorija*, V., 2014, p. 222–223.

[5] L. Gudžinskas, “Lietuva ir Europos Sąjunga: istorijos politikos sankirtos“, *Valstybė ir istorija*, V., 2014, p. 223.

nusikaltimus. Bendraeuropinės organizacijos idėją 2008 m. iškėlė Čekijos totalitarinių režimų tyrimo institutas ir Čekijos vyriausybė. 2009 m. balandžio 2 d. Europos Parlamentas priėmė iniciatyvą palaikančią rezoliuciją, 2009 m. birželį pritarimą išreiškė ir Europos Taryba. Čekijos, vėliau Vengrijos ir Lenkijos pirmininkavimo Europos Sąjungai metais, Platformos kūrimą ypač skatino Centrinės Europos šalys, Vyšegrado grupės narės. 2011 m. spalio 14 d. Prahoje per Vyšegrado grupės susitikimą 20 organizacijų atstovai iš 13 Europos Sąjungos šalių pasirašė Europos atminties ir sąžinės platformos steigiamąjį aktą. Europos atminties ir sąžinės platformos nariai steigėjai yra Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras ir Tarptautinė komisija nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti. Kontrolės komitete dalyvauja istorikė Monika Kareniauskaitė. Patikėtinių komiteto nariai 2023 m. buvo V. Landsbergis, R. Juknevičienė ir R. Morkūnaitė-Mikulėnienė[6].

Platforma vienija (2023) 23 šalių (Albanijos, Bulgarijos, Čekijos, Estijos, Islandijos, Italijos, Jungtinės Karalystės, Jungtinių Amerikos Valstijų, Kanados, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Moldovos, Nyderlandų, Prancūzijos, Rumunijos, Sakartvelo, Slovakijos, Slovėnijos, Švedijos, Ukrainos, Vengrijos, Vokietijos) 70 valstybinių ir nevyriausybinių institucijų bei organizacijų, kaupiančių, saugančių, tiriančių ir skleidžiančių informaciją apie XX amžiaus totalitarinius Europos režimus.

Per organizacijas nares Platforma atstovauja ne mažiau kaip 200 tūkst. asmenų Europos šalyse ir 1,1 mln. iš Europos kilusių Šiaurės Amerikos gyventojų, nukentėjusių nuo totalitarinių režimų. Platforma turi tarybą, valdybą, Kontrolės ir Patikėtinių komitetus. Pirmininkas – lenkų istorikas Marekas Mutoras (nuo 2021). Būstinė Prahoje. Europos atminties ir sąžinės platforma aktyviai veikia istorinės atminties srityje, formuoja komunizmo, nacizmo ir kitų totalitarinių režimų aukų atminties įamžinimo gaires, prisideda prie Europos istorinės atminties naratyvų formavimo ir sklaidos.

Europos atminties ir sąžinės platforma siekia skatinti diskusijas Europos mastu apie totalitarizmo atsiradimo priežastis ir padarinius, populiarinti bendraeuropines vertybes pabrėžiant žmonių orumą ir prigimtines teises, kad būtų išvengta nepakantumo, ekstremizmo, antidemokratinių judėjimų ir bet kokios totalitarinės valdžios atgimimo ateityje. Platforma rengia tarptautines konferencijas, parodas (Totalitarizmas Europoje, angl. Totalitarianism in Europe; Kankinių šimtmetis, angl. Century of Martyrs), leidžia informacinius leidinius. Nuo 2015 m. vykdomas projektas Justice 2.0 informuoja tarptautinę visuomenę apie neįgyvendintą teisingumą už komunizmo nusikaltimus, t. p. palaiko teisingumo vykdymą (bylos Čekijos ir Slovakijos teismuose dėl nuostolių kompensavimo buvusios Vokietijos Demokratinės Respublikos piliečiams, bandžiusiems per šias šalis patekti į Vakarų Vokietiją ir dėl to nu-

[6] Europos atminties ir sąžinės platforma. Prieiga per internetą https://www.vle.lt/straipsnis/europos-atminties-ir-sazines-platforma/ (Žiūrėta 2023-11-16)

kentėjusiems). Planuojama sukurti bendrą Europos totalitarinių režimų aukų dokumentacijos centrą (memorialą).

Jeigu kalbėsime apie Lietuvos politinių partijų poziciją, tai daugiausia dėmesio ES istorijos politikos klausimams skiria TS-LKD. Ši partija savo programoje akcentuoja, kad jai yra svarbi ES atmintis dėl XX a. totalitarinių režimų nusikaltimų, kad bus siekiama teisinio šių nusikaltimų įvertinimo, taip pat bus dedama pastangų vystyti Europos sąžinės ir atminties platformą, dalyvauti kuriant Europos istorijos namus ir stiprinant ES programą „Europa piliečiams“, kuria finansuojami istorinės atminties projektai[7].

2012 m. LGGRTC darbuotojai dalyvavo šiuose Platformos renginiuose: konferencijoje „Komunizmo nusikaltimų teisinis reglamentavimas“ Briuselyje; konferencijoje bei apskritojo stalo diskusijoje „XX amžiaus totalitarinių režimų aukos“ Budapešte; seminare „Totalitarizmas Europoje – skaitiniai mokykloms ir kilnojamoji paroda“ Berlyne; parengė medžiagą apie Lietuvą kilnojamai Platformos parodai „Totalitarizmas Europoje. Fašizmas-Nacizmas-Komunizmas“.

2022 m. lapkričio 17-18 d. Prahoje vykusioje Platformos konferencijoje pasisakė Europos parlamento narė Rasa Juknevičienė (MEP, Head of the Informal European Remembrance Group in the EP): *„Per savo šeimos tremties istoriją papasakosiu skaudžią Lietuvos istoriją (pagal mamos Dainoros Urbonienės parašytą knygą „Sibiras vaiko akimis“). 1941 m. birželio 14 d. ištremti seneliai su vaikais buvo mokytojai – iš LT buvo deportuojami beveik visi mokytojai, kad nepapasakotų vaikams tiesos. Kiekvienais metais birželio mėn. organizuojame tremtinių pavardžių viešą skaitymą – gal kai kam tai atrodys labai emocionalu, bet tai iš tiesų paveiku. Tačiau tremtys ir deportacijos vyksta ir šiandien, XXI amžiuje, iš Ukrainos į RU ištremiami tūkstančiai žmonių. SSRS istorijos mokymas buvo dezinformacijos instrumentas. Nepaisant to, 90-aisiais Lietuva tapo laisva, nes mes žinojome tiesą. Ką šiandien RU daro Bučoje, Irpynėje, jie tą darė ir mūsų žemėje. Šiandien daugelis žmonių Vakaruose šokiruoti, bet taip SSRS/RU buvo visada. Tai prasidėjo ne dabar, ne 2014-aisiais, tai vyko visą sovietinį laikotarpį ir dar anksčiau. Tai, ką regime šiandien, yra viso to pasekmė. IIPK pradėjo abu režimai: nacistinė Vokietija ir SSRS – Molotovo-Ribentropo paktas buvo IIPK pradžia. Sutinku, kad karo metu SSRS žmonės darė žygdarbius – tačiau juos darė žmonės, o ne SSRS valdžia. Ir tai sukūrė palankią dirvą istorijos dezinformacijai, putinizmui, RU agresijai. Rusijos istorijos naratyvai – tai kovinės užduotys. Tai ne Ukrainos karas ir ne karas Ukrainoje – tai karas Europoje, karas už tiesą. Neturime bijoti Rusijos. Pagrindinė priemonė padėti Ukrainai – padėti jai laimėti karą. RU invazija į Ukrainą – tai proveržis Europos Sąjungos plėtrai. NATO Bukarešto susitikimas 2008 m. buvo didelė klaida – jei Ukraina ir Gruzija būtų buvusios pakviestos, šiandien nebūtume turėję karo. Kitą savaitę Europos Parlamente sieksime priimti*

[7] L. Gudžinskas, „Lietuva ir Europos Sąjunga: istorijos politikos sankirtos“, *Valstybė ir istorija*, V., 2014, p. 216.

Rezoliuciją, pripažįstančią Rusiją terorizmą remiančią valstybę. Branduolinis Rusijos šantažavimas – vienas įrodymų, kad RU yra teroristinė valstybė. Kaip sakė R. Reiganas, mes neturėtume bijoti matyti tai, ką iš tiesų matome – turėkime drąsos tai matyti.

Daug žmonių ir mano šalyje mano, kad RU niekada nepasikeis. Putinui tai labai patogu. Patogu imperialistinei Rusijai plėsti savo įtaką ir teritorijas. Kviečiu kurti strategiją „to have Russia different"".

2022 m. lapkričio 17-18 d. Prahoje vykusioje Platformos konferencijoje jos prezidentas Marek Mutor (Europos atminties ir sąžinės platformos (PEMC) prezidentas, PL) kalbėjo šitaip: „*Tarp šalių, kurios turi komunistinės sistemos patirtį, kurios patyrė komunizmo nusikaltimus, ir šalių, kurios to nepatyrė, yra didžiulis skirtumas, didžiulis istorinės atminties skirtumas. Vakaruose požiūris į komunistus yra visiškai kitoks, komunizmas lyg ir visai nieko, buvo tokia idėja, problema tapo tik prie Stalino, o šiaip daugelis Vakarų žmonių tuo net nesidomi. Jei norime suvienyti Europą – Vakarų ir Rytų/Centrinę Europą – mums reikia bendro požiūrio į istoriją ir komunizmą – mums reikia Bendros Europos Atminties Politikos. Vienas pirmųjų mūsų bendrų žingsnių link to bendro požiūrio, bendros politikos galėtų būti* ***Paminklas totalitarizmo aukoms Briuselyje****. Taigi, mums reikia politinio ryžto! Ir, be abejo, mums reikia tinkamo švietimo!*

Iš visų ES institucijų kol kas tik Europos Parlamente šis klausimas yra matomas, ir tik Rytų/Centrinės Europos MEPų dėka, o reikia, kad visa ES įsitrauktų, tiek ES institucijos, tiek ES šalys [nors čia G.Andrejescu replikavo, kad geriausias knygas apie komunizmo nusikaltimus parašė visgi Vakarų autoriai: Timothy Snyder, Anne Applebaum, Stephane Courtois, David Satter… – kaip gi jie suprato komunizmą? Jiems tikrai užteko empatijos.]".

2023 m. rudenį Europos Parlamente Briuselyje buvo demonstruojama menininko Tado Kazakevičiaus paroda. Joje pasakojamos aštuonių lietuvių tremtinių istorijos. Paroda buvo surengta europarlamentarės Rasos Juknevičienės iniciatyva. Istorinės atminties temą puoselėjanti Lietuvos atstovė EP įsitikinusi, jog ši paroda leis europiečiams suprasti du svarbius dalykus – tragišką mūsų tautiečių tremčių istoriją ir tai, kad tinkamai neįvertinti nusikaltimai kartojasi. *„Daugelis mano kolegų nustemba išgirdę, kad į Sibirą trėmė ir vaikus. Tai yra dalis siaubingų sovietinių nusikaltimų, kurie pataiko tiesiai į širdis žmonių, kurie to nežinojo. Labai daug ką pakeitė baisi Vladimiro Putino invazija į Ukrainą. Mes aiškiname, kad būtent neįvertinta istorija pagimdo naujus nusikaltimus, nauji totalitariniai režimai gimsta neįvertinus praeities"*, – pabrėžė R. Juknevičienė[8]. Prieš kelis metus jai pavyko EP darbotvarkėje įtvirtinti ir kasmet birželį vykstantį renginį, kurio metu skaitomos tremtinių pavardės.

[8] „Europos Parlamente – tremties siaubas lietuvio vaiko akimis", *Lietuvos rytas*, 2023 10 28, nr. 124 (9043).

ES finansuojamose Europos atminties programose reikia siekti, kad būtų skiriamas tolygus dėmesys nacizmo ir komunizmo nusikaltimams įvertinti ir jų aukoms atminti. Didesnių organizacinių ir finansinių išteklių skyrimas ir aktyvus įsitraukimas į tarptautinius tinklus, koordinuojant savo veiksmus su kitomis Vidurio ir Rytų Europos šalimis, yra būtinos sąlygos toliau siekiant, kad komunizmo totalitarinės praeities atminimas būtų deramai įtvirtintas ES lygiu.

Išvados

Apibendrinant verta pabrėžti tokius veiksmus:

Priimtos ES rezoliucijos dėl XX amžiaus totalitarinių režimų nusikaltimų – tai bazė, kuria turėtume pasiremti ir darbą tęsti;

Turime imtis skubių priemonių dėl Rusijos režimo agresyviai skleidžiamos dezinformacijos apie Europos ir Lietuvos istoriją;

Europa turi pagaliau tinkamai įvertinti ne tik nacizmo, bet ir komunizmo istoriją;

Sutelkti pastangas kovai prieš bandymus perrašyti istoriją;

Suteikti visokeriopą paramą *Europos atminties ir sąžinės platformai*, vykdančiai švietimą, tyrimus ir viešąją sklaidą apie totalitarinių režimų nusikaltimus;

Šiems tikslams įgyvendinti reikalinga ES šalių narių ir institucijų politinė ir finansinė parama;

Sutelkti pastangas pastatyti paminklą Totalitarizmo aukoms Briuselyje;

Minėtiems tikslams pasiekti skirti deramą dėmesį ES švietimo programose, istoriniuose tyrimuose, leidyboje ir žiniasklaidoje.

WHEN PROPAGANDA IS NOT JUST WORDS: THE SOVIET REGIME AGAINST FORMER POLITICAL PRISONERS AND DEPORTEES

Dr Kristina BURINSKAITĖ
Director of the Genocide and Resistance Research Department, Genocide and Resistance Research Centre

(Photo from personal archive)

Summary

The Lithuanian nation went through a tragic period between the 1940s and 1950s. Hundreds of thousands of people were deported, incarcerated and killed. Between 1944 and 1953, 142,579 prisoners were deported from Lithuania to camps and exile. This was not only due to ideological assessments of independent Lithuania and of certain groups in society, but also due to the deliberate policy of the CPSU and its puppet, the LKP, to crack down on potential opponents and groups that were obstructing the political, economic and social transformation in Lithuania. For those who were destined to return and for whom the image of Lithuania was a source of hope and strength to survive, unfortunately, life in Lithuania turned sour on their return due to the constant persecution by the authorities.

The historiography of repressions and persecutions of the Lithuanian population does not contain many studies of how deportees and prisoners lived after their return from imprisonment. This aspect is important because the way the authorities treated them shows that their activities retained an ideological element. Many say that ideology is just a formality and empty words, but the way the authorities treat former deportees and prisoners shows that they were singled out from other society groups and that their persecution continued, but in more subtle ways. Hence, the aim of this presentation is to show how the authorities treated those who returned from exile and imprisonment and how this predetermined actions of the party and the KGB towards this group.

Keywords: *repressions of the Lithuanian population; persecution by the authorities; places of deportation and imprisonment; concept of the enemy of the people; discrimination and persecution.*

Dr. Kristina BURINSKAITĖ
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorė

KAI PROPAGANDA NE TIK ŽODŽIAI: SOVIETINIS REŽIMAS PRIEŠ BUVUSIUS POLITINIUS KALINIUS IR TREMTINIUS

Santrauka

XX a. ketvirtame–penktame dešimtmečiuose lietuvių tauta išgyveno tragišką laikotarpį. Šimtai tūkstančių žmonių buvo ištremti, įkaltini, nužudyti. 1944–1953 m. iš Lietuvos į lagerius ir tremtį buvo išvežti 142 579 kaliniai. Tai lėmė ne tik ideologiniai nepriklausomos Lietuvos ir tam tikrų visuomenės grupių vertinimai, bet ir sąmoninga SSKP ir jos marionetės LKP politikos dalis, susidoroti su potencialiais oponentais ir grupėmis, kurios trukdė vykdyti politinius, ekonominius ir socialinius pertvarkymus Lietuvoje. Tiems, kuriems buvo lemta grįžti, ir kuriems Lietuvos vaizdinys buvo viltis ir tvirtybės šaltinis išgyventi, deja, grįžus gyvenimas Lietuvoje apkarto dėl nuolatinio valdžios persekiojimo.

Lietuvos gyventojų represijų ir persekiojimų istoriografijoje tyrimų kaip tremtiniai, kaliniai gyveno grįžus iš įkalinimo vietų nėra daug. Šis aspektas yra svarbus, nes valdžios elgesys su jais rodo, kad ideologinis momentas jų veiksmuose išlieka. Daug kas sako, kad ideologija tik formalumas ir tušti žodžiai, tačiau valdžios elgesys su buvusiais tremtiniais, kaliniais rodo, kad jie buvo išskiriami iš kitų visuomenės grupių ir toliau nuolat persekiojami, tik subtilesniais būdais. Tad šio pranešimo tikslas – atskleisti kaip valdžia traktavo grįžusius iš tremties ir įkalinimo vietų ir kaip tai lėmė partijos ir KGB veiksmus šių grupių atžvilgiu.

Raktiniai žodžiai: *Lietuvos gyventojų represijos; valdžios persekiojimas; tremties ir įkalinimo vietos; liaudies priešo koncepcija; diskriminacija ir persekiojimai.*

Valdžios ir KGB laikysena grįžtančių kalinių ir tremtinių atžvilgiu

Pasmerkus Stalino kultą ir prasidėjus destalinizacijos procesui, nuo 1956 m. iš įkalinimo vietų pradėjo grįžti buvę kaliniai (KGB dokumentuose jie įvardijami kaip ,,asmenys, bausti už ypač sunkius valstybinius nusikaltimus") ir tremtiniai. LKP stengėsi trukdyti grįžti į tėvynę žymiems nepriklausomos Lietuvos veikėjams, partizanams, net ,,prašė Maskvos neleisti jiems sugrįžti," nes manė, kad jų sugrįžimas sustiprins pasipriešinimo judėjimą, antisovietines gyventojų nuotaikas ir tuo bandė įtikinti Maskvą.

KGB ir LKP dokumentai rodo, kaip akivaizdžiai jiems buvo trukdoma grįžti į gimtąsias vietas ir ypač Vilnių, Kauną. 1955 m. LSSR KGB rašte LKP CK apie į šalį grįžusius represuotus teigiama, kad dėl apribojimų apsigyventi Vilniuje leidimai išduoti tik 42 asmenims ir tai kaip išimtys. 1957 m. sausio 21 d. LSSR AT pirmininkas Justas Paleckis pasirašė įsaką, draudžiantį į Lietuvą grįžti buvusių vyriausybių nariams, politikams, partizanams. Pažeidėjams grėsė 5 m. tremties. LSSR KGB rašte siūloma buvusiems politiniams veikėjams, politikams drausti gyventi Kaune, o KGB tai įgyvendino. Pvz., 1957 m. LSSR KGB rašte LKP CK dėl buvusių represuotų deportavimo iš Kauno m. remiantis 1956 m. gruodžio 17 d. SSRS MT sprendimu dėl pasų režimo įvedimo Kauno mieste teistiems pagal 58 str. teigiama: iš 1045 grįžusių apribojimai taikomi 698 asmenims, 227 pritaikytas deportavimas, 71 liko gyventi Kaune.

Vis dėlto nepaisant visko, lietuviai grįžo, nors ir buvo trukdoma. 1956–1967 m. iš kalėjimų ir lagerių paleista 17 tūkst. žmonių, teistų už kontrrevoliucinę veiklą, reabilituoti 338 asmenys. Nepaisant sovietinės Lietuvos valdžios pastangų, 1958 m. tremtinių išleidimas iš tremties vietų ypač suintensyvėjo. 1970 m. duomenimis iš tremties ir įkalinimo vietų grįžo apie 80 tūkst. žmonių (20 tūkst. iš kalėjimų ir lagerių ir 60 tūkst. tremtinių).

KGB ir partijos veiksmus lėmė ne tik vidaus politikos realijos, bet ir ideologinės nuostatos. Galima daryti prielaidą, kad per visą Sovietų Sąjungos gyvavimo laikotarpį išliko ir liaudies priešo koncepcija, tik keitėsi terminai, o esmė išliko, žmones persekioti dėl to, kas yra, o ne dėl to, ką padarė. Taigi „liaudies priešus" keičia „nepatikimi asmenys", „socialiai pavojingi ar antivisuomeniniai elementai". Manytina, kad tokie terminai vartojami neatsitiktinai: norima režimui priešiškų asmenų veiklą pavaizduoti kaip nepolitinę ir nesuderinamą su sovietinės visuomenės poreikiais. Tai, kad Lietuva iki 1940 m. buvo nepriklausoma ir jos žmonės pažino kitokią nei SSRS santvarką, lėmė neigiamą požiūrį į tą Lietuvos gyvavimo laikotarpį ir jos žmones.

KGB veiksmai prieš politinius kalinius

Jau aptarta partijos pozicija ir veiksmai lėmė ir sustiprintą saugumiečių dėmesį šioms visuomenės grupėms ir tai reikėtų vertinti kaip komunistų partijos keliamą politinę užduotį. Jiems buvo taikomi įvairūs apribojimai, nes jie buvo laikomi potencialia grėsme režimui. Jiems buvo draudžiama gyventi rajonuose, iš kurių buvo ištremti, dauguma atvejų grįžusieji iš įkalinimo vietų sunkiai susigrąžindavo savo turtą, nes jis buvo nacionalizuotas. Tik apie 9 proc. žmonių turėjo formalią teisę susigrąžinti prarasto turto dalį.

Buvusiems kaliniams ir tremtiniams buvo sunku gauti darbą, o kai kur neįmanoma, nes buvo sudarytas jiems draudžiamų profesijų sąrašas (neleista įsidarbinti jūrų laivyne, septyniasdešimtyje pramonės įmonių). Buvę kaliniai ir tremtiniai lengviau gaudavo darbą ten, kur reikėjo fizinės darbo jėgos, pavyzdžiui, statybinėse organizacijose, pramonės įmonėse, gamyklose. Antai Vilniuje 1968 m. 33 iš įkalinimo ir specialių gyvenviečių grįžę asmenys dirbo aukštosiose ir vidurinėse mokyklose, vietinėje pramonėje dirbo 56, statybinėse organizacijose – 57, medicinos įstaigose – 27, gamyklose – 83. Vienoje Kauno m. KGB pažymoje užfiksuota, kad kai kuriose pramonės įmonėse dirba anksčiau teisti asmenys. Nepaisant įvairių trukdžių, buvusiems kaliniams ir tremtiniams pavykdavo įsidarbinti ir užimti vadovaujančius postus. Nukentėdavo ir priekaištų sulaukdavo ne tik savo praeitį nuslėpę asmenys, bet ir juos į darbą priėmę įmonių ar įstaigų vadovai, pastarieji buvo vadinami ”politiškai nepatikimais” ir KGB imdavo juos įdėmiau stebėti.

Buvęs teistumas ir tremtis buvo svarbūs ne tik įsidarbinant, bet ir vykstant į užsienį. Tai labai sumažino buvusių tremtinių ir kalinių išvykimo į užsienį galimybes, nes buvo bijoma jų kontaktų su užsieniečiais, išeiviais, užsienyje gyvenančiais giminaičiais, atseit jie gali sudominti priešininkų specialiąsias tarnybas. Jų judėjimas yra ribojimas ir Lietuvoje. Pvz., esant ypatingai padėčiai šalyje, kilus neramumams, buvo numatyti veiksmai, kurių turėjo būti imtasi prieš asmenis iš „socialiai pavojingos“ aplinkos. Jie turėjo būti suimti ir neribotam laikui uždaryti Kauno, Pravieniškių ir Alytaus tardymo izoliatoriuose.

Buvęs teistumas ir tremtis – didelės kliūtys norint įgyti aukštąjį išsilavinimą, siekiant akademinės karjeros. Sovietų valdžia, KGB ir kitų institucijų padedama, kiek įmanydama stengėsi, kad akademinėje bendruomenėje nebūtų buvusių tremtinių, politinių kalinių ar asmenų, atvirai reiškiančių antisovietinį požiūrį. Aukštasis mokslas buvo sunkiai prieinamas buvusiems tremtiniams, kaliniams ar jų vaikams, buvo daromos įvairios kliūtys jiems patekti į aukštąsias mokyklas. Vis dėlto kai kuriems pavykdavo, ir dėl to sovietinis saugumas priekaištaudavo aukštųjų mokyklų vadovams. LSSR KGB pažymoje LKP CK apie universitetuose esančius „nepatikimus elementus“ konstatuojama, kad aukštosios mokyklos „užterštos“ studentais iš negatyvios aplinkos ir raginama daryti viską, kad tokie asmenys nepatektų į aukš-

tąsias mokyklas. 1956 m. KGB pirmininkas K. Liaudis LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui pranešė, kad KPI rektorius prof. Kazimieras Baršauskas į savo vadovaujamą institutą priėmė tremtinių vaikus.

Valdžios nuomone, nepatikimi asmenys neturėjo patekti ne tik į mokymo įstaigas, bet ir į mokslo struktūras. KGB atkreipė partijos dėmesį, kad į Lietuvos SSR mokslų akademiją priimami dirbti asmenys iš socialiai negatyvios aplinkos, pavyzdžiui, kilę iš buožių ar aktyviai dalyvavę pasipriešinimo kovose. LSSR KGB 1972 m. gruodžio 1 d. rašte LKP CK informuojama, kad Fizikos ir matematikos instituto vadovo pavaduotojo tėvas yra 1941 m. Birželio sukilimo dalyvis, istorikas Antanas Tyla yra kilęs iš buožių šeimos, o jo brolis – buvęs partizanas, Puslaidininkių fizikos instituto vyriausiojo mokslo bendradarbio tėvas Gintautas Bagdonas – buvęs partizanas, Istorijos instituto vyriausioji mokslo bendradarbė Angelė Vyšniauskaitė – buvusi vienuolė, bandžiusi pabėgti iš SSRS ir buvusi suimta.

KGB domino represuotų asmenų tikra ar tariama veikla prieš valdžią. Bene labiausiai KGB baugino galimos buvusių tremtinių ir kalinių antisovietinės akcijos ir ar jų įtaka jaunimo antisovietinėms akcijoms. KGB manymu, grįžusiųjų iš tremties pasakojimai galėjo paskatinti jaunimą imtis antisovietinių akcijų, todėl 1968 m. Kauno jaunimo bruzdėjimus susiejo su didele buvusių kalinių koncentracija mieste. KGB ėmėsi priemonių, kurios sutrukdytų buvusiems tremtiniams ir kaliniams daryti įtaką jaunimo pažiūroms (ypač mokyklose). Stebėta, kiek tokių žmonių dirba vidurinėse mokyklose, profesinio mokymo ir aukštojo mokslo įstaigose ir kokią įtaką jie daro jaunuoliams. Antai LSSR KGB Kauno miesto viršininkas Henrikas Vaigauskas 1969 m. vasario 13 d. pasitarime, skaitydamas pranešimą apie negatyvias apraiškas akademinėje ir kūrybinėje bendruomenėje, pažymėjo, kad viena iš antisovietinių apraiškų Kauno mieste priežasčių yra negatyvi Bažnyčios ir buvusių politinių kalinių bei tremtinių įtaka.

Todėl KGB domėjosi ne tik buvusių kalinių ir tremtinių darbu. Buvo stebimos jų susibūrimo vietos, tarpusavio bendravimas. Tokius susibūrimus sovietinis saugumas vertino kaip antisovietinės veiklos priedangą. KGB pastebėjo, kad ,,jie linkę gyventi tuose pačiuose namuose, o jeigu užimdavo vadovaujančius postus, tai įdarbindavo buvusius kalinius," todėl, KGB manymu, vyko jų koncentracija. Buvo tiriama jų veikla kraštotyrinėse, turistinėse ir kitose organizacijose. Pavyzdžiui, Panevėžio pradedančiųjų literatų klube užfiksavus antisovietines kalbas, buvusi tremtinė Ožkeliūnienė buvo priversta palikti darbą.

Tačiau KGB dokumentai taip pat rodo, kad jie gyveno pakankamai ramų gyvenimą ir į antisovietinę veiklą nedaug įsitraukdavo. LSSR KGB Rokiškio rajono poskyrio ataskaitoje apie darbą su grįžusiais iš tremties ir įkalinimo vietų ir gyvenančiais Rokiškyje ir Pandėlyje asmenimis teigiama, kad daugelis grįžusiųjų gyvena ir dirba ramiai. Tokia pati informacija nurodoma ir Panevėžio KGB ataskaitoje apie teistus už antivalstybinę veiklą asmenis.

Daugumai buvusių tremtinių ir kalinių, teistų už antisovietinę veiklą, pradėtos įvairios operatyvinės bylos ir jie buvo nuolat prižiūrimi KGB. Pavyzdžiui, 1968 m. duomenimis, operatyvinio stebėjimo bylos pradėtos 766 asmenims, iš jų 299 bylos buvusiems partizanams, 144 – antisovietinių organizacijų vadovams ir nariams ir t. t., o 1975 m. 646 asmenims. Be to, rajonų ir miestų KGB skyriai turėjo stebėti buvusių kalinių ir tremtinių koncentraciją, informuoti apie jų skaičių pagal amžių, tikslinti buvusių tremtinių ir kalinių šeimų sudėtį. Ši informacija atsispindėjo KGB darbuotojų rengiamose ataskaitose apie operatyvinę padėtį mieste ir rajone. Pavyzdžiui, 1968 m. duomenimis Vilniaus mieste buvo užregistruoti 874 asmenys, grįžę iš tremties ir lagerių. 1975 m. duomenimis Vilniuje buvo 994, Kaune – 3876, Šiauliuose – 960, Klaipėdoje – 968, Panevėžyje – 729 asmenys, anksčiau teisti už antisovietinę veiklą. Šios priemonės leido gauti informaciją ne tik apie stebimą asmenį, jo šeimą, bet ir apie procesus jo aplinkoje. Garsių nepriklausomos Lietuvos veikėjų tremtinių ir kalinių grįžimo ir gyvenimo Lietuvoje istorijos, pvz., J. Keliuočio istorija, rodo, kaip KGB bijojo, kad jie kalbės apie savo gyvenimą Nepriklausomoje Lietuvoje ir tremtyje. Jiems visiems buvo užvestos operatyvinės bylos ir jie buvo sekami, siekiama juos apstatyti agentais.

Komunistų partija su savo parankiniais darė viską, kad apsunkintų buvusių politinių kalinių ir tremtinių grįžimą ir integravimą į visuomenę, trukdė susikurti geresnio gyvenimo perspektyvą, neleido gauti geresnį darbą ir išsilavinimą, buvo pažeidinėjamos ir kitos jų teisės, kaip galimybė išvykti į užsienį. Dauguma buvusių represuotųjų gyveno ramų gyvenimą, neįsitraukę į antisovietinę veiklą, tai matė ir KGB, tačiau partijos politinių nuostatų ir ideologinių šablonų verčiami jie kitaip elgtis negalėjo, privalėjo nuolat stebėti ir persekioti šiuos žmones.

Išvados

Ideologiniai nepriklausomos Lietuvos veikėjų ir tam tikrų visuomenės grupių vertinimai bei sąmoninga SSKP ir jos marionetės LKP politikos dalis, susidoroti su potencialiais oponentais ir grupėmis, kurios trukdė vykdyti politinius, ekonominius ir socialinius pertvarkymus Lietuvoje, lėmė ne tik stalininio laikotarpio represijas, bet ir nuolatinį valdžios, KGB dėmesį, spaudimą, grįžus jiems iš tremties ir įkalinimo vietų.

KGB represinė veikla šios visuomenės grupės atžvilgiu buvo nulemta partijos priešiškos pozicijos ir traktuotina kaip komunistų partijos keliama politinė užduotis.

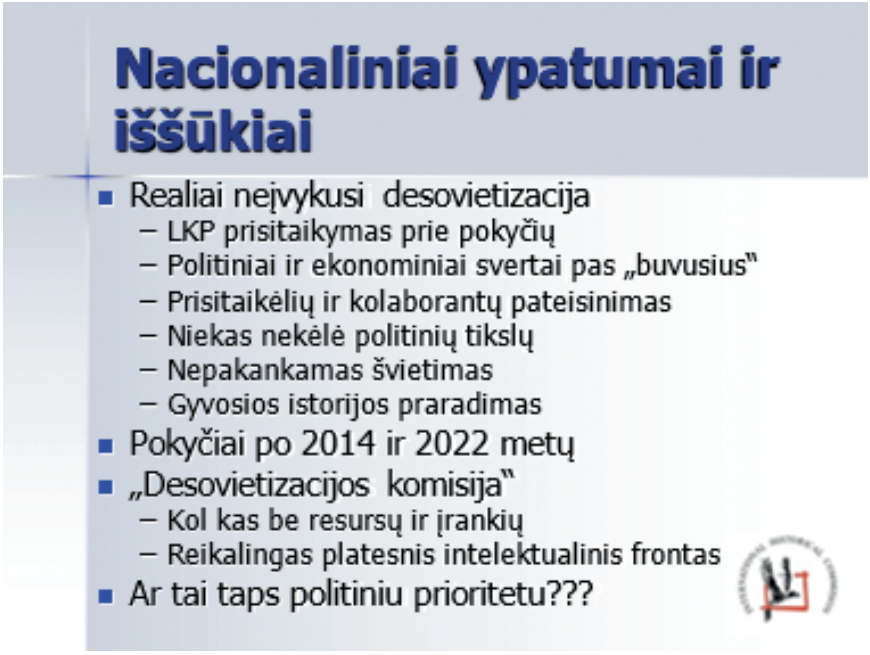
Grįžę tremtiniai ir ypač politiniai kaliniai susidūrė su diskriminacija ir persekiojimu, psichologiniu spaudimu, įvairiais apribojimais, pažeidinėjamomis jų teisėmis, kurie trukdė jiems integruotis į visuomenę, būti pilnaverte jos dalimi.

NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS OF DE-SOVIETIZATION

DESOVIETIZACIJOS NACIONALINIAI IR TARPTAUTINIAI ASPEKTAI

(Karolina Pansevich's photo (DELFI))

Ronaldas RAČINSKAS
Head of the Secretariat, International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania

Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti sekretoriato vadovo

Tarptautiniai ypatumai ir iššūkiai

- Skirtinga istorinė atmintis
  - Objektyvių žinių trūkumas
  - Sovietinė ir nacistinė ideologija
  - Skirtinga patirtis ir istorinė atmintis
  - „Vieno blogio" naratyvas
- Istorijos politizavimas
- Skirtingi vertinimo standartai
  - Genocido apibrėžimas
- "Rusijos faktorius"
- Nevienareikšmė post-sovietinių valstybių pozicija
- Europos sąžinės ir atminties platforma

Bet kokios diskusijos turi tiek prasmės, kiek jos veda prie konkretaus veiksmo... ... ir rezultato

Veikimo kryptys (I) "Road map"

- **Aiški politinė valia ir retorika**
  - Atsidaręs galimybių langas Rusijos agresijos kontekste
  - Imperinės lenininės ir stalininės politikos tąsa, Holodomoras 1932-1933
  - Visa tiesa apie WWII (1939-1941, „Europos išvadavimas")
  - Putino režimo pagrindas (WWII, sovietinė nostalgija ir „rašizmas")
- **WWII pabaigos pareiškimas**
- **Moralinis ir politinis įvertinimas**

Veikimo kryptys (II) "Road map"

- **Politinės darbotvarkės prioritetai**
  - Desovietizacijos ir deputinizacijos vertybinė koalicija
  - Daugiašaliai ir dvišaliai formatai
  - Aukščiausio lygio konferencija (baigiamoji deklaracija)
  - Tarpvyriausybinis forumas
- **Resursai (finansiniai, intelektualiniai administraciniai)**

Veikimo kryptys (III) "Road map"

- **Aiškus, objektyvus ir visapusiškas situacijos įvertinimas**
  - "Eurobarometro" tyrimas
  - Vadovėlių analizė
- **Akademiniai tyrimai**
  - Forumai, konferencijos, seminarai
  - Knygos
  - Moksliniai straipsniai

Teisiniai instrumentai

- Neigimo kriminalizavimas
- Teisinis įvertinimas
- Sovietinių paminklų pašalinimas
- Niurnbergas II
- Kompensacijos aukoms

Instituciniai instrumentai

- Tarptautinis tarpvyriausybinis forumas (organizacija)
- Fondas
- Europos instituto sukūrimas

„Minkštoji galia"
Memorializavimas ir švietimas

- Muziejus (memorialas)
- Atmintinos dienos
- Atmintinos vietos
- Parodos
- Filmai
- Knygos
- Vadovėliai
- Seminarai mokytojams

Exhibitions

Ekspozicijos

EXHIBITION OF WORKS OF THE INTERNATIONAL EX LIBRIS COMPETITION DEDICATED TO THE 35TH ANNIVERSARY OF THE LITHUANIAN UNION OF POLITICAL PRISONERS AND DEPORTEES

Dalia POŠKIENĖ
President of the Society
XXVII Book Lovers

The winners S. Bronickienė, V. Beresniovas, E.Ž. Sauka and president of the Society D. Poškienė (Photo from personal archive)

In 2023, on the occasion of the 30th anniversary of the Society's reopening, an international competition of ex libris works "Names of Historical Memory" was announced. Its regulations note the following objectives: to commemorate the names of Lithuanian freedom fighters and the founders of the Lithuanian army – historical personalities and events, to mark the Year of Lithuanian Political Prisoners and Deportees, to promote interest in the history of the Lithuanian army and freedom fighters, in the fights of Lithuania for freedom and independence from the uprising of 1863 to the restoration of independence.

Lithuanian and foreign artists from Argentina, Germany, Finland, Poland and Ukraine participated in the 2023 competition. The partners of the competition – the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees (LPKTS) and the Lithuanian World Center. Sponsors – the Lithuanian Foundation (USA), the Commission for the Traditions and Heritage of Lithuanian Studies, the Club of V. Putvinskis–Pūtvis of the Lithuanian Riflemen's Union, the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees (LPKTS), Vytautas the Great 2nd Unit of the Lithuanian Riflemen's Union.

On the occasion of the 35th anniversary of the founding of LPKTS, the movable exhibition of ex libris works was showed at the Office of the President of Lithuania, the Lithuanian Officers' Club in Kaunas, LPKTS headquarters (Laisvės al. 39, Kaunas), Vytautas Magnus University. The main event to present the exhibition and honour the laureates took place during the international conference FORUM-23 "Assessment of the Phenomenon of Resistance and Deportations in the Memorial Culture of Present-Day Lithuania" at the Constitution Hall of the Seimas of the Republic Lithuania. This is the fifth international competition of ex libris works organised by the Society XXVII Book Lovers.

The exhibition was presented and the winners of the competition were announced during the Forum. Dalia Poškienė, Chairperson of the Society XXVII Book Lovers, introduced the members of the competition jury: Jonas Jakaitis, Chairperson of Vilnius Section of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees, Department of Design of Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Chairperson of the Jury, Dalia Poškienė, Chairperson of the Society XXVII Book Lovers, Secretary of the Commission, Daiva Šulgaitė, artist, Valdas Kubilius, Head of the Lithuanian World Centre, Vladas Sungaila, Chairman of the LPKTS Board, Stanislovas Gasiūnas, collector of ex libris, Member of the Society, Virginija Jokubkaitė, designer.

Prof. Jonas Jakaitis, Chairman of the Jury, Chairperson of Vilnius Section of the LPKTS, read out the jury minutes.

The first prize and laureate's diploma was awarded to Sigutė Bronickienė for her ex libris "The Year of Lithuanian Political Prisoners and Deportees. LPKTS – 35".

The second places and laureate's diplomas were awarded to Sauka Eulogijus Žirmantas for his ex libris "LPKTS – 35" and to Vladas Kudaba for his ex libris "The 1863 Uprising". The prizes were awarded by the Society XXVII Book Lovers and the LPKTS. The third prize was awarded by the jury to Henrikas Mazūras for the ex libri "Vladas Putvinskis–Putvis 150". The prize was awarded by Vytautas the Great 2nd Unit of the Lithuanian Riflemen's Union.

Diplomas and special prizes were awarded to: Levitsky Andrew (Kyiv, Ukraine) for ex libris "Names of Historical memory Anna Tsvetkova"; Laine Janne (Mantta, Finland) for ex libris "Vladas Putvinskis–

Putvis (in memoriam)"; Povilas Šiaučiūnas for ex libris "1863–1864 Uprising"; Koliadina Iryna (Dnipro, Ukraine) for ex libris 1863–1864 the Society of XXVII Book Lovers; to Lolita Braza for her originality, multidimensional approach to topics; to Vladimir Beresniov for original works submitted. A special prize to V. Beresniov was awarded by the Society of XXVII Book Lovers, patron Juratė Caspersen and the Club of Vladas Putvinskis–Pūtvis of the Lithuanian Riflemen's Union.

The laureates and participants received gifts from sponsors, certificates of appreciation from the Commission for the Cause of Freedom and the National Historical Memory and the catalogue of the international exhibition of ex libris works.

The exhibition will move from the Seimas of the Republic of Lithuania to the Vilnius Officers' Club.

The Society XXVII Book Lovers is grateful to the artists who have created original works, to the sponsors and the visitors of the exhibitions. We are glad that we were able to contribute to the commemoration of the important historical events and dates for Lithuania.

Dalia POŠKIENĖ
XXVII knygos mėgėjų draugijos pirmininkė

LPKTS 35-čiui SKIRTO TARPTAUTINIO EKSLIBRISŲ KONKURSO DARBŲ EKSPOZICIJA

2023 metais, minint atkurtos Draugijos atkūrimo 30-metį, paskelbtas tarptautinis ekslibrisų konkursas “Istorinės atminties vardai”. Nuostatuose įvardinti tikslai: įprasminti Lietuvos laisvės kovotojų, Lietuvos kariuomenės kūrėjų vardus, istorines asmenybes, įvykius ir pažymėti Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių metus, skatinti domėjimąsi Lietuvos kariuomenės, laisvės kovotojų istorija, Lietuvos kovomis už laisvę ir Nepriklausomybę nuo 1863 m. sukilimo iki Nepriklausomybės atkūrimo.

Konkurse dalyvavo Lietuvos ir užsienio menininkai iš Argentinos, Vokietijos, Suomijos, Lenkijos, Ukrainos. Konkurso partneriai – Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga (LPKTS), Pasaulio lietuvių centras. Rėmėjai – Lietuvių fondas (JAV), Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo komisija, LŠS V. Putvinskio-Pūtvio klubas, Lietuvos šaulių Sąjungos Vytauto Didžiojo 2-oji rinktinė.

Kilnojamoji ekslibrisų paroda eksponuota Lietuvos prezidentūroje, Lietuvos karininkų ramovėje Kaune, LPKTS būstinėje (Laisvės al. 39, Kaunas), Vytauto Didžiojo universitete. Pagrindinis parodos pristatymo renginys ir laureatų pagerbimas – tarptautinės konferencijos FORUMAS-23 „Rezistencijos ir tremčių fenomeno vertinimas šiandienos Lietuvos atminties kultūroje“ metu. Šis tarptautinis ekslibrisų konkursas, kurį organizavo XXVII knygos mėgėjų draugija – jau penktasis.

Forumo metu pristatyta paroda, paskelbti konkurso laureatai. Konkurso vertinimo komisija: Jonas Jakaitis – LPKTS Vilniaus skyriaus pirmininkas, VGTU dizaino katedros profesorius, vertinimo komisijos pirmininkas, Dalia Poškienė – XXVII KMD pirmininkė, komisijos sekretorė, Daiva Šulgaitė – dailininkė, Valdas Kubilius – Pasaulio lietuvių centro vadovas, Vladas Sungaila – LPKTS Valdybos pirmininkas, Stanislovas Gasiūnas – ekslibrisų kolekcininkas, Draugijos narys, Virginija Jokubkaitė – dizainerė.

Pirmoji vieta skirta ir laureato diplomu apdovanota Sigutė Bronickienė už ekslibrisą „Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių metai. LPKTS – 35“.

Antrosios vietos paskirtos ir laureato diplomais apdovanoti Sauka Eulogijus Žirmantas už ekslibrisą „LPKTS – 35“ ir Vladas Kudaba už ekslibrisą „1863 metų sukilimas“. Premijas skyrė XXVII knygos mėgėjų draugija ir LPKTS. Trečiąją vietą komisija skyrė Henrikui Mazūrui už ekslibrisą „Vladas Putvinskis – Putvis 150“. Premiją skyrė LŠS Vytauto Didžiojo 2-oji rinktinė.

Diplomais ir specialiais prizais apdovanoti: Levitsky Andrew, Kyiv, Ukraine, už ekslibrisą „Names of Historical memory Anna Tsvetkova“, Laine Janne, Mantta, Suomija, už ekslibrisą Vladas Putvinskis-Putvis (in memoriam), Povilas Šiaučiūnas už ekslibrisą „1863–1864 sukilimas“, Koliadina Iryna, Dnipro, Ukraina, už ekslibrisą „1863–1864 XXVII knygos mėgėjų draugija“, Lolitai Braza už originalumą, daugiaplanį temų sprendimą, Vladimiras Beresniovas už pateiktus originalius darbus. Specialiąją premiją V. Beresniovui skyrė XXVII knygos mėgėjų draugija, mecenatė Jūratė Caspersen ir LŠS Vlado Putvinskio-Pūtvio klubas.

Laureatams ir dalyviams taip pat įteiktos rėmėjų dovanos, LR Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos padėkos ir tarptautinės ekslibrisų parodos katalogas.

Prof. Dr Jonas JAKAITIS
Chairman of Vilnius Section of LPKTS, Member of the LPKTS Council, Chairman of the Competition Jury, Professor at Vilnius Tech

SIEKIS ĮPRASMINTI LIETUVOS ISTORINĖS ATMINTIES VARDUS IR ĮVYKIUS

Prof. dr. Jonas Jakaitis – Forumo-23 sumanytojas; Rasa Juknevičienė – Europos Parlamento narė; Paulė Kuzmickienė – Seimo narė, Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė.

In order to commemorate 2023 as the Year of Lithuanian Political Prisoners and Deportees, the Year of V. Putvinskis–Putvis, the Year of Klaipėda Region in Lithuania and to celebrate the 35th anniversary of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees, the **Society XXVII Book Lovers**, in cooperation with the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees (LPKTS), the Lithuanian World Centre and the Lithuanian Artists' Association invited artists from Lithuania and abroad to participate in the international competition of ex libris works "EX LIBRIS. GUARDS OF HISTORICAL MEMORY" and to submit original works of graphic design to the public. As the chairman of the jury, I can rejoice together with the

organisers and participants of the competition and express my sincere gratitude for the professional bookplate artwork and for the development of knowledge about **the events and personalities of the historical memory of the fights for freedom**. 42 graphic design works have been submitted by Lithuanian and foreign (Polish, Ukrainian, German, Argentinian, Finnish) authors, whose art indicates the trend of close consolidation of the participants, organisations, sponsors and the general public and it is a very important expression of the participatory quality of modern culture.

Ex libris (Latin *ex libris* – derived from books) as an early artwork of applied fine art graphic design from the 15th century onwards in Europe, as a sign that usually marked the owner of a book, in the second half of the 20th century lost its applied purpose and the traditional iconographic representation of composition, technique and format, evolved into an independent artistic form of the iconological interpretation of graphic design. In the context of changing art movements and understandings in the 21st century, the symbolist narrative interpretation of the plot of historical memories of living people, testimonies of events characteristic of the culture of modernity is observed in ex libris works. Despite changes in the narration of iconological content and theme meanings, the competition revealed the exhibition and collecting potential of the ex libris and became an important socio-cultural communication phenomenon of participatory art and contemporary modernity. Ex libris has become a great tool for marking the historical memory of the fights for freedom and for implementing the objectives of the competition.

The commendable ambition of the competition organisers to commemorate the names and events of Lithuania's historical memory, to mark the Year of Lithuanian Deportations and the 35th Anniversary of LPKTS, to encourage interest in the history of the Lithuanian Armed Forces and Freedom Fighters, to observe and be active in promoting the knowledge of Lithuanian fights for freedom and Independence since the Uprising of 1863 until the reinstatement of Independence in 1991, to turn the attention to the potential of the young generation to engage in the development of the historical memory of the future, as well as publish a catalogue of the works of competition participants with the idea of broadening the interest of a wider public audience was a great success. Moreover, the movable exhibition of ex libris works was exhibited not only at the Office of the Presidential of Lithuania, the Lithuanian Vilnius Officers' Club in Kaunas, and the headquarters of the LPKTS (Laisvės al. 39, Kaunas), but is also being moved to the venue of the international conference FORUM-23 "Assessment of the Phenomenon of Resistance and Deportations in the Memorial Culture of Present-Day Lithuania" at the Seimas of the Republic of Lithuania (Gedimino pr. 53, Vilnius), which will open up the possibility of making the topics of the FORUM-23 discourse more relevant.

Out of the 42 ex libris works submitted for the competition, the jury selected and nominated works according to the following topics: names in historical memory; 1863-1864 Uprising; Vladas Putvinskis– Pūtvis 150; the year of activity of Lithuanian political prisoners and deportees dedicated to the 35th anniversary of the LPKTS; the founding fathers of the Lithuanian Army, Freedom Fighters. The interpretation method of iconographic and iconological unity was applied in the assessment and nomination of the works, which allowed grasping the interpretations of inner meanings of the works and their depth. Despite the variety of techniques – whether the works have been made using traditional graphics, new technologies, original techniques or computer graphics – the jury's decisions were based on the criterion of professionalism, compatibility of the iconographic and iconological unity, on the provisions defined in the competition conditions, and the best works of professional artists were awarded laureates' and incentive diplomas.

SIEKIS ĮPRASMINTI LIETUVOS ISTORINĖS ATMINTIES VARDUS IR ĮVYKIUS

Prof. dr. Jonas JAKAITIS
LPKTS Vilniaus skyriaus pirmininkas, LPKTS Tarybos narys, konkurso darbų vertinimo komisijos pirmininkas, Vilnius Tech profesorius

Siekiant įprasminti 2023-sius kaip Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių, V. Putvinskio-Pūtvio, Klaipėdos krašto Lietuvoje metus bei pažymėti Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos veiklos 35-metį, XXVII knygos mėgėjų draugija kartu su Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga (LPKTS), Pasaulio lietuvių centru bei Lietuvos dailininkų sąjunga pakvietė Lietuvos ir užsienio meno kūrėjus tarptautiniam Ekslibrisų „EX LIBRIS. ISTORINĖS ATMINTIES VARDAI“ konkursui pateikti visuomenei originalius grafinio dizaino meno kūrinius. Kaip vertinimo komisijos pirmininkas, galiu pasidžiaugti kartu su konkurso organizatoriais ir dalyviais bei nuoširdžiai padėkoti už profesionalius knygos ženklo meno darbus ir žinovystės plėtotę apie laisvės kovų istorinės atminties įvykius ir asmenybes. Pateikta 42 Lietuvos ir užsienio (Lenkijos, Ukrainos, Vokietijos, Argentinos, Suomijos) autorių grafinio dizaino darbai, kurių menas žymi konkurso dalyvių, organizacijų, rėmėjų ir plačiosios visuomenės aukštą konsolidavimosi tendenciją ir tai itin svarbi modernybės kultūros dalyvaujamumo savybės išraiška.

Ekslibrisas (lot. *ex libris* – iš knygų) kaip ankstyvasis, nuo XV a. jo raidos Europoje laikotarpio, kaip taikomojo meno smulkiosios grafinio dizaino meno kūrinys-ženklas paprastai žymėjęs knygos savininką, XX a. antroje pusėje praradęs taikomąją paskirtį, tradicinę kompozicijos, technikos bei formato ikonografinę vaizduoseną, peraugo į savarankišką grafinio dizaino ikonologinės interpretacijos meninę formą. XXI a. meno srovių ir sampratų pokyčių kontekste, stebimas ekslibriso simbolistinis, gyvenusių žmonių, istorinių atminčių, įvykių liudijimų modernybės kultūrai būdingas naratyvinis siužeto interpretavimas. Nepaisant pakitusio ikonologinio turinio ir temų prasmių pasakojimo, konkursas atskleidė ekslibriso parodines, kolekcinės veiklos galimybes ir tapo svarbiu dalyvaujamosios dai-

lės bei šiuolaikinės modernybės sociokultūriniu komunikacijos fenomenu. Ekslibrisas, nūdiena tapo puikiu įrankiu laisvės kovų istorinei atminčiai pažymėti ir konkurso tikslams įgyvendinti.

Konkurso organizatorių sveikintinas siekis – įprasminti Lietuvos istorinės atminties vardus ir įvykius, pažymėti Lietuvos tremčių metus bei LPKTS veiklos 35-metį, paskatinti domėjimąsi Lietuvos kariuomenės, Laisvės kovotų istorija, stebėti ir būti aktyviais Lietuvos kovų už laisvę ir Nepriklausomybę nuo 1863 m. sukilimo iki Nepriklausomybės atkūrimo 1991 m. žinovystės plėtotojais, atkreipti dėmesį į jaunosios kartos galimybę įsitraukti į ateities istorinės atminties raidos puoselėjimą, taip pat publikuoti konkurso dalyvių darbų katalogą, siekiant praplėsti platesnį visuomenės auditorijos susidomėjimą, – pavyko su kaupu. Dar daugiau, kilnojamoji ekslibrisų paroda eksponuota ne tik Lietuvos prezidentūroje, Lietuvos karininkų ramovėje Kaune, LPKTS būstinėje, bet ir keliama į tarptautinės konferencijos FORUMAS-23 „Rezistencijos ir tremčių fenomeno vertinimas šiandienos Lietuvos atminties kultūroje“ Lietuvos Respublikos Seime. Tai gerokai plačiau atvers galimybę aktualizuoti „FORUMAS-23“ diskurso temas.

Iš konkursui pateiktų 42 ekslibrisų, vertinimo komisija atrinko darbus ir nominavo juos pagal temas: Istorinės atminties vardai; 1863–1864 metų sukilimas; Vladas Putvinskis-Pūtvis 150; Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių veiklos metai – dedikuoti LPKTS 35-čiui; Lietuvos kariuomenės kūrėjams, Laisvės kovotojams. Vertinant ir nominuojant darbus taikytas ikonografinio ir ikonologinio vienio interpretacinis metodas, leidęs perprasti kūrinių vidinių prasmių interpretacijas ir jų gilumą. Nepaisant technikos atlikimo įvairovės – ar kūriniai atlikti tradicinėmis grafikos technikomis, naujomis technologijomis, taikant autorines technikas ar kompiuterinę grafiką, – vertinimo komisijos sprendimai rėmėsi profesionalumo kriterijumi, ikonografinio ir ikonologinio vienio suderinamumu bei konkurso sąlygose apibrėžtomis nuostatomis, o geriausi profesionalių menininkų darbai pažymėti laureatų ir paskatinamaisiais diplomais.

EXHIBITION "EUROPEAN GULAG" BY THE PLATFORM OF EUROPEAN MEMORY AND CONSCIENCE[1]

Dr Marek Mutor
President of the Platform of European Memory and Conscience

Rasa Juknevičienė
Member of the European Parliament

Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė
Deputy Speaker of the Seimas

Dr Monika Rogers
Lithuanian Institute of History; Platform of European Memory and Conscience

Wojciech Bednarski
Project Manager of the Platform of European Memory and Conscience

Jonas Jakaitis's photo

[1] Exhibition "European Gulag" featured at the Seimas by the Platform of European Memory and Conscience (interactive). Access online: https://sc.bns.lt/view/item/472730
Opening of the European Gulag exhibition in the Lithuanian Parliament (interaktyvus). Prieiga per internetą: https://www.memoryandconscience.eu/2023/11/18/opening-of-the-european-gulag-exhibition-in-the-lithuanian-parliament/

Radvilė MORKŪNAITĖ-MIKULĖNIENĖ
Deputy Speaker of the Seimas

Viktoriia Chorna's photo

On 17 November 2023, the exhibition "The European Gulag" by the Platform of European Memory and Conscience, which shows the geography of Soviet repressions, was for the first time presented in the Gallery of the Defenders of Freedom of Lithuania at the Seimas of the Republic of Lithuania (1st building of the Seimas). The exhibition was opened by Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė, Deputy Speaker of the Seimas, Rasa Juknevičienė, Vice Chair of the Group of the European People's Party, European Parliament, and Dr Marek Mutor, President of the Platform of European Memory and Conscience.

The event was moderated by Dr Monika Rogers, member of the Supervisory Board of the Platform of European Memory and Conscience.

The term Gulag is often first associated with Alexander Solzhenitsyn's "The Gulag Archipelago", which depicts the network of forced labour camps that spread across the Soviet Union. However, it must be acknowledged that, after the Second World War, a very similar system existed in all the countries under Communist control.

The exhibition "European Gulag" aims to provide an overview of the history of the network of Soviet-style camps established in Eastern and Central Europe after the Second World War. Particular attention is paid to the history of forced labour camp systems in the European countries that were ruled or occupied by communist regimes, such as Germany, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Yugoslavia, Albania, Romania, Bulgaria, Lithuania, Latvia, Estonia and Moldova.

For more than a decade, a staggering number of camps operated in the present-day European Union and its neighbouring regions – even around 800. Nearly 1,500,000 persons were imprisoned there and around 130,000 of them tragically died. Initially, many people were sent to the camps without imposing any sentence or without an official judgment. This shows that there was no justice and fundamental human rights were not respected in totalitarian systems.

The organisers of the exhibition explored the experiences of these countries and sought to shed light on the stories and experiences of victims of oppressive camp systems. By examining the historical context and the impact of the camps, the aim was to draw attention to an important aspect of European history that had often been ignored or forgotten.

Radvilė MORKŪNAITĖ-MIKULĖNIENĖ
LR Seimo Pirmininkės pavaduotoja

2023 m. lapkričio 17 d. LRS Lietuvos laisvės gynėjų galerijoje (Seimo I rūmai) pirmą kartą Lietuvoje pristatyta sovietinių represijų geografiją atskleidžianti Europos atminties ir sąžinės platformos ekspozicija „Europos gulagas“. Ekspoziciją atvėrė Seimo Pirmininko pavaduotoja Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė, Europos Parlamento Europos liaudies partijos frakcijos vicepirmininkė Rasa Juknevičienė, Europos atminties ir sąžinės platformos prezidentas dr. Marek Mutor.

Renginį vedė Europos atminties ir sąžinės platformos stebėtojų tarybos narė dr. Monika Rogers. Ekspoziciją svečiams komentavo parodos kuratorius Europos atminties ir sąžinės platformos projektų vadovas Wojciech Bednarski.

Terminas „Gulagas“ mums dažnai pirmiausia kelia sąsajas su Aleksandro Solženycino kūriniu „Gulago Archipelagas“, kuriame vaizduojamas visą Sovietų Sąjungą plačiai apraizgęs priverstinio darbo stovyklų tinklas. Tačiau būtina pripažinti, kad po Antrojo pasaulinio karo visose komunistų kontroliuojamose šalyse egzistavo labai panaši sistema.

Parodoje „Europos gulagas“ siekta supažindinti su po Antrojo pasaulinio karo Rytų ir Vidurio Europoje sukurto sovietinio tipo stovyklų tinklo istorija. Ypač daug dėmesio skirta priverstinio darbo stovyklų sistemų istorijai Europos šalyse, kurias valdė arba buvo okupavę komunistiniai režimai tokiose valstybėse kaip Vokietija, Lenkija, Čekoslovakija, Vengrija, Jugoslavija, Albanija, Rumunija, Bulgarija, Lietuva, Latvija, Estija ir Moldova.

Daugiau nei dešimtmetį dabartinės Europos Sąjungos ir jos kaimyniniuose regionuose veikė stulbinantis stovyklų skaičius – net apie 800. Jose kalėjo beveik 1 500 000 žmonių ir apie 130 000 iš jų tragiškai žuvo. Iš pradžių daug žmonių į stovyklas patekdavo nepaskyrus bausmės ar nepriėmus oficialaus sprendimo. Tai rodo, kad totalitarinėse sistemose teisingumo nebuvo, o pagrindinių žmogaus teisių nepaisyta.

Gilindamiesi į šių šalių patirtį, ekspozicijos rengėjai siekė atskleisti nukentėjusiųjų nuo despotiškų stovyklų sistemų istorijas ir patirtį. Nagrinėjant istorinį kontekstą ir stovyklų poveikį, siekiama atkreipti dėmesį į svarbų Europos istorijos aspektą, kuris dažnai buvo ignoruojamas arba pamirštamas.

Dr. Marek Mutor
Europos atminties ir sąžinės platformos prezidentas

Rasa Juknevičienė
Europos Parlamento narė

Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė
LR Seimo Pirmininkės pavaduotoja

Dr. Monika Rogers
Lietuvos istorijos institutas; Europos atminties sąžinės platforma

Wojciech Bednarski
Europos atminties ir sąžinės platformos projektų vadovas

EUROPOS ATMINTIES IR SĄŽINĖS PLATFORMOS EKSPOZICIJA „EUROPOS GULAGAS“[1]

(Viktoriia Chorna‘s photos)

[1] 2023.11-13. Seime pristatoma Europos atminties ir sąžinės platformos ekspozicija „Europos gulagas“. Prieiga per internetą: https://sc.bns.lt/view/item/472730

Session III

Challenges of generational consolidation as aguarantor of historical memorye

III sesija

Kartų konsolidacijos problema kaip istorinės atminties garantas

PASSING CIVIC-PATRIOTIC ATTITUDES ON TO THE YOUNGER GENERATION: PROBLEMS AND METHODS

Prof. Dr Valdas RAKUTIS
Member of the Seimas

(Photo from personal archive)

Summary

Every state, nation, community and their survivability depends on the ability to transmit identity, values and civic patriotic attitudes to young people. Nowadays, with the weakening of traditional environments, radical changes in rural and urban relations and with the impact of technology, society is undergoing rapid changes, structures and traditions are changing and society is exposed to secularisation, globalisation, atomisation, and other phenomena that require constant revision, attention, and a targeted youth policy. Its absence creates problems of memory and continuity, which are noted from the level of state governance but are not analysed from below, through the eyes of the child and the young person, and, as a result, the measures chosen have little effect.

To sum up, it should be, first of all, understood that ignoring a problem will not solve it. It will manifest itself in a growing demographic problem, brain drain and the gradual transformation of the country into a province less and less resistant to negative influences and processes.

Young people need to be given some space in local organisation structures and regulations, by also applying this to the Union of Political Prisoners and Deportees. Society needs historical consciousness, understanding that we are only an intermediate element between the past and the future. The past has certainly been, the future will certainly be. It is necessary to expand the field of youth organisations, create youth sections in all the stronger organisations and associations in order to be able to preserve our nation and our State.

Keywords*: youth policy; youth organisation; nation; statehood; community; civic–patriotic attitudes.*

Prof. dr. Valdas RAKUTIS
LR Seimo narys

PILIETINIŲ-PATRIOTINIŲ NUOSTATŲ PERDAVIMAS JAUNAJAI KARTAI: PROBLEMOS IR METODAI

Santrauka

Kiekviena valstybė, tauta, bendruomenė, jų išgyvenamumas priklauso nuo gebėjimo tapatybę, vertybes, pilietines patriotines nuostatas perduoti jaunimui. Šiais laikais, silpstant tradicinėms aplinkoms, radikaliai keičiantis kaimo-miesto santykiams, veikiant technologijoms visuomenėje sparčiai įvairuoja struktūros ir tradicijos, vyksta visuomenės sekuliarėjimas, globalizacija, atomizacija ir kiti reiškiniai, reikalaujantys nuolatinio dėmesio ir kryptingos jaunimo politikos. Jos nebuvimas sukuria atminties ir veiklos tęstinumo problemas, kurios stebimos iš valstybės valdymo lygmens, bet nėra analizuojamos iš apačios, vaiko ir jaunuolio akimis, todėl pasirinktos priemonės yra mažai efektyvios.

Pirmiausiai reikia įsisąmoninti, kad problemos ignoravimas nieko neišspręs. Ji pasireikš demografinės problemos augimu, protų nutekėjimu ir palaipsnišku provincijos tapimu, vis mažiau atsparia neigiamiems poveikiams ir procesams.

Jaunimui reikia palikti vietos organizacijų struktūrose ir nuostatose, taikant tai ir Tremtinių ir politinių kalinių organizacijai. Visuomenėje reikia diegti istorinę sąmonę, supratimą, kad esame tik tarpinis elementas tarp praeities ir ateities. Praeitis tikrai buvo, ateitis tikrai bus. Būtina plėsti jaunimo organizacijų lauką, kurti jaunimo skyrius visose stipresnėse organizacijose ir susivienijimuose, kad sugebėtume išlaikyti savo tautą ir valstybę.

Raktiniai žodžiai: *Jaunimo politika; jaunimo organizacija; tauta; valstybingumas; bendruomenė; pilietinės-patriotinės nuostatos.*

Šiuolaikinės jaunimo politikos refleksija

Kiekviena valstybė, tauta, bendruomenė, jų išgyvenamumas priklauso nuo gebėjimo perduoti jaunimui tapatybę, vertybes, pilietines patriotines nuostatas. Šiais laikais, silpstant tradicinėms aplinkoms, radikaliai keičiantis kaimo-miesto santykiams, veikiant technologijoms visuomenė sparčiai keičiasi, kinta struktūros ir tradicijos, vyksta visuomenės sekuliarėjimas, globalizacija, atomizacija ir kiti reiškiniai, reikalaujantys nuolatinio įvertinimo, dėmesio ir kryptingos jaunimo politikos.

Išskyriau šias pagrindines problemas.

Senoji karta ilgai nesuprato savo būties laikinumo, neskirdama pakankamo dėmesio jaunimo ugdymui, susigriebė tik tada, kai pamatė, kad nėra kam tęsti pradėtos veiklos, kai suprato tapę istorija. Dažnas tėvas specialiai skatino jaunimą išvykti iš Lietuvos nesusimąstydamas, kas jį išlaikys senatvėje.

Naujosios technologijos atėmė iš artimos aplinkos, mokyklos išskirtinę galimybę veikti priaugančias kartas. Tai, kas seniau buvo savaime suprantama, dabar reikalauja kryptingų pastangų įtakojant savo pačių vaikus.

Lietuva nevaldo savo informacinės erdvės, atsisakius vykdyti istorinės atminties politiką, netrukdomai atveriant erdves svetimiems ir konkuruojantiems naratyvams, vykdomiems projektams trūksta nuoseklumo, tęstinumo ir suvokimo, kam tai reikalinga.

Vykdomos priemonės dažniausiai matomos iš viršaus, iš valstybės valdymo lygmens, bet nėra analizuojama situacija iš apačios, vaiko ir jaunuolio akimis, todėl pasirinktos priemonės yra mažai efektyvios.

Tai ką gi daryti?

Pirmiausia reikia įsisąmoninti, kad problemos ignoravimas jos neišspręs. Ji pasireikš demografinės problemos augimu, protų nutekėjimu ir laipsniškai taps provincija, vis mažiau atsparia neigiamiems poveikiams ir procesams.

Jaunimui reikia palikti vietos organizacijų struktūrose ir nuostatose, pritaikant taip pat Tremtinių ir politinių kalinių organizacijai.

Visuomenėje reikia diegti istorinę sąmonę, supratimą, kad esame tik tarpinis elementas tarp praeities ir ateities. Praeitis tikrai buvo, ateitis tikrai bus.

Jau susirūpinta pilietinių patriotinių nuostatų formavimu formaliajame ugdyme, panaudojant šaulių ir kitų organizacijų potencialą ir resursus, tačiau šis darbas ilgai nebuvo vykdomas ir atsilieps dar kelis dešimtmečius.

Daug didesnės galimybės yra neformaliajame ugdyme, tačiau kaip tik čia esama ir didelio atsilikimo. LIJOT duomenimis, tradicinės ir **ilgalaikės visuomeninės jaunimo organizacijos pasiekia ma-**

žiau nei 1 procentą Lietuvos jaunimo, tuo tarpu realiai reikalingas skaičius artėtų prie 10 procentų. Būtina plėsti **jaunimo organizacijų lauką, kurti jaunimo skyrius visose stipresnėse organizacijose ir susivienijimuose, kad sugebėtume išlaikyti savo tautą ir valstybę.** Mat visuomeninės organizacijos susieja jaunus žmones su valstybe, tauta, kitomis vertybėmis, ugdo žmogų atsakingą, sąmoningą, padaro tai ne formaliai, iš išorės, o tiesiogiai, nejučia, iš vidaus.

Labai svarbu išlaikyti kartų bendravimo formatus, kad neužaugtų visa karta asmenų, susirūpinusių tik savimi, savo malonumais ir karjera.

Praktiškai organizuojant veiklą reikia žinoti senas tiesas: visos kartos pasaulį atranda iš naujo, kvestionuoja nusistovėjusias tiesas ir atsineša naujas idėjas. Jaunimas neklauso pamokymų pasyviai klausydamasis, tačiau jam reikalinga patirtis ir patarimai, todėl labai svarbu rasti formas, kaip šį bendravimą padaryti abipusį ir efektyvų. Jaunimui patinka sunkumai ir išbandymai, nes juos įveikiant formuojasi būdas, atsparumas, įgaunama patirtis, todėl nereikia jaunimo atriboti, geriau įtraukti ir duoti erdvės veikimui. Jaunimui patinka varžybos, konkursai ir aktyvi veikla.

Geriausias būdas jaunimui ugdyti – sudaryti sąlygas jų veiklai gamtoje: žygiai, stovyklos, ekspedicijos ir pokalbiai prie laužo yra ta vieta, kur jaunimas perima idėjas, išmoksta pasijusti atsakingais ir susieti savo ateitį su Lietuva.

Virtuali aplinka nėra priešo veikimo laukas, jame turi atsirasti vietos (ir lėšų) formuoti svarbias ideologines demokratines nuostatas per filmus, žaidimus, dainas ir pačių jaunuolių sukurtus produktus.

Baigdamas norėčiau pabrėžti, **kad jaunimas nėra blogas – tai mes, vyresnieji, formuojam jaunimo politiką, problemų reikia ieškoti jos realizavimo klaidose.** Didžiausias apsileidimas – nieko nedarymas. Didžiausi rezervai dabartinėje situacijoje slypi neformaliajame ugdyme, jaunimo organizacijų vystyme. Jei organizacijos bus silpnos, jaunimas nedalyvaus valstybės gyvenime bendrojo ugdymo etape, neturėsime stiprios Lietuvos ir liksime kitų jėgų veikimo lauku, Europos provincija.

SPECIFICS OF THE CONSOLIDATION OF GENERATIONS IN THE CULTURE OF MODERNITY: PARTICIPATORY ISSUES IN COMMUNITIES OF LITHUANIAN POLITICAL PRISONERS AND DEPORTEES

Prof. Dr Jonas JAKAITIS
Chairman of Vilnius Section of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees (LPKTS), Member of the LPKTS Council, Professor at Vilnius Gediminas Technical University

(Simon Bernot's photo)

Summary

In remembrance of the post-war deportations and resistance of the Lithuanian population, the bereavement, pain and losses suffered, in appreciation of the great love of the deportees and political prisoners for the Homeland, the year 2023 has been proclaimed as the Year of Deportees and Political Prisoners in Lithuania and it also marks the 70th anniversary of the last mass imprisonments and deportations of the Lithuanian population to the East, which took place in 1953. This year is also important for the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees (LPKTS), which is celebrating its 35th anniversary. Unfortunately, we have to acknowledge the reality – the post-war generation is ageing rapidly and there are likely losses of their "live" experiences. Today, the average age of members of the community of Lithuanian political prisoners and deportees is 72 and over.

Hence, this article aims to discuss and "seize the opportunity" to consolidate the interests of generations[1] from the perspective of values

1 In this article, the term "consolidation of generations" should be understood as a process of building unity between the generation born between 1933 and 1945 in the socio-cultural conditions of inter-war Lithuania, which grew up understanding and appreciating the pursuit of common goals and has the traits of an ethnic-confessional identity, and the PostMo generations (those born between 1986 and 2000, including students, people who have already graduated or otherwise – the digital environment generation) and (those born after 2000, often seen as a more radical, entertainment generation), but nevertheless with a strong civic identity and with the characteristics of Post Modern or Meta Modern culture. They suggest a successful development of the possibility of consolidation of generations.

and experiential knowledge. To reveal the specifics of intergenerational interactions, while refuting the myths of the inevitable confrontation between different generations. In order to explore the issue addressed in the article, I formulate the following hypothesis: the value-based differences in the perception of Lithuanian identity between the generations of inter-war Lithuania and present times have not changed significantly and are not contrary to the consolidation of generations, moreover, the experiences, psychological, moral, national, ethnic belonging not only of older but also of younger generations as factors of national identity can be a guarantor of Lithuanian identity in the face of a potential aggression from the East (based on the Ukrainian example).

Therefore, the main aim of the article is to try to explain the change in value-based attitudes between the inter-war and present-day generations and the possibilities of their consolidation. Also to assess the connection between the national identity formed during the inter-war period in Lithuania and the features of self-awareness and self-expression of identity of the present generation.

The article analyses the iconographic and iconological meanings of the post-war resistance and deportations using the methodology of empirical research. The research explores differences in values between the generations – past and present, matured in the present-day modernity, in relation to the culture formed today, both at the national and international levels. Analysing the theoretical model on the evolution of the notion of identity[2] by A. Smith (1986),[3] a British cultural studies scholar and one of the pioneers of the interdisciplinary studies of nationalism, the empirical research data of the European Values Survey (EVT 2017),[4] the monitoring results of the Lithuanian institutions on Historical.Memory Development (LRV. 2023),[5] the studies of A. Savicka (2019);[6] R. Trimakas (1999);[7]

[2] Smith A.D. 1986. The Ethnic Origins of Nations, Blackwell, Oxford, Cambridge.

[3] Hutchinson, J.; Smith A.D. 1993. Introduction. In: Nationalism (ed. by John Hutchinson & Antony, D. Smith), London, 1993.

[4] The European Value Study (EVS) https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/joint-evs-wvs/

[5] LRV, 2023. Impact Analysis of the Implementation of Historical Memory Initiatives, Including the Holocaust and the Soviet Occupation. Final report on the assessment results. Vilnius: 23 June 2023: https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Istorin%C4%97%20atmintis_galutin%C4%97%20vertinimo%20rezultat%C5%B3%20ataskaita_v3_3(1).pdf

[6] Aida SAVICKA, Doctor of Humanities, has been focusing in her work in the recent years on the topic of the expression of individual identity and community in networked environments: https://www.lkti.lt/Aida_SAVICKA/; https://orcid.org/0000-0002-4290-1005

[7] Trimakas, R. 1999. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940) [*Lithuanian National Identity: The Relationship between Ethnicity and Confessionalism in*

V. Kavolis[8] and many other scholars, as well as personal experiential knowledge, answers to the following questions are sought: how it – national identity (identity is presented in the article as a synonym of oneness (author's note)) – as the intention to give sense to the "inner meaning" of historical memory and as an idea that connects generations and can connect and harmonise in the process of consolidation of generations, can also be compatible with the newly created European identity? How is the understanding of national (Lithuanian) identity changing in terms of contemporary modernity values? And how can this help consolidate the functioning of generations together? These are the directions of this article and of the discourse of these times.

The article concludes with generalised findings on the importance of various criteria of contemporary national identity in the process of consolidation of generations, offers recommendations on ways of fostering historical memory and interactive techniques of meaningful engagement of the present-day generation, as well as innovative cognitive and teaching/learning methods. To sum up, the hypothesis statement can be confirmed that, in the course of intensive processes of Euro-integration, national identity will be increasingly viewed as a socio-cultural phenomenon of modernity development, while retaining the complex value-based features of civic-secular and ethno-religious identity with the characteristics of the mindset of the inter-war Lithuania and the modern generation. Moreover, in case of a successful consolidation of generations, it could become **part of the system of civic and patriotic education in Lithuania**.

Keywords: *participatory consolidation of generations; national identity; ethnic religious identity; historical memory; culture of modernity; unity of iconographic and iconological values.*

the Inter-War Republic of Lithuania (1918-1940)]. Sociologija. Mintis ir veiksmas T 5 Nr. 3 (1999): Sociologija. Mintis ir veiksmas.

[8] Kavolis, V. 1995a. „Psichokultūriniai atsakai į modernizaciją" [*Psychocultural Responses to Modernisation*] (translated by Rolandas Naujokaitis) kn. Vytautas Kavolis. Kultūrinė psichologija. Vilnius: Baltos lankos: 49–96, 165–175.

Prof. dr. Jonas JAKAITIS
LPKTS Vilniaus skyriaus pirmininkas, LPKTS Tarybos narys, Vilniaus Gedimino technikos universiteto profesorius

KARTŲ KONSOLIDACIJOS MODERNYBĖS KULTŪROJE YPATUMAI: DALYVAUJAMUMO PROBLEMATIKA LPKT BENDRUOMENĖSE

Santrauka

Prisimenant Lietuvos gyventojų pokario trėmimus ir rezistenciją, patirtas netektis, skausmą, praradimus bei vertinant didžią tremtinių ir politinių kalinių meilę Tėvynei, 2023-ieji Lietuvoje paskelbti Tremtinių ir politinių kalinių metais, jie taip pat žymi 70-ąsias metines nuo paskutinių, vykdytų 1953 metais, masinių Lietuvos gyventojų kalinimų ir trėmimų į Rytus faktą. Šie metai svarbūs ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungai (LPKTS), kuri pažymi savo veiklos 35-metį. Deja, tenka pripažinti realybę apie pokario kartos spartų amžėjimą, jos patirčių ir „gyvų“ išgyvenimų gresiančius praradimus. Šiandien LPKT bendruomenės narių amžiaus vidurkis siekia 72 m. ir daugiau....

Taigi pranešime siekiama aptarti ir „pagauti galimybę“ konsoliduoti kartų[9] interesus vertybiniu ir patirtinės žinovystės požiūriu. Atskleisti kartų tarpusavio sąveikos ypatumų problematiką, tačiau paneigiant skirtingų kartų neišvengiamos priešpriešos mitus. Gilindamasis į pranešime keliamą problemą formuluoju hipotezę: tarpukario Lietuvos ir nūdienos kartų vertybiniai lietuvybės sampratos skirtumai nėra esmingai pakitę ir nėra prieštaringi kartų konsolidacijai, dar daugiau, ne tik vyresnės, bet ir jau-

[9] Straipsnyje terminiją *„kartų konsolidacija“* reikia suprasti kaip visuomenės skirtingų kartų bendrystės kūrimo procesą tarp kartos, gimusios 1933–1945 m., tarpukario Lietuvos sociokultūrinėmis sąlygomis brendusios, suprantančios ir vertinančios *bendrų tikslų siekį* ir turinčios *etninio konfesinio identiteto bruožų* ir taip taip PostMo kartų (gimusių 1986-2000 m. ir gali būti, studentai, jau pabaigę studijas žmonės, kitaip skaitmeninės aplinkos karta) ir (gimusių po 2000 m. dažnai vertinama kaip daugiau radikalesnė, pramogų karta), vis dėlto turinčios stiprų pilietinio identiteto bruožų bei *Post moderniai* ar *Meta moderniai* kultūrai būdingų bruožų. Jie leidžia manyti apie sėkmingą kartų konsolidacijos galimybės raidą.

nesnės kartų patirtys, psichologinė, moralinė, tautinė, etninė priklausomybė kaip nacionalinio identiteto veiksniai gali būti lietuvybės prieš galimos agresijos (Ukrainos pavyzdžiu....) iš Rytų garantas.

Todėl pagrindinis pranešimo tikslas – pamėginti paaiškinti tarpukario ir nūdienos kartų vertybinių nuostatų kismą ir jų konsolidacijos galimybes. Taip pat įvertinti tarpukario Lietuvos laikotarpiu susiformavusio nacionalinio identiteto sąryšingumą su nūdienos kartos savimonės ir identiteto saviraiškos bruožais.

Pranešime pokario rezistencijos ir tremčių ikonografinės bei ikonologinės prasmės analizuojamos taikant empirinio tyrimo metodologiją. Tiriama gilinantis į kartų, anos ir šiuolaikinės, nūdienos modernybėje subrendusios, vertybinius skirtumus sąsajoje su šiandien susiformavusia kultūra tiek nacionaliniame, tiek tarptautiniame lygmenyse. Analizuojant britų kultūrologo, vieno iš tarpdisciplininės nacionalizmo studijų krypties pradininkų A. Smith (1986)[10] teorinį modelį apie identiteto sampratos kismą[11], Europos vertybių tyrimo (EVT 2017)[12] empirinių tyrimų duomenis, Lietuvos institucijų stebėsenos rezultatus apie Istorinės atminties raidą (LRV. 2023)[13], taip pat A. Savicka (2019)[14]; R. Trimako (1999)[15]; V. Kavolio[16] ir daugelio kt. mokslininkų studijas bei asmeninę patirtinę žinovystę, ieškoma atsakymų į išsikeltus klausimus: Kaip jis, – nacionalinis identitetas (lot. buvimas) (identitetas pranešime pateikiamas kaip tapatybės sinonimas. – J.J.) kaip istorinės atminties „vidinės prasmės“ įprasminimo siekis ir kaip kartas jungiančioji idėja, galinti jungti ir derėti kartų konsolidacijos procese, taip pat ir su naujai kuriamu europietišku identitetu? Kaip kinta supratimas apie nacionalinį (lietuviškąjį) identitetą šiuolaikinės modernybės vertybių požiūriu? Ir kaip tai gali padėti konsoliduoti kartų veikimą drauge? Taigi tai šio straipsnio ir laikmečio diskurso kryptys.

---

[10] Smith A.D. 1986. The Ethnic Origins of Nations, Blackwell, Oxford, Cambridge.

[11] Hutchinson, J.; Smith A.D. 1993. Introduction. In: Nationalism (ed. by John Hutchinson & Antony,D. Smith), London, 1993.

[12] The European Value Study (EVS) https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/joint-evs-wvs/

[13] LRV. 2023. Istorinės atminties iniciatyvų, įskaitant Holokausto ir sovietinės okupacijos temas, įgyvendinimo poveikio analizė. Galutinė vertinimo rezultatų ataskaita. Vilnius: 2023 m. birželio 23 d.: https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Istorin%C4%97%20atmintis_galutin%C4%97%20vertinimo%20rezultat%C5%B3%20ataskaita_v3_3(1).pdf

[14] Aida SAVICKA – humanitarinių mokslų daktarė, pastaraisiais metais savo darbuose ypatingą dėmesį skirianti individualios tapatybės ir bendruomeniškumo raiškos tinklaveikos sąlygomis problematikai tirti: https://www.lkti.lt/Aida_SAVICKA/; https://orcid.org/0000-0002-4290-1005

[15] Trimakas, R. 1999. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940). Sociologija. Mintis ir veiksmas T 5 Nr. 3 (1999): Sociologija. Mintis ir veiksmas.

[16] Kavolis, V. 1995a. „Psichokultūriniai atsakai į modernizaciją“ (vertė Rolandas Naujokaitis) kn. Vytautas Kavolis. Kultūrinė psichologija. Vilnius: Baltos lankos: 49–96, 165–175.

Pranešimo pabaigoje daromi apibendrinimai kalbant apie įvairius šiuolaikinio nacionalinio identiteto kriterijų svarbą kartų konsolidacijos procese, teikiamos rekomendacijos apie istorinės atminties puoselėjimo būdus ir nūdienos kartos sąveikines prasmingo įsitraukimo technikas ir inovatyvaus pažinimo bei mokymo(-si) metodus. Darant apibendrinimus galima patvirtinti hipotezės teiginį, kad vykstant intensyviems eurointegracijos procesams, vis labiau į nacionalinį identitetą bus žvelgiama kaip į modernybės raidos sociokultūrinį reiškinį, tačiau išlaikant kompleksiškumu pasižyminčius, pilietinio-sekuliaraus ir etninio-konfesinio identiteto vertybinius bruožus su būdingomis tiek tarpukario Lietuvos, tiek šiuolaikinei kartai mąstysenos savybėmis. Dar daugiau, sėkmingo kartų konsolidacijos atveju, tai galėtų tapti pilietinio ir patriotinio ugdymo Lietuvoje sistemos dalimi.

Raktiniai žodžiai: *Kartų konsolidacija; nacionalinis identitetas; etninis konfesinis identitetas; istorinė atmintis; modernybės kultūra; ikonografinių ir ikonologinių vertybių vienis.*

Įvadas

Nacionalinio identiteto kaip modernybės epochos raidos rezultatas akademiniame pasaulyje pradėtas datuoti skirtingai – atsižvelgiant į žmonių tarpusavio santykių formų, politinės teorijos, ekonominių, techninių ir kitų tendencijų pokyčius ir paprastai siejamas su romantizmo laikotarpiu.

Vis dėlto vairių autorių tekstuose modernybės (Mo) samprata įgyja nevienodą reikšmę ir formas. Vieni autoriai modernybės pradžią datuoja XV-XVI a., šį laikotarpį vadinant ankstyvąja modernybe (Berman 2017)[17], kiti jį sieja su XVIII a. Apšvietos idėjomis, racionalizmu bei sekuliarizacija, kitaip *visuomenės dvasinio gyvenimo, žmonių veiklos, kūrybos, galvosenos pasaulietėjimu*, dar kiti – su XIX a. imtais realizuoti kultūriniais, sociologiniais, ekonominiais ar industriniais projektais, Š.P. Bodler[18] pasakojamais apie „modernumą“ (pranc. *modernité*) kaip trumpalaikį, efemerišką bei netvarų gyvenimo didmiesčio metropolyje potyrį. M.Fuko modernizmo epochą priskiria XVIII–XIX a. sandūrai ir tąsai iki 1950 metų. Įvairovė gana plati, tačiau straipsnyje ankstyvoji modernybė siejama su *šiuolaikinės lietuvybės* raidos samprata ir *nacionalinio identiteto* formavimusi romantizmo laikotarpiu. Taigi Lietuva kaip Europos dalis išgyveno sociokultūrinio modernėjimo epochą ir *tautinio identiteto* raidos procesus *„...pereinant iš etninio-konfesinio į tautinio-pilietinio identiteto lygmenį“* (Trimakas 1999)[19].

[17] Berman, M. 2017. Modernism in the streets: a life and times in essays https://archive.org/details/modernisminstree0000berm.

[18] Prancūzo Š. P. Bodler poezijai priskiriamas termino „modernumas“ (pranc. *modernité*) sukūrimas, siekiant apibūdinti trumpalaikį, efemerišką (efemeriškas, greit praeinantis, netvirtas, netvarus) gyvenimo didmiesčio metropolyje potyrį.

19 Trimakas, R. 1999. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918-1940). Sociologija. Mintis ir veiksmas T 5 Nr. 3 (1999): Sociologija. Mintis ir veiksmas

Romantizmas koncentravo dėmesį ne tik į *nacionalistinio identiteto* idėjas[20], bet ir į *moralines tautinio judėjimo vertybines nuostatas*....(Gaižutis 2002: 273; 274) [21].

Be kita ko, apie modernybės pabaigą taip pat nėra aiškiai sutariama; vieniems tai – jau pasibaigęs kultūros raidos etapas (daliai postmodernistų (PostMo) – pvz., I. Hassan; J. F. Lyotard; J. Baudrillard), kitiems – dar besitęsiantis. Vieniems Mo – viena, kitiems laikotarpis pereinantis į metamodernizmo (MetaMo) epochą (Robin van den Akker 2017)[22], kai vientisumas, jausmų svarba, bendravimas, meilė gamtai, kultūrai ir tradicijų savasčiai prieš pastatomos PostMo būdingoms ironijos ir cinizmo, desakralizacijos nuostatoms, jausmų fragmentiškumui, žmogaus susitelkimo į savo netobulumą ....mąstysenos formoms...

Ankstyvosios modernybės kultūroje pasak Johann Gottlieb Fichte[23], XVIII – XIX a. romantizmas gali būti siejamas su *žmogaus individualumu* ir *universalios tautos savimonės* Europos ir Š. Amerikos, taip pat ir Lietuvos kultūroje brendimu bei *nacionalinio identiteto* formavimusi, kuris konstravo žmogaus arba daikto *ikonografinių ir ikonologinių savybių visumos* sampratą.

Taigi *nacionalinio identiteto* apibūdinimą galima sieti su *bendruomene kaip „...paveldėjusią tą pačią istorinę tėvynę ir kultūrą. Vadinasi, nacionalizmas turėtų būti apibrėžtas kaip tautinio savarankiškumo doktrina, skelbiančia, jog tautinė (nacionalinė) bendruomenė neturi būti valdoma kitų, ji privalo tapti savarankišku ir lygiaverčiu politiniu subjektu, o jos narius istorinėje tėvynėje turi suvienyti bendroji kultūra ...“*[24] Iš to galima daryti prielaidą, kad *vertybinė kartų konsolidacija* gali būti interpretuojama per *nacionalinio identiteto* sampratą kaip svarbiausią *lietuvybės* formą. Kitaip, *nacionalinis identitetas* reiškia asmeninį savęs tapatinimą, pvz., su *lietuvybe* išpažįstančią bendruomeninio vienio idėją ir prisišliejimą prie jos, tuo pat metu išskiriant ir supriešinant pasirinktąją grupę kitoms atskiriant, «mes-jie“[25]. Tai galima teigti yra *Lietuvių tautą vienijantis veiksnys,* turėjęs išskirtinę reikšmę Lietuvos rezistenciniam pasipriešinimui pokario kovose prieš sovietinę agresiją ir itin aktualizuotas globalaus

[20] Termino ***etninis identitetas*** dėmuo – *etninis* (gr. *ethnos* – tauta, etniškumas taip suprantamas ir akademinėje kalboje (Čepaitienė 2001: 168) *Etninis identitatas*) kaip ***etniškumas*** paprastai siejamas su gyvenimu istorinėje teritorijoje, siejamas su tautybe ir turintis savitą kultūrą.

[21] Gaižutis, A. 2004. Estetika: tarp tobulumo ir mirties: vadovėlis. Vilnius: VDA leidykla.

[22] Robin van den Akker. 2017. Metamodernism. Historicity, affect and depth after postmodernism: https://rowman.com/ISBN/9781783489602/Metamodernism-Historicity-Affect-and-Depth-after-Postmodernism

[23] J. G. Fichtė „Žmogaus paskirtis“ (iš vokiečių kalbos vertė Kristina Rickevičiūtė). – Vilnius, Mintis, 1982.

[24] Hutchinson, J.; Smith A.D. 1993. Introduction. In: Nationalism (ed. by John Hutchinson & Antony,D. Smith), London

[25] Trimakas, R. 1999. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940). Sociologija. Mintis ir veiksmas T 5 Nr. 3 (1999): Sociologija. Mintis ir veiksmas.

1 pav. *1863–1864 m. sukilimas (iš Tarptautinės ekslibrisų parodos, Vladas Kudaba, Lietuva, 2023)*

pasaulio nacionaliniuose karuose. Ankstyvojo modernizmo kaip *tautinio sąmonėjimo* rezultatą galima vertinti 1863–1864 m. sukilimo idėją (1 pav.), grįstą buvusio Abiejų Tautų Respublikos tautų tiek nacionalinio, tiek socialinio vadavimosi nuo Rusijos imperijos XIX a. įtakos, veiksmą (Mulevičius 2015)[26].

Taigi XIX a. pab. romantizmo idėjų fone, susidarius *moderniai lietuvių tautai*, susiformavo samprata apie tai, kad geriausias gyvenimo sąlygas tautai sudaro sava valstybė. Tokiu būdu, vėliau – Vasario 16-osios Nepriklausomybės Akto dokumentas įprasmino lietuvių *tautos apsisprendimo* ir valios siekį. Juo teisiškai atkurtas Lietuvos valstybingumas su *nacionalinio identiteto* tarpukario Lietuvai būdingais bruožais.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad ankstesnėms epochoms būdingą mimetinį kultūros pobūdį keitė ekspresinė kultūros samprata. Lietuvių romantinei kultūrai svarbia tapo organiškos gamtinės, religinės-istorinės vaizduotės liaudies kultūroje tradicija, dainuojamojo folkloro stilistika, nacionalinės tapatybės pasak A. Smith (1979), saviraiškos samprata (1 pav.).

Etninio identiteto sampratos raidos tarpukario Lietuvos modernybės kultūroje analizė

Analizuojant A. Smith (1979) [27] teorinio modelio sampratas, galima pastebėti, jog savarankiškos nacionalinės Lietuvos valstybės sukūrimo ir egzistavimo laikotarpiu vyko perėjimas iš konfesiškumu grindžiamo etninio į sekuliarizuotą nacionalinį identitetą, t. y. remiantis visų pirma ne religiniais, o etniniais ir pilietiniais principais. Etniškumo samprata kaip

[26] Mulevičius, L. 2015. 1863–1864 sukilimas, Lenkijos ir Lietuvos 1863–64 sukilimas. Visuotinė lietuvių enciklopedija, T. XXIV (Tolj–Veni). – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2015. 185–186 psl.

[27] Anthony D. Smith teorija diferencijuoja etninės ir pilietinės (teritorinės. – J.J.) tautiškumo sampratos idealiuosius tipus. Etninė tauta telkiasi apie bendros genealoginės kilmės, kalbos, etninės kultūros, papročių, tradicijų ir bendro istorinio likimo idėją, o pilietinė tauta – apie politinės bendruomenės idėją, bendrą teritoriją bei įstatymus, pilietiškumo jausmą ir pilietines pareigas.

„...priklausymas tam tikrai etninei grupei, paremtas tikėjimu bendra grupės kilme..., bendros kilmės, bendro likimo ir ypač bendros kančios naratyvais, kurie perduodami iš kartos į kartą per pasakojimą, istorinių įvykių paminėjimų ritualus, užrašytąsias etnoistorijas ir panašiai...“ (Čiubrinskas 2007)[28] yra dar vienas itin svarbus kartų konsolidacijos veiksnys. Pastebėtina, kad 1918 – 1940 metais susiformavo šiandienos pagrindiniai lietuviškojo etninio – konfesinio identiteto bruožai. Tai liudija analizės duomenys, kad Lietuvos visuomenę 1940 m. Romos katalikai sudarė daugiau kaip 85% visų krašto gyventojų, o tarpe lietuvių – 94% (Vignieri V. 1965)[29] pagal 2021 m. statistinio tyrimo duomenis, 80,2%. Lietuvos gyventojų save priskyrė religinėms bendruomenėms ir bendrijoms. Romos katalikai sudarė 74,2% visų šalies gyventojų (2 mln. 85 tūkst.) (Lietuvos Respublikos 2021 m....),[30] vienu ir tuo pačiu metu kartu koegzistuojant sekuliariojo identiteto bruožams. Taigi anos, tarpukario Lietuvos kartai, būdinga identiteto skirtis, lyginant su nūdienos karta, – visuomenės sekuliarumo laipsnis (Trimakas, R. 1999)[31], kuris itin svarbus rodiklis kartų konsolidacijos procese. Oficialiu požiūriu konfesinio identiteto bruožas, kryžiaus ir kančios simboliai (2 pav.) yra laikytini vienais svarbiausių LPKT bendruomenėse ir nacionalinio identiteto rodikliu, lemiančiu „vidinių prasmių“ konstravimą (pvz., Vyčio ikonografijos Lukiškių a. atvejis Vilniuje). Taigi etninio – konfesinio ir sekuliariojo identiteto vertybių vieniu, kitaip nacionalinio identiteto samprata, konstruojama taikant diskurso ir bendradarbiavimo, būdingą PostMo kultūrai metodą, kurio „...turi būti mokoma(-si), patriotinį ugdymą diegiant per švietimo sistemą.“ A. Maceina (1934: 174)[32].

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad pagal A.D. Smith (1979; 1991) teoriją, tarpukario Lietuvos Respublikoje susiformavo modernus nacionalinis (tautinis-pilietinis) su tradiciniu etninio-konfesinio identiteto bruožais, kitaip etninis – konfesinis ir sekuliarus identitetas. Todėl kova visuomenėje už lietuvybės išlaikymą daugiausia anuo metu buvo siejama su pastangomis išsaugoti etniškumą (sąsajoje su lietuviškumu), o lietuviškumas dažnai buvo glaudžiai siejamas ne tik su katalikybe, bet ir patriotizmu.

Plėtojant ankstyvojo modernizmo nacionalinio identiteto, meilės Lietuvai idėją, kaip pavyzdys gali

---

[28] Čiubrinskas, V. 2007, Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos, Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, Kaunas

[29] Vignieri V. 1965. Soviet Policy Toward Religion in Lithuania: The Case of Roman Catholicism. In: Lithuania under the Soviets: Portrait of a Nation, 1940-1965. (ed. by Vytautas Stanley Vardys), New York, 1965, p. 215.

[30] Lietuvos Respublikos 2021 m. gyventojų ir būstų surašymo rezultatai: https://osp.stat.gov.lt/2021-gyventoju-ir-bustu-surasymo-rezultatai/tautybe-gimtoji-kalba-ir-tikyba

[31] Trimakas, R. 1999. Lietuvių nacionalinis identitetas: etniškumo ir konfesiškumo santykio problema tarpukario Lietuvos Respublikoje (1918–1940). Sociologija. Mintis ir veiksmas T 5 Nr. 3 (1999).

[32] Maceina A. 1934. Tautinis auklėjimas, Kaunas: https://maceina.lt/pdf/tautinisauklejimas.pdf

2 pav. *LPKTS-35 (iš Tarptautinės ekslibrisų parodos, Sigutė Bronickienė, Lietuva, 2023)*

3 pav. *Vladas Putvinskis-Pūtvis (iš Tarptautinės ekslibrisų parodos, Iryna Koliadina, Ukraina, 2023)*

būti diskutuojamas Vlado Putvinskio-Pūtvio veiklos atvejis, kai 1919 m. birželio 27 d. įkuriant Lietuvos Šaulių sąjungą XIX a. pab. įkvėpimo pirmiausiai semtasi remiantis lietuviškumu (3 pav.) su intencija, kad „šaulys yra dvasios aristokratas“, V. Puntvinskis-Pūtvis kūrė Šaulių sąjungą, kaip tam tikrą įrankį, padėjusį konsoliduoti tuometę visuomenę.

Lietuvos Šaulių sąjungos nariams keliami reikalavimai koreliavo su *nacionalinio identiteto* samprata:

- gink Lietuvos nepriklausomybę ir lietuviškąją žemę
- švieskis ir šviesk
- stiprink valią ir kūną
- būk drausmingas ir mandagus
- gerbk ginklą
- būk tiesus ir teisingas
- tesėk žodį
- būk budrus
- saugok valstybės turtą
- brangink šaulio vardą ir Lietuvos garbę

Įsakymuose atsispindėjo tas, ankstyvajam modernizmui būdingas meilės Lietuvai jausmas, aukštos moralės, dvasinio bei fizinio tobulėjimo siekis ir šiandien išliekantis aktualiu kaip ir tarpukario Lietuvoje ir tokiu būdu formavęs ne tik mūsų Tėvų ir Protėvių *lietuvybės* ikonografiją, bet ir ikonologinę „vidinę esmę“..., nūdienos vertybines identiteto kriterijaus interpretacijas.

Veiksnių konsoliduojančių kartas analizė

Kalbant apie šiuolaikinę kartų konsolidaciją, verta atkreipti dėmesį į postmodernią (PostMo) Vakarų kultūrą, lėmusią nūdienos, jaunesnės kartos vertybinių nuostatų formavimąsi ne tik Vakarų (*Bell* 2003)[33], bet ir Lietuvos kultūroje. „Matome, kaip pastaruosius dešimtmečius Vakarų kultūroje siekiama sukurti ir įtvirtinti naują atskaitos sistemą, paremtą žmonijos istorijos dalijimu į *ikimodernybę*, *modernybę* ir *postmoderny-*

[33] *Bell* D. 2003. *Kapitalizmo kultūriniai prieštaravimai*. – Vilnius: Alma littera.

bę." (Noreika 2022)[34] Priklausomai nuo vertybinio socialinio proceso patrauklumo išsiplėtos ir atitinkamos asmenybės savybės, kurios savo ruožtu bus išreikštos kultūros kūriniuose. Teigiamos reakcijos į socialinius modernizacijos procesus atveju pasak V. Kavolį [35], susiformuos modernistinė asmenybė ir kultūra (pastarosios samprata straipsnyje daugiau ir plėtojama), o neigiamos – antimodernistinė asmenybė ir kultūra.

Nūdienos postmodernybės ištakas žymi lemtingi 1959 m., kai amerikiečių literatūrologas I. Howe, lygindamas iki ir po Antrojo pasaulinio karo sukurtą literatūrą, pirmąją įvardijo „modernia", o antrąją – „postmodernia" (Howe 1959: 422)[36]. Nuo tada „postmodernybės" sąvoka palaipsniui įsitvirtino akademinėje ir populiariojoje vartosenoje ir pradėjo žymėti jos kultūrinius ypatumus. Būtina atkreipti dėmesį į PostMo teorijų ir aiškinimų gausą, tačiau pranešimo temos kontekste svarbiausios yra jaunosios kartos vertybinių nuostatų formavimosi sąsajos su tarpukario Lietuvos laikmečio vertybiniais ypatumais, kurių lyginamosios analizės studijose pateikiama gana fragmentuotai. Taigi teorijose išryškėja dvi pagrindinės PostMo raidos kryptys. Tokia interpretacija ir PostMo apibrėžtys pakankamos kartų konsolidacijai paaiškinti. Pirmoji kryptis siejama su sociokultūriniu modernizacijos lygmeniu: gilinamasi į modernių institucijų, formavimosi problemas. Antroji kryptis koncentruojasi į kultūrinio modernizacijos lygmenų analizę, siekiant nustatyti PostMo asmenybės bruožus ir jų susiformavimo aplinkybes (Hoselitz 1961)[37]. Pirmosios krypties darbai dažnai įvardyti kaip socialinės modernizacijos teorija, o antrosios centre – modernus žmogus. Taigi pastaroji kryptis straipsnio temos kontekste ir yra svarbesnė. Dar daugiau, A. Inkeles (1966)[38] išskiria devynias modernaus žmogaus savybes: 1) atvirumą naujoms patirtims, naujovėms ir pokyčiams; 2) domėjimąsi viešojo gyvenimo klausimais suvokiant, kad jų atžvilgiu gali egzistuoti nuomonių įvairovė, ir neskubant nuomonių vertinti pagal jų turėtojų socialinę padėtį (pavyzdžiui, kad aukščiau socialinėje hierarchijoje stovintis būtinai yra teisesnis, o žemiau – neteisesnis); 3) orientaciją į dabartį ar ateitį, o ne praeitį; 4) planavimą; 5) veiksmingumą – suprantamas kaip įsitikinimas, „jog žmogus didžiąja dalimi gali išmokti valdyti savo aplinką tam, kad įgyvendintų savo sumanymus ir tikslus, o ne būtų visiškai tos aplinkos valdomas"; 6) tikėjimą pasaulio

[34] Noreika, A. 2022. Vytauto Kavolio ciklinė postmodernizmo samprata. Sociologija. Mintis ir veiksmas . Vol. 50 No. 1 (2022).

[35] Noreika, A. 2011. „Socialinio determinizmo problema Vytauto Kavolio kultūros sociologijoje", Athena: Filosofijos studijos.

[36] Howe, I. 1959. „Mass Society and Postmodern Fiction", Partisan Review 26: 420.

[37] Hoselitz, Bert F. (ed.) 1961. The Progress of Underdeveloped Areas. Chicago: The University of Chicago Press.

[38] Inkeles, A. 1966. „The Modernization of Man" in Myron Weiner (ed.) Modernization: The Dynamics of Growth. New York: Basic Books: 138–152.

ir visuomenės apskaičiuojamumu ir nuspėjamumu; 7) kitų žmonių orumo pripažinimą ir pagarbos jiems jautimą; 8) pasitikėjimą mokslu ir technika; 9) mąstymą apie paskirstomojo teisingumo principą – kad turi būti atlyginama pagal nuopelnus, o ne priklausomai nuo valdžios malonės ar turimo socialinio statuso. Šalia A. Inkeles 9-ių, V. Kavolis (1995: 49)[39] prideda: kylantį potraukį spontaniškumui; bejėgiškumo ir įvykių atsitiktinumo pojūtį bei dėmesį mistikai. Minėtos modernaus žmogaus savybės susiformuoja arba pirminės, arba antrinės socializacijos metu. Pirmuoju atveju jos išugdomos šeimos aplinkoje, o antruoju atveju susiformuoja gyvenant mieste, lankant mokyklą, skaitant spaudą ir klausantis radijo ar dalyvaujant politikoje (domėjimasis politika ir aktyvus dalyvavimas) (Inkeles 1966)[40].

Taigi socializacija kaip bendradarbiavimo ir partnerystės tarp skirtingų kartų bendruomenėse forma remiasi itin svarbiais identiteto ir savęs priskyrimo tam tikrai sociokultūrinei bendruomenei principu. Tai gali būti studentiška, akademinė, šalies, regiono, gyvenamosios vietos ar politinių kalinių ir tremtinių bendruomenės. Pastarosios egzistencijos raidą ir gyvybingumą gali nulemti būtent konsolidacijos procesai paremti identiteto ir prasmingo veikimo, istorinės atminties išsaugojimo idėjomis ar šiuolaikinės problemos sprendimų paieškos siekiu (Jakaitis 2013)[41]. Remiantis tuo, kad jeigu subjektai turi bendrų ir tapačių savybių (bendrų interesų), leidžiančių juos laikyti vienodais (t.y. kai mąstyme atsiribojama nuo jų turinio detalių), o kiekviena kartojama kultūrinės bendruomenės narių mintis *a*pie svarstomą objektą nesikeičia, atsiranda terpė narių konsolidacijai plėtotis, atsiranda galimybė taikyti įvairius pažinimo, mokymo(si), analizės ir bendravimo bei sprendimų priėmimo metodų: probleminio mokymo(-si) orientuoto į partnerystę (angl. *Problem-Based Service-Learning* (PBSL)); *„Apverstos klasės“* (angl. *Flipped Classroom (FC); Viešo dalyvaujamumo (*angl. *Public Participation)* taikymą.

Analizuojant *„Europos vertybių tyrimo“* (EVT) empirinius duomenis sąsajoje su nacionalinio identiteto kriterijų reikšmėmis (tokia metodika paremtas 2017 m. EVT tyrimas. – J.J.), procentinė respondentų, įverčių kaip „labai svarbu“ ir „svarbu“, išraiškos pasiekė didžiausią, apie 96% pasirinkimų vertina kalbos mokėjimo svarbą, po to priklausomybę lietuviškajai kultūrai – apie 92% ir pagarbą Lietuvos įstatymams ir institucijoms – apie 90%. Akivaizdu, pagal etninių ir pilietinių kriterijų vertybines reikšmes, respondentų vertinimai sudarytoje lietuviškosios tapatybės kriterijų eilėje rikiuojasi taip: pirma – priklausomybė lie-

[39] Kavolis, V. 1995. „Psichokultūriniai atsakai į modernizaciją“ (vertė Rolandas Naujokaitis) kn. Vytautas Kavolis. Kultūrinė psichologija. Vilnius: Baltos lankos: 49–96, 165–175.

[40] Inkeles, A. 1966. „The Modernization of Man“ in Myron Weiner (ed.) Modernization: The Dynamics of Growth. New York: Basic Books: 138–152.

[41] Jakaitis, J. 2013.Miesto erdvinio formavimo dalyvių diskursas šiuolaikinės demokratijos sąlygomis: monografija Vilnius: Technika.

tuviškajai kultūrai; antra – tautiškumo dėmuo ir trečia – palankumo Lietuvos įstatymams ir institucijoms dėmenys. Tai rodo visuomenės aukštą konsolidacijos laipsnį ir pasitikėjimą valstybe ir jos politine valdžia.

Vis dėlto vertinant EVT rezultatus, galima pastebėti, kad jame menkai analizuojamas etninis ar pilietinis identitetų prioritetiškumas amžiaus požiūriu ir apie tai galima samprotauti tik hipotetiškai. Tačiau remiantis kitais empirinio tyrimo rezultatais, pastebimas gana aiškūs lietuviškumo sampratai būdingi požymiai, kuriuos aptariant išryškėja jaunesnės ir vyresnės kartos konsolidacijos požiūriu išskirtiniai panašumai ir skirtumai. Jaunesnės kartos respondentai (14–29 metų amžiaus, brendę PostMo kultūroje) linkę dažniau remtis pilietinio nei sekuliariojo identiteto kriterijais, akcentuojant įsitraukimo ir dalyvavimo aspektus, o vyresnieji (50–70 metų amžiaus, suformavę lietuvybės sampratą tarpukario Lietuvos kultūros vertybių sistemoje)[42] labiau sureikšmina etninį, konfesinį, t.y. kilmės ir religijos kriterijus (Čiubrinskas et al 2008) [43], kurių pagrindu buvo grįsta prasmė kovoti ir išgyventi.

Prasmingos partnerystės atvejai kartų konsolidacijos procese

Aptariant ne tik skirtingų kartų konsolidacijos, bet ir prasmingos partnerystės atvejus, tema diskutuojama pasitelkiant pažinimo, inovatyvaus mokymo(-si) ir studijų bei patirtinės žinovystės akademinius pavyzdžius ir tai vertinama per postmodernybės sociokultūrinius į(si)traukimo, dalyvavimo ir prasmingo rezultato sukūrimo kriterijus. Prasmingo veikimo leitmotyvas, į(si)traukimas, aktyvus dalyvavimas ir prasmingo rezultato pasiekimas komandinėje sinergijoje – esminė dažniausiai konsoliduojanti jėga. (4 pav.)

Probleminio pažinimo ir mokymo(-si), orientuoto į partnerystę (angl. *Problem-Based Service-Learning* (PBSL), Vakaruose žinomo metodo (Erlich 2000)[44] praktinis taikymas (Jakaitis 2023)[45] parodė, kad tai yra efektyvus kompleksinio pobūdžio problemų pažinimo ir dalyvavimo jas sprendžiant kūrybiniame procese metodas, kuris lemia mokslo, verslo ir plačiosios visuomenės integraciją. Tačiau metodo taikymas kartų konsolidacijai sustiprinti vis dar akademinėje bendruomenėje aptariamas rezervuotai,

[42] LPKTS bendruomenės narių vidutinis amžius vyrauja apie 72 metai.

[43] Čiubrinskas, V.; Kuznecovienė. J. (sud.). 2008. Lietuviškojo identiteto trajektorijos. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla: 55–74.

[44] Erlich, T. 2000. *Civic responsibility and higher education,* Phoenix, AZ: Orynx Press.

[45] Jakaitis, J. 2023. Partnership is meaningful tool of the material environment design // WayScience. Integration of education, science and business in modern environment: Winter debates: proceedings of the 4th international scientific and practical internet conference, February 23-24, 2023. Dnipro: FOP Marenichenko V.V.

(Jonas Jakaitis's photo)

4 pav. *Prasmingo veikimo leitmotyvas, į(si)traukimas, aktyvus dalyvavimas ir prasmingo rezultato pasiekimas komandinėje sinergijoje (PBSL metodo taikymo rezultatas – mobilūs baldai Ukrainos kariams (PV dr. L.Krūgelis), karinis bagis: KRAMPUS (PV prof. J.Jakaitis; PDV doc. D.Andziulis))*

(Company DUV, photos)

o realių problemų sprendimų paieškos orientuojamos daugiau į mokymo(-si) ir pažinimo procesų pagerinimą.

Kitas, „apverstos klasės" (angl. *Flipped Classroom* (FC)) metodas lemia darbo komandoje problemų sprendimų paieškas ir dalijimąsi atradimų rezultatais. Tai vienija skirtingų interesų ir kartų lūkesčius: prasmingai veikti; domėtis viešojo gyvenimo klausimais; aktyviai žvelgti į dabartį ir ateitį, o ne tik praeitį; pripažinti kitų žmonių orumą ir pagarbą ir kt. savybes. Mokymo(si) „apverstos klasės" technologiją sugalvojo J. Bergmann ir A. Sams (JAV) kaip inovatyvaus mokymo(si) ir pažinimo metodą, lemiantį mokymosi iniciatyvos perleidimą iš pedagogo besimokančiajam. Tokiu būdu keičiasi iš tradicinio į inovatyvų mokymą(-si). Taigi konsolidacinis kartų aspektas siekiant interpretuoti fenomenų „vidines esmes", yra tinkamas keliamiems uždaviniams įgyvendinti, taip pat ir politinių kalinių ir tremtinių bendruomenių gyvybingumui užtikrinti. Taigi praktiškai taikant PBSL ir FC metodus, pastebėta, kad jaunesnės kartos konsoliduota teorijos žinovystė įgyjamą per praktinį savarankišką įsitraukimą į mokymo(si) ir pažinimo procesą kartu komandinėje partnerystėje su bendraminčiais. Remiantis hipoteze, kad įsigilinimas į realiai sprendžiamą problematiką,

lemia jaunų žmonių gebėjimą ne tik pažinti, suprasti, bet ir analizuojant reiškinius, kūrybiškai interpretuoti bei kurti naujos kokybės ryšius su socialiniais bei verslo partneriais.

Išvados ir rekomendacijos

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad tarpukario Lietuvos Respublikoje susiformavo **modernus nacionalinis** (tautinis-pilietinis) su tradiciniu etninio-konfesinio identiteto bruožais, kitaip etninis – konfesinis ir sekuliarus identitetas. Etninio – konfesinio ir sekuliariojo identiteto vertybių vienis konstruojamas taikant diskurso ir bendradarbiavimo metodus, būdingus PostMo kultūrai ir kurių „...turi būti mokoma(-si) per patriotinį ugdymą diegiant į švietimo sistemą“.

Pranešime aptarti kartų konsolidacijos aspektai leidžia teigti, kad esama kartų tarpusavio sąveikos problemų, tačiau paneigiant skirtingų kartų neišvengiamos priešpriešos mitus. Gilinantis į pranešime keliamą problemą, taip pat galima teigti, kad Tarpukario Lietuvos ir nūdienos kartų vertybiniai lietuvybės sampratos skirtumai nėra esmingai pakitę ir nėra prieštaringi kartų konsolidacijai, dar daugiau, ne tik vyresnės, bet ir jaunesnės kartų patirtys, psichologinė, moralinė, tautinė, etninė priklausomybė kaip nacionalinio identiteto veiksniai gali būti lietuvybės prieš galimos agresijos (Ukrainos pavyzdžiu) iš Rytų garantas.

Ramunė DRIAUČIŪNAITĖ
Director of the Museum of Occupations and Freedom Fights of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania

(Photo from personal archive)

CASE OF THE CIVIC AND NATIONAL EDUCATION PROGRAMME 'OPEN HISTORY' AT THE MUSEUM OF OCCUPATIONS AND FREEDOM FIGHTS

Summary

Since the 1990s, Lithuanian museum professionals, influenced by public opinion and needs, have started developing the directions of museum activities that have long been considered a priority by museum professionals in Western Europe and North America – education of different age groups and well developed public services.

In today's changing society, the Museum of Occupations and Freedom Fights of the Lithuanian Genocide and Resistance Research Centre has become not only a custodian of cultural valuables but also a scientific, educative, cultural and educational centre. Without setting aside the preservation of the historical-cultural heritage, the museum has taken the path to get closer to the visitor and provided what the latest tools of civilisation cannot – a personal touch to authentic stories, an individual sense and experience of the time period. In order to attract the widest possible audience or a specific target group, **active non-formal education is carried out**. This is a priority work direction of the museum.

Keywords*: museology; non-formal education; education; Museum of Occupations and Freedom Fights.*

OKUPACIJŲ IR LAISVĖS KOVŲ MUZIEJUJE VYKDOMOS PILIETINIO IR TAUTINIO UGDYMO PROGRAMOS „ATVERTA ISTORIJA“ ATVEJIS

Ramunė DRIAUČIŪNAITĖ
Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro, Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus direktorė

Santrauka

Nuo XX a. paskutinio dešimtmečio Lietuvos muziejininkai, veikiami visuomenės nuomonės ir poreikių, ėmė taikyti tas muziejų veiklos kryptis, kurias jau seniai Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos kraštų muziejininkai pripažįsta prioritetinėmis, – tai skirtingų amžiaus grupių edukacija ir išplėtotos viešosios paslaugos.

Besikeičiančioje šiandienos visuomenėje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro Okupacijų ir laisvės kovų muziejus tapo ne tik kultūros vertybių saugotoju, bet ir moksliniu, švietėjišku, kultūriniu bei edukaciniu centru. Muziejus, nepamiršdamas istorinio-kultūrinio palikimo išsaugojimo, pasuko keliu, vedančiu į suartėjimą su lankytoju ir suteikė tai, ko negali naujausios civilizacijos priemonės – asmeninį prisilietimą prie autentiškų istorijų, individualų laikotarpio pojūtį ir išgyvenimą. Siekiant pritraukti kuo gausesnę auditoriją ar tam tikrą tikslinę jos dalį**, vykdomas aktyvus neformalusis švietimas.** Tai prioritetinė muziejaus darbo kryptis.

Raktiniai žodžiai: *Muziejininkystė;* ***neformalusis švietimas; edukacija;*** *Okupacijų ir laisvės kovų muziejus.*

Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje vykdomos pilietinio ir tautinio ugdymo ateities raidos tendencijos

Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje ir muziejaus padaliniuose nuo 2008 metų vykdoma pilietinio ir tautinio ugdymo edukacinė programa „Atverta istorija“. Programą sudaro teminės ir apžvalginės ekskursijos, edukaci-

niai užsiėmimai, dokumentinių filmų peržiūros, parodos. Veikla organizuojama atsižvelgiant į mokinių amžių, taip pat kitų tikslinių grupių, pvz., studentų, šaulių poreikius.

Vykdant edukacinės programos „Atverta istorija“ sklaidą, organizuojami jos pristatymai mokyklose ir vasaros stovyklose. Pastarąją veiklą galėtume plėtoti žymiai efektyviau, tačiau susiduriame su logistinių ir žmogiškųjų resursų stygiumi.

Programa „Atverta istorija“ supažindina su XX amžiaus vidurio ir antrosios pusės Lietuvos valstybės istorija: Sovietų Sąjungos įvykdyta Lietuvos valstybės okupacija ir aneksija, ginkluotojo ir neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo kova, sovietų valdžios vykdytomis masinėmis represijomis, pastangomis išsaugoti tautinę savastį okupuotoje Lietuvoje, kalinimo ir tremties vietose, kasdieniu žmonių gyvenimu totalitarinio režimo, kuris įvairiomis priemonėmis siekė sukurti naują sovietinį žmogų – *homo sovieticus*, sąlygomis.

Muziejaus fonduose sukaupta gausi vaizdinė ir dokumentinė medžiaga, filmuotų ir rašytinių partizaninio karo dalyvių, jų rėmėjų, tremtinių ir politinių kalinių, neginkluotosios rezistencijos dalyvių atsiminimai suteikė galimybę muziejaus edukatoriams parengti įvairius teminius edukacinius užsiėmimus, kurių metu skirtingais aspektais nagrinėjamos atitinkamos temos: pvz., **nuo tremties ir kalinimo vietų geografijos Sovietų Sąjungoje iki streikų ir sukilimų, nulėmusių gulago sistemos griūtį; nuo partizanų karinės organizacijos suformavimo iki laisvės kovotojų laisvalaikio; nuo bendros informacijos apie Tuskulėnų dvaro istoriją iki jaunimo maišto, siekiant pabėgti nuo sovietinės kasdienybės pilkumos ir griauti kuriamo *homo sovieticus* standartą.**

Įvertindami penkiolikos metų vykdomos programos „Atverta istorija“ rezultatus, galime pasidžiaugti, kad ji nepraranda savo populiarumo ir aktualumo. Organizuotos moksleivių, studentų, šaulių grupės į Okupacijų ir laisvės kovų muziejų ir jo padalinius atvyksta iš visos Lietuvos. Tačiau reikia pasakyti, kad tai, kas tiko prieš 15, 10 ar 5 metus šiandien turi būti pateikta naujai – jaunajai kartai reikia įtraukiančios ir dinamiškos veiklos, asmeninio patyrimo ir refleksijos. Jie nebenori būti pasyvūs klausytojai, informacijos priėmėjai, jie nori gyvai dalyvauti – paliesti, užuosti, išbandyti ir t. t. Todėl, jei siekiame, kad tai, kas vyko prieš daugiau kaip 50 metų netaptų sausu istoriniu faktu ar data, kurie uždarius muziejaus duris bus pamiršti, nes nekelia jokių emocijų, turime keistis kartu su jaunąja karta. Jau parengti edukaciniai užsiėmimai yra transformuojami į tarp moksleivių populiarius protmūšius, edukacinio pobūdžio žaidimus, kurių metu sudaromos galimybės pačiam ieškoti išeities, priimti sprendimus ir patirti, kaip priimti sprendimai gali paveikti patį asmenį ir jį supančią aplinką. Pavyzdžiui, toks yra pažintinis edukacinis užsiėmimas „Sovietinis inkubatorius“, vykdomas muziejaus padalinyje Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse. Patyriminės ekskursijos po partizanų

bunkerius, žūties vietas vykdomos kitame muziejaus padalinyje – Druskininkų tremties ir rezistencijos muziejuje.

Dar vienas svarbus aspektas – programos pritaikymas negalią turintiems muziejaus lankytojams. Dabar intensyviai rengiami edukaciniai užsiėmimai ir jiems reikalingos priemonės regėjimo negalią turintiems asmenims.

Programoje „Atverta istorija“ be ekskursijų ir edukacinių užsiėmimų yra sukaupta gausi ir įvairi dokumentinių filmų bazė, kuri nuolatos pildoma. Filmų peržiūros ir diskusijos po jų – dar vienas būdas kalbėti su jaunąja karta apie mums svarbų istorinį laikotarpį.

Ne mažiau svarbų edukacinį vaidmenį atlieka ir muziejaus parengtos kilnojamosios parodos, kurios nuolatos keliauja per Lietuvos švietimo, kultūros, kitas įstaigas, o šimtai mokinių, studentų, šaulių ir kariūnų, susitikę su parodų rengėjais ir kuratoriais, turi dar vieną galimybę pamatyti, išgirsti, sužinoti.

Apibendrinimai ir išvados:

Okupacijų ir laisvės kovų muziejuje ir muziejaus padaliniuose nuo 2008 m. vykdoma pilietinio ir tautinio ugdymo edukacinė programa „Atverta istorija“.

Programos tikslas – supažindinti su XX amžiaus vidurio ir antrosios pusės Lietuvos valstybės istorija: Sovietų Sąjungos įvykdyta Lietuvos valstybės okupacija ir aneksija, ginkluotojo ir neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo kova, sovietų valdžios vykdytomis masinėmis represijomis, pastangomis išsaugoti tautinę savastį okupuotoje Lietuvoje, kalinimo ir tremties vietose, kasdieniu žmonių gyvenimu totalitarinio režimo, kuris įvairiomis priemonėmis siekė sukurti naują sovietinį žmogų – *homo sovieticus*, sąlygomis.

Programoje teminės ir apžvalginės ekskursijos, edukaciniai užsiėmimai, dokumentinių filmų peržiūros, parodos.

Vykdomos programos iššūkiai – nuolatinis atsinaujinimas – jaunajai kartai reikia įtraukiančios ir dinamiškos veiklos, asmeninio patyrimo ir refleksijos. Jie nebenori būti pasyvūs klausytojai, informacijos priėmėjai, jie nori gyvai dalyvauti.

Siekiant darnios visuomenės integracijos, svarbus programos „Atverta istorija“ pritaikymas negalią turintiems muziejaus lankytojams.

Alkas PALTAROKAS
Head of the Centre for Strategic Initiatives, NGO

(Photo from personal archive)

"VANAGO LIETUVA" – HISTORICAL MEMORY INTEGRATION PROJECTS

Summary

Today all of us together are building Lithuania and cherishing its complex history. Therefore, in Lithuania, it has become indispensable to have knowledge of the history of partisan fights for freedom, in particular, in the context of Russia's aggression against Ukraine.

The aim of the article is to explore methodological possibilities for giving practical meaning to historical memory through the experiential format of marches.

In conclusion, it is clear that the history of the freedom fights is an important part of the process of our statehood, especially relevant in today's geopolitical context. This requires responsible, consistent and proactive work. This is a task for the entire civil society.

Keywords: *history of freedom fights; March Programme "Vanago Lietuva"; civil society; team communication.*

„VANAGO LIETUVA“ – ISTORINĖS ATMINTIES INTEGRACIJOS PROJEKTAI

Alkas PALTAROKAS
Všį Strateginių iniciatyvų centras

Santrauka

Visi kartu mes kuriame šiandieninę Lietuvą ir puoselėjime jos sudėtingą istoriją. Todėl Lietuvoje partizaninis – Laisvės kovų istorijos pažinimas, ypač šiuolaikinės Rusijos agresijos prieš Ukrainą sąlygomis, tapo neišvengiama būtinybe.

Pranešimo tikslas – atskleisti metodines istorinės atminties praktinio įprasminimo galimybes per patirtinį žygių formatą.

Darant išvadas akivaizdu – Laisvės kovų istorija yra svarbi mūsų valstybingumo proceso dalis, ypač aktuali dabartiniame geopolitiniame kontekste. Todėl reikalingas atsakingas, nuoseklus ir proaktyvus darbas. Tai visos pilietinės visuomenės užduotis.

Raktiniai žodžiai: *Laisvės kovų istorija; žygių programa „Vanago Lietuva“; pilietinė visuomenė; komandinė komunikacija.*

Partizaniniai žygiai

Žygių kultūra kaip reiškinys yra daugialypis ir daugiaformatis. Sparčiai augant sveikatinimo, gamtos ir istorijos pažinimo poreikiui žygius organizuoja įvairios organizacijos, įmonės ar pavieniai asmenys. Žygių kultūra turi senas tradicijas ir kartu modernias tendencijas.

Lietuvoje partizaninio – Laisvės kovų istorijos pažinimo žygių forma per pastarąjį penkmetį įgavo masiškumą ir populiarumą. Įtakos turėjo ryškūs epizodai: Laisvės kovų istorijos atradimai, aktualizavimas medijose ir kitose sferose. Stiprų postūmį davė laisvalaikio formos tendencija atvirame ore, gamtoje, pasibaigus pasauliniam karantinui.

Žygius organizuoja tie ,kuriems ši veiklos forma yra artima ir turi profesinius įgūdžius, organizacinius gebėjimus ir kompetencijas. Lietuvos Šaulių Sąjungos, Skautų ir kitų nevyriausybinių organizacijų nariai bei

entuziastai žygius Laisvės kovų istorijos tema organizuoja nuolatos visais metų laikais. Per metus tūkstančiai įvairaus amžiaus Lietuvos gyventojų dalyvauja žygių programose.

Turtingas Lietuvos landšaftas: miškai, pievos, pelkės, ežerai, įvairialypė kaimo vietovių urbanistika ir patogus susisiekimas leidžia organizuoti maršrutus visoje šalyje, adaptuojant istorinius naratyvus. Dažnai lankomi bunkeriai, žūties vietos, slaptavietės, kaimai, miesteliai, atminimo ženklai ir kitos su Laisvės kovomis susijusios vietos. Mūsų valstybės teritorija visa nusėta Laisvės kovų istorijos ženklais.

„Vanago Lietuvos“ žygių programos

Mes per metus Lietuvoje suorganizuojame dešimtis žygių Jie yra labai įvairūs, adaptuoajme pagal poreikį ar resursų galimybes. Mūsų žygių komandoje dirba profesionalai instruktoriai: išgyvenimo, istorijos, karybos, alpinizmo– žygiavimo, komandos formavimo ir lauko žaidimų moderatoriai.

Mums pavyko sukurti patrauklų žygių formatą kaip pilietiškumo ugdymo būdą su edukacijos ir komandos formavimo elementais, supažindinant su Laisvės kovų naratyvais.

Žygių metu dalyviai iš užsienio turi puikią galimybę Lietuvos provincijoje vienu metu susipažinti su mūsų istorija ir gamta autentiškose vietose. Programose dalyvauja ne vien užsienio studentai, bet ir valdininkai, įmonių darbuotojai.

Žygiai su profesionaliomis edukucijos programomis yra patrauklūs įvairių amžiaus grupių ir profesijų ar socialinių sluoksnių žmonėms. Žygiai kitąsyk nėra labai ilgi, didžiąja laiko dalį jie praleidžia edukacijos stotelėse.

Lietuvos miške, kur gyveno ir kovojo partizanai, mokymasis išgyventi, gaminti maistą, orientuotis, sąveikauti komandoje turi ypatingą prasmę ir išliekamąją vertę žygių programų dalyviams. Tokia istorijos pažinimo forma ir įgūdžių lavinimas, edukacijos turi išskirtinė vertę ir prasmę.

Kaip organizuoti partizaninius žygius, juos praturtinti programomis dalinuosi Lietuvos žiniasklaidoje, socialinėse medijose ir mokymuose. Labai svarbi skirtingų amžiaus grupių ir profesijų sinergija siekiant populiarinti pilietiškumą, supažindinant su didvyriška Laisvės kovotojų istorija gamtoje.

Vanago Lietuvos „aukso fondo“ Laisvės kovų didvyrių žygių rekonstrukcijos

Didelį poveikį visuomenei daro „aukso fondo“ žygiai.

„Aukso fondas“ – tai tie istoriniai žygiai, kuriuos įveikė garsūs partizanai, atlikdami įvairius žygdarbius Lietuvoje ir kirsdami geležinę uždangą.

2019 metais vienas savaitę keliavau A.Ramanausko-Vanago istorinio žygio maršrutu iš Dainavos apygardos, Kalesninkų miško vadavietės, į Minaičius, LLKS vadų suvažiavimo vietą. Nužygiavau

apie 250 kilometrų žinomais istorinio maršruto takais, lankydamas Laisvės kovų istorines vietas. Rekonstrukcinį žygį praturtinau susitikimais su ryšininkais–skautais, šauliais ir vietinais entuziastais. Žygis plačiai buvo nušviestas televizijoje ir spaudoje. Mane įkvėpė kasmet kartoti tokį žygį, populiarinant Laisvės kovų istoriją plačiąjai visuomenei.

Vėliau su bendraminčiu skautu atkartojau kito LLKS vasario 16 signataro Juozo Šibailos-Merainio žygį – 150 kilometrų iš Anykščių rajono į Minaičius. Taip pat atkartojome legendinį Juozo Lukšos-Daumanto prasiveržimą pro geležinę uždangą iš Lenkijos Suvalkų į Lietuvos teritoriją. Tie žygiai aprašyti. Geografiniai taškai, pro kur ėjo partizanai, yra žinomi. Tokie istoriniai žygiai mums leidžia tarsi atsukti laikrodžio rodyklę atgal ir patekti į tą sudėtingą laikotarpį. Šio žygio epizodas atsispindi dokumentiniame filme „Laisvės žvalgas”.

Šiemet atlikau K. Pypliui–Mažyčiui skirtą žygį nuo desantavimo epizodo ties Šventąją iki Panemunės – Tauro apygardo ribos apie 200 kilometrų per visą Žemaitiją. Žygio finale Šimkaičių girioje suorganizavau dvigubo juodojo kryžiaus LLKS ženklo pastatymą ties J. Žemaičio paskutine vadaviete. Simbolio gaminime ir įrengime dalyvavo skautai, šauliai ir kiti savanoriai iš visos Lietuvos. Žygis buvo plačiai nušviestas Lietuvos žianasklaidoje ir susilaukė didelio dėmesio socialinėse medijose.

Šiuolaikinėje visuomenėje socialinės medijos labai svarbios ir tam tikrose pozicijose pagal pasiekiamumą lenkia tradicinę žinasklaidą. Socialinės medijos ypač jaunajai kartai yra puikus instrumentas susipažįstant su istorija.

Šiemt atliktas ir kitas „solo“ (žygių kultūros terminas, kai žygiuoji vienas) rekonstrukcinis žygis – J. Lukšos-Daumanto prasiveržimo pro geležinę uždangą pirmą kartą iš Lietuvos į Lenkiją ties Punsku 1947 metais.

Kitais metais organizuosiu rezistencijos „aukso fondo” savaitinį žygį iš Latvijos „kuršo žiedo” į Lietuvą, Žemaitiją, pagal Jono Semaškos istoriją. Pasitraukimas iš apsupties žiedo Kurše, kelionė per Latviją į Lietuva, kur legendinis kovotojas LLA buvo paskirtas Žemaičių legiono Šatrijos rinktinės vadu, o vėliau ir visos LLA vadu. Šis projektas bus vykdomas kartu su Latvijos istorijos ir žygių profesionalais.

Laisvės kovų istorijos „Aukso fondo” žygių rekonstrukcijos ir komunikacija turi ypatingą reikšmę patraukliu ir žiniasklaidai, ir socialinėms medijoms dėkingu formatu populiarinti Laisvės kovų istoriją ir žygių kultūrą. Tai paskatina įvairaus amžiaus grupes ir ivairių profesijų atstovus imtis šių veiklų, skatina valstybės istorijos pažinimą, ugdo pilietiškumą ir aktyvų gyvenimo būdą.

Apie Lietuvos laisvės kovų istoriją integraciniu formatu sužino šimtai tūkstančių Lietuvos gyventojų. Tokiu būdu ji nuolat aktualizujama ir populiarinama. „Aukso fondo” rekonstrukcijos turi įtaką visam partizaninių žygių reiškinio formavimui ir vystymui skirtingose auditorijose.

Nacionaliniu lygmeniu reikalingas aktyvesnis šios istorinės atminties puoselėjimo, partizaninių žygių aktyvaus proceso stimuliavimas. Taip pat valstybinė parama konsoliduojant platų priemonių spektrą.

„Vanago Lietuvos“ komunikaciniai projektai

Apie Laisvės kovų istorinį turinį socialinėse medijose. Šiuo metu Facebook platformoje yra dešimtys įvairių paskyrų ir grupių, kur publikuojamas Laisvės kovų turinys. Šios paskyros priklauso valstybinėms institucijoms, nevyriausybinėms organizacijomis ir privatiems asmenims. Vienos ypač aktyvios ir populiarios, kitos – mažiau.

„Vanago Lietuvos“ komanda administruoja kelias populiarias paskyras, kuriose dalijasi autoriniu turiniu ir solidariai keičiasi kitų paskyrų aktualia informacija. Bendras turinio pasiekiamumas per mėnesį „Vanago Lietuvos“ paskyrose – keli šimtai tūkstančių vartotojų. Nuolatinis srautas ir profesionalus turinio pateikimas yra svarbus Lietuvos žmonių švietimui, informavimui ir nuomonės formavimui.

Kaip tik čia išryškėja venas iš svarbiausių demokratijos principų – esminis demokratijos dėmuo Europos sąjungoje. Pilietinė visuomenė apima visas organizacines struktūras (pilietinės visuomenės organizacijas), kurių nariai, pasitelkdami demokratinius procesus, siekia užtikrinti bendrąjį interesą ir atlieka valdžios institucijų ir piliečių tarpininko vaidmenį. Kartu sąveikauja istorinės atminties puoselėjimo darbų erdvėje.

Šie darbai yra ypač svarbūs informacinio karo kontekste, mūsų Laisvės kovų naratyvai ir valstybingumo procesai buvo ir yra priešiškos valstybės, Rusijos, taikinyje. Aktyvus pilietinės visuomenės įsitraukimas į socialines šios krypties medijas stiprina mūsų gynybinius pajėgumus, skleidžia pilietiškumo idėjas ir aktyviai reaguoja į vykstančius procesus.

Vykdant istorinės atminties projektus tradicinėmis priemonėmis, reikalingas ypatingas dėmesys aktyviam darbui socialinėse medijose. Komunikacijos priemonių efektyvus panaudojimas – svarbiausias aspektas siekiant rezultatų. Reikalingas atsakingas požiūris į darbo efektyvumą ir tikslingą resursų panaudojimą.

Darbas su žiniasklaida

Musų komanda per metus parengia daugiau kaip penkiasdešimt naujienų nacionalinėms žiniasklaidos priemonėms, ne vien apie „Vanago Lietuva” projektus, bet ir kitų juridinių asmenų, autorių, asmenų veiklą.

Tarpinstuticinės sąveikos ir profesionalaus turinio parengimas pagal šiuolaikines viešųjų ryšių technologijas yra ypač svarbus Laisvės kovų naratyvų komunikacijai.

Šiuolaikinėje visuomenėje vyksta nuožmi informacinė konkurencija, todėl būtina atsižvelgti į visas tendencijas ir naujausias technologijas. Norint išlaikyti konkurencingumą, istorijos komunikacija reikalauja pačių moderniausių, išradingiausių ir populiarių priemonių. Ir tai turi būti stimuoliajama valstybinių institucijų.

Mes greitai reaguojame į naujienas, aktualijas ir turinio viešinimą. Didžioji dalis Lietuvos medijų yra verslo subjektai, kurie neprivalo viešinti Laisvės kovų naratyvų turinio naujienų, kaip ir nacionalinis transliuotojas, todėl jau kelinti metai Strateginių iniciatyvų centras ėmėsi šios svarbios iniciatyvos ir užima lyderio poziciją. Nuolatos bendradarbiaujame su muziejais, LGGTRC, istorikais, atsakingų institucijų atstovais, aukščiausio lygio ekspertais ir nevyriausybinėmis organizacijomis. Mes rengiame reportažus, apžvalgas, analitinius ir kitokio pobūdžio straipsnius. Būtent čia išsiryškiname tikslinę auditorijos grupę, atsižvegdami į naujienos turinio konstravimą.

Apibendrinimai ir išvados

Profesionali komunikacija ir viešųjų ryšių technologijos privalo būti neatsiejamos nuo darbo su Laisvės kovų istorijos turiniu. Siekiant produktyvumo, reikalingas glaudesnis ir nuoseklesnis tarpinstitucinis ryšys. Kompetencijų trūkumas turi būti kompensuojamas sąveikaujant ir bendradarbiaujant su įvairių sričių profesionalais.

Laisvės kovų istorija yra svarbi mūsų valstybingumo proceso dalis, ypač aktuali šiandieniniame geopolitikos kotekste. Todėl reikalingas atsakingas, nuoseklus ir aktyvesnis darbas, konkurencingas informacinėje erdvėje. Tai yra visos pilietinės visuomenės užduotis. Visi kartu mes kuriame Lietuvą ir puoselėjime jos sudėtingą istoriją. Dirbkime atkakliau, daugiau ir išvien.

Resolution

Rezoliucija

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS

LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGA Vilniaus skyrius FORUMAS • 23

International Research and Practice Conference
FORUM-23

ASSESSMENT OF THE PHENOMENON OF RESISTANCE AND DEPORTATIONS IN THE MEMORIAL CULTURE OF PRESENT-DAY LITHUANIA

Held on 17 November 2023
AT THE SEIMAS OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA

RESOLUTION

The organisers of the International Forum – Conference „Assessment of the Phenomenon of Resistance and Deportations in the Memorial Culture of Present-Day Lithuania“ set out the main provisions in this

R E S O L U T I O N:

Recalling that, during the Soviet occupation, there were painful mass deportations of the Lithuanian population aimed at the destruction of the Lithuanian people and their identity and that, in the face of inhuman terror and aggression, there was also resistance by the Lithuanian people against the totalitarian regime, it is important to state that all these crimes committed by the Soviet Union have not been properly assessed and that all measures must be taken to allow to ensure justice.

The year 2023 marks the 70th anniversary since the last mass imprisonments and deportations carried out in 1953 to remote regions of the USSR and also marks the 35th anniversary of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees (LPKTS).

- Recalling and emphasising that, after the occupation and annexation of the Republic of Lithuania, the Soviet Union carried out mass repressions against the people, violated fundamental human rights and freedoms, the conference organisers note that it is necessary to reappraise the consequences of the totalitarian regimes, the cynical crimes they committed and undertake an extensive decommunisation in European countries.
- On 12–14 June 2000, for the first time in Europe, the International Congress on the Assessment of the Crimes of Communism was held in Lithuania with the main objective to address the crimes of communism against humanity, punish their perpetrators, condemn communism and discuss the prevention of the possibility of restoring the communist regime. It was stressed at that time already that "the scale of the crimes of the communist regimes is far greater than that of Nazism, however, the damage they have done to humanity has not yet been assessed at international level. The crimes of Nazism have been assessed, the worst Nazi perpetrators as well as their accessories have been convicted. However, this has not been done for the communist perpetrators – not only they have not been convicted, but have not been named at all." The international congress passed a resolution declaring that the communists have killed around 100 million people, destroyed the economy of many occupied countries, that all the ways and models of communism and socialism are based on violence and terror because the idea of communism, like fascism, gives birth to totalitarianism. Many things were said for the first time, however, **this congress did not have such effect on the European scale**; communism has still not had its Nuremberg Tribunal.
- The resolutions issued by Lithuania, the European Union and other international institutions on the crimes of the totalitarian regimes of the 20th century are the baseline **to undertake a systematic assessment of the crimes committed by the totalitarian regimes not only at the European but also at the global level. The conference organisers**, convinced that a full assessment of the crimes committed by the USSR has not yet been carried out, declare that:
- We must put an end to impunity for international crimes. It is necessary to seek legal measures to assess the crimes committed by the totalitarian regimes and to render fundamental decisions to punish for the crimes, genocide and deportations committed by the Soviet totalitarian regime, and to ensure that every perpetrator of crimes (aggression, genocide, crimes against humanity and war crimes) is brought to justice.
- It is necessary to support and promote the Platform of European Memory and Conscience as well as other memory, research institutions, research centres, institutes, activities and initiatives for education, research and public dissemination (public information) on the crimes of all

totalitarian regimes, the physical and moral damage their occupations have inflicted on states and the debt they owe to societies, with a particular emphasis on the importance of research and education at international level.

- International and inter-institutional cooperation should become an absolute priority in encouraging not to forget the crimes committed by the totalitarian regimes in the past and in the present, and research should be used as the basis to increase knowledge and understanding of the crimes of communism, national socialism and the circumstances of the emergence and (co)existence of these ideologies in general.
- It is important to speak clearly about the consequences of the occupations by the totalitarian regimes, the experiences and traumatic memory of post-Soviet and post-socialist countries, the experience during the years of occupation, while at the same time deconstructing propaganda narratives. It is important because a poor understanding of the Soviet reality and the propaganda it disseminates does not allow a proper understanding of Russia's current war and aggressive ambitions.
- It is necessary to initiate education for all groups of society by involving communities in engaging ways and creating programmes of historical memory and knowledge of history to encourage civic engagement. Resources need to be mobilised and existing learning tools need to be reviewed, and the material they provide for pupils needs to be critically assessed.
- There is more and more information in Europe about the teaching materials used in schools of the EU Member States, about history and geography textbooks with serious errors, such as the attribution of the Baltic States to Russia in maps. Russia (like the Soviet Union) uses history to distort and justify its aggression and false interpretation in teaching materials actually contributes to the spread of Russian ideology and narrative. It is, therefore, necessary to initiate a systematic review of teaching curricula and materials by correcting the information and sending a unified message (in line with historical truth) concerning the crimes committed by the totalitarian regimes and about the current war of Russia in Ukraine. We must record the ongoing war crimes against the people, culture, politics and history of Ukraine. It is necessary to analyse the context of this war and to look how, now and in the future, to preserve historical memory, to avoid the distortion of history and the existence of any regimes that are inclined towards totalitarianism and imperialism in Europe.
- We must push for the Special Tribunal for the crimes of Russia against Ukraine to assess and punish all perpetrators and, at the same time, to undertake an assessment of the crimes of communism.

- It is important to call on the International Association of Former Political Prisoners and Victims of Communism Inter-Asso, the Platform of European Memory and Conscience and other institutions concerned to continue the discourse of the conference on the topic of political prisoners and deportees during the XXV Inter-Asso Congress to be held in Lithuania in 2024.
- To promote political decisions to ensure moral, legal, psychological and social reparation (nationally and internationally) for the deportees and political prisoners who have returned from exile or imprisonment. To note that this group of people are victims of the communist regime and their welfare is one of the priorities of the State.

Final note – it is universally accepted that the best guarantee for the dismantling of the former communist totalitarian systems is consistent political, legal and economic reforms in the countries concerned, leading to the formation of an authentic democratic mentality and political culture. Therefore, the organisers of the conference call on all democracies to provide support to the emerging democracies in Europe.

The Resolution signed by the organisers of FORUM-23 *(in alphabetical order)***:**

Dr A. Bubnys
(Member of the Research Committee of FORUM-23, Director General of the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania)

Prof. Dr J. Jakaitis
(Chairman of the Research Committee of FORUM-23, Chairman of Vilnius Section of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees, Member of the LPKTS Council, Professor at Vilnius Tech)

Ms P. Kuzmickienė
(patron of FORUM-23, Chair of the Commission of the Seimas for the Cause of Freedom and the National Historical Memory)

Dr G. Rutkauskas
(Member of the Research Committee of FORUM-23, Chairman of the Lithuanian Union of Political Prisoners and Deportees)

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS

LIETUVOS POLITINIŲ KALINIŲ IR TREMTINIŲ SĄJUNGA Vilniaus skyrius FORUMAS • 23

Tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos „FORUMAS-23“

„REZISTENCIJOS IR TREMČIŲ FENOMENO VERTINIMAS ŠIANDIENOS LIETUVOS ATMINTIES KULTŪROJE“

Įvykusios 2023 m. lapkričio 17 d.
LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIME

REZOLIUCIJA

Tarptautinio forumo – konferencijos „Rezistencijos ir tremčių fenomeno vertinimas šiandienos Lietuvos atminties kultūroje“ organizatoriai pagrindines nuostatas išdėsto šioje

R E Z O L I U C I J O J E:

Prisimenant tai, kad Lietuvoje sovietų okupacijos metais vyko skaudžios Lietuvos gyventojų masinės tremtys, kuriomis buvo siekiama sunaikinti lietuvių tautą ir jos tapatybę ir tai, kad nežmoniško teroro ir agresijos akivaizdoje vyko ir Lietuvos gyventojų pasipriešinimas (rezistencija) prieš totalitarinį režimą, svarbu konstatuoti, kad visi šie Sovietų Sąjungos vykdyti nusikaltimai nėra tinkamai įvertinti ir dėl to būtina imtis visų priemonių, kurios leistų įgyvendinti teisingumą.

2023-siais minime 70-ąsias metines nuo paskutinių, 1953 m. vykdytų, masinių gyventojų kalinimų ir trėmimų į tolimuosius SSRS regionus, kartu pažymime ir Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos (LPKTS) 35-metį.

Konferencijos organizatoriai konstatuodami tai, kad reikalinga permąstyti totalitarinių režimų pasekmes, jų vykdytus ciniškus nusikaltimus ir imtis plačios dekomunizacijos Europos valstybėse,

pabrėžia, kad Sovietų Sąjunga, okupavusi ir aneksavusi Lietuvos Respubliką, vykdė masines represijas prieš gyventojus, pažeisdama esmenes žmogaus teises ir laisves.

Lietuvoje 2000 m. birželio 12-14 dienomis pirmą kartą Europoje įvyko Tarptautinis kongresas „Komunizmo nusikaltimų įvertinimas“, kurio pagrindinis tikslas buvo išnagrinėti komunizmo nusikaltimus žmoniškumui, nubausti jų organizatorius, pasmerkti komunizmą bei aptarti komunistinio režimo atkūrimo galimybės prevenciją. Dar tuomet buvo pabrėžta, kad „komunistinių režimų nusikaltimų mastas gerokai didesnis negu nacizmo, tačiau tarptautiniu lygmeniu dar neįvertinta jų padaryta žala žmonijai. Nacizmo nusikaltimai įvertinti, didžiausi nacių nusikaltėliai nuteisti, taip pat nubausti kiti jų parankiniai. Tačiau to nepadaryta komunistinių nusikaltėlių atžvilgiu – jie ne tik kad nenuteisti, bet ir visai neįvardyti“. Tarptautinis kongresas priėmė rezoliuciją, skelbiančią, kad komunistai nužudė apie 100 mln. žmonių, sugriovė daugelio okupuotų šalių ūkį, visi komunizmo ir socializmo būdai bei modeliai buvo pagrįsti prievarta ir teroru, nes komunizmo, kaip ir fašizmo, idėja gimdo totalitarizmą. Dauguma dalykų buvo pasakyta pirmą kartą, tačiau šis kongresas Europos mastu neturėjo didesnio efekto, komunizmas vis dar nesulaukė savo Niurnbergo tribunolo.

Lietuvos, Europos Sąjungos ir kitų tarptautinių institucijų paskelbtos rezoliucijos dėl XX a. totalitarinių režimų nusikaltimų – bazinės, nuo kurių reikia atsispirti imantis sistemingo totalitarinių režimų nusikaltimų įvertinimo ne tik europiniu, bet ir pasauliniu lygiu. Konferencijos organizatoriai isitikinę, kad dar nėra iki galo atliktas SSRS vykdytų nusikaltimų įvertinimas, pareiškia, kad turime užkirsti kelią nebaudžiamumui už tarptautinius nusikaltimus**:**

- Būtina teisinėmis priemonėmis siekti įvertinti totalitarinių režimų vykdytus nusikaltimus ir priimti pamatinius sprendimus, kuriais būtų nubausti sovietinio totalitarinio režimo padaryti nusikaltimai, genocidas, trėmimai ir tai, kad kiekvienas nusikaltimus (agresijos, genocido, nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimų) įvykdęs asmuo būtų patrauktas baudžiamojon atsakomybėn.
- Būtina remti ir raginti Europos atminties ir sąžinės platformą (angl. *Platform of European Memory and Conscience*) ir kitų atminties, mokslo tyrimų institucijų, tyrimų centrų, institutų veiklas ir iniciatyvas, vykdančias švietimą, tyrimus ir viešąją sklaidą (visuomenės informavimą) apie visų totalitarinių režimų nusikaltimus, jų okupacijų fizinę ir moralinę žalą valstybėms ir besitesiančią skolą visuomenėms, ypatingai pabrėžiant tarptautinio lygmens mokslo tyrimų ir švietimo svarbą.
- Tarptautinis ir tarpinsititucinis bendradarbiavimas turėtų tapti absoliučiu prioritetu skatinant neužmiršti totalitarinių režimų nusikaltimų vykdytų praeityje ir vykdomų dabartyje, o tyrimų

pagrindu būtų didinamas pažinimas ir supratimas apie komunizmo, nacionalsocializmo nusikaltimus ir apskritai šių ideologijų susiformavimo aplinkybes ir (ko)egzistavimą iki pat šių dienų.

– Svarbu aiškiai kalbėti apie totalitarinių režimų okupacijų padarinius, posovietinių ir posocialistinių šalių išgyvenimus ir trauminę atmintį, patirtį okupacijos metais, kartu dekonstruojant propagandinius naratyvus. Tai svarbu, nes menkas sovietinės tikrovės išmanymas bei skleidžiama propaganda neleidžia tinkamai suvokti ir dabar vykdomo Rusijos karo bei agresijos užmojų.
– Būtina inicijuoti edukaciją visoms visuomenės grupėms, patraukliomis formomis įtraukiant bendruomenes ir kuriant istorinės atminties, istorijos pažinimo programas, kurios skatintų pilietinį aktyvumą. Reikia sutelkti resursus ir peržiūrėti esamas mokymosi priemones, kritiškai įvertinti jose pateikiamą medžiagą moksleiviams.
– Europoje vis dažniau pasirodo informacijos apie Europos Sąjungos valstybių mokyklose naudojamas mokymo priemones, istorijos, geografijos vadovėlius, kuriose randama grubių klaidų, pavyzdžiui, žemėlapiuose Rusijai priskiriant Baltijos valstybes. Rusija (kaip ir Sovietų Sąjunga) istoriją naudoja siekiant iškreipti ir pateisinti savo agresiją, dėl klaidingos interpretacijos mokymosi priemonėse iš esmės prisideda prie Rusijos ideologijos ir naratyvo skleidimo. Todėl būtina inicijuoti mokymo programų ir priemonių sistemišką peržiūrėjimą, patikslinant informaciją ir laikantis vieningos (istorinę tiesą atitinkančios) žinutės kalbant apie totalitarinių režimų vykdytus nusikaltimus bei dabar vykdomą Rusijos karą Ukrainoje. Turime fiksuoti vykstančius karo nusikaltimus prieš Ukrainos gyventojus, jos kultūrą, politiką ir istoriją. Būtina analizuoti šio karo kontekstą ir ieškoti, kaip dabar ir ateityje išsaugoti istorinę atmintį, išvengti istorijos iškraipymų, bet kokių į totalitarizmą, imperializmą linkusių režimų egzistavimo Europoje.
– Privalome siekti, kad Specialusis tribunolas, Rusijos vykdomiems nusikaltimams prieš Ukrainą, vertintų ir nubaustų visus nusikaltimų vykdytojus ir kartu imtųsi įvertinti komunizmo nusikaltimus.
– Svarbu paraginti tarptautinę buvusių politinių kalinių ir komunizmo aukų asociaciją „Inter-Asso“, Europos atminties ir sąžinės platformą ir kitas suinteresuotas institucijas tęsti konferencijos diskursą politinių kalinių ir tremtinių tema per 2024 metais Lietuvoje organizuojamą XXV „Inter-Asso“ kongresą.

– Raginti imtis politinių sprendimų, kurie užtikrintų tremtinių ir politinių kalinių, grįžusių iš tremties ar įkalinimo vietų, moralinį, teisinį, psichologinį ir socialinės žalos atlyginimą (nacionaliniu ir tarptautiniu mastu). Atkreipiant dėmesį į tai, kad šios grupės žmonių – kentėjusių nuo komunistinio režimo rūpyba – vienas iš valstybės prioritetų.

Baigiamoji nuostata. Visuotinai pripažįstama, kad geriausia buvusių komunistinių totalitarinių sistemų išardymo garantija – nuoseklios politinės, teisinės ir ekonominės reformos atitinkamose šalyse, vedančios į autentiško demokratinio mentaliteto ir politinės kultūros formavimąsi. Todėl konferencijos organizatoriai ragina visas demokratijas teikti pagalbą besikuriančioms demokratinėms valstybėms Europoje.

Rezoliuciją pasirašo „FORUMAS-23“ organizatoriai *(abėcėlės tvarka)***:**

Dr. A. Bubnys,
(„FORUMAS-23” Mokslo komiteto narys, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro generalinis direktorius)

Prof. dr. J. Jakaitis,
(„FORUMAS-23” sumanytojas, Mokslo komiteto pirmininkas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos Vilniaus skyriaus pirmininkas, LPKTS Tarybos narys, Vilnius Gedimino technikos universiteto profesorius)

P. Kuzmickienė,
(Seimo narė, „FORUMAS-23” globėja, Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkė)

Dr. G. Rutkauskas,
(„FORUMAS-23” Mokslo komiteto narys, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos pirmininkas)

Bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

Rezistencijos ir tremčių fenomeno vertinimas šiandienos Lietuvos atminties kultūroje

Tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „FORUMAS-23“

Kartu su tarptautinio ekslibrisų konkurso darbų, skirtų Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos įkūrimo 35 metų sukakčiai ir Europos atminties ir sąžinės platformos „Europos gulagas“ ekspozicijomis Lietuvos Respublikos Seime

Sudarė prof. dr. *Jonas Jakaitis*
Redagavo *Laimonas Inis*
Spaudai parengė *Dalia Poškienė* ir M*indaugas Motiejaitis*

Anglų kalbos redaktorė *Jolanta Pupštienė* (UAB „Vertimų partneris“)
Viršelių dizaino autoriai – prof. dr. *Jonas Jakaitis* ir dizainerė *Modesta Gaižauskaitė*

2024 03 30. Tiražas 200 egz.
Leidžia Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga
Spaustuvė „Morkūnas ir Ko“, Draugystės g. 17, LT-51229, Kaunas